

Ante Rukavina

**BAŠKE OŠTARIJE
i šira okolica**

Putopisi i eseji

Ante Rukavina

**BAŠKE OŠTARIJE
i šira okolica**

Putopisi i eseji

Zagreb 1991.

Izdavači:

Ante Rukavina i Mate Šikić

Posvećeno

prvim prisilno naseljenim žiteljima
Baških Oštarija i žiteljima bivših
i sadašnjih okolnih naselja,

graditeljima prekovelebitskih cesta,

kirijašima,

svima onima čije su kosti utkane
u kamenjare ovih predjela,

onima koji su u suzama napustili ove
predjele, ali sjećanje na njih nose
kao tvrdi kamen u srcu,

svima koji vole ovaj kraj.

10-2

51 877

886.2-99

Do sada nije poznato u usmenoj predaji niti je zapisano da je u predjelima Baških Oštarija i njihove okolice postojalo kakvo antičko ili srednjovjekovno naselje ili barem gradina. O tome nema ni arheoloških ni bilo kakvih drugih dokaza iako su neki arheolozi i drugi znanstvenici mišljenja da bi takvih ostataka trebalo biti. Ipak, možda se jednog dana pronađu ako se budu provodila kakva sustavna istraživanja ili ako, a što se koji put i dogodi, slučajno iskrse kakvo otkriće. Teško je i zamisliti da na tako pogodnom prijelazu preko velike i hirovite planine tijekom povijesti nije ostao ni najmanji trag ljudskog boravka.

Nažalost nema ni tragova kakva puta, staze ili bilo kakva stalnog nogostupa preko tog planinskog sedla gdje je Velebit toliko sužen da se za svega nekoliko sati hoda može bez većeg napora prijeći iz ličkih u podgorske predjele. Uz morsku obalu duž cijeloga Velebita dobro su i danas vidljivi ostaci starog karavanskog puta kojim su i ljudi i stoka svladavali udaljenosti između pojedinih dragâ i naselja na najlakši i najbrži način. Upravo u ovom dijelu Velebita iz Šikić drage i drage Drvarice, obje južno od Karlobaga, odvajaju se dobro poznate staze kojima se preko Rimskog vrela, Bile seline i Konjskog stizalo u oštarske predjele. Kako je u rimsko doba Bag bio poznato pretovarno mjesto (odatle mu i ime) dobara u prvom redu s otoka Paga pa i onih iz unutrašnjosti moguće je i iz njega polazio jedan ili više putova na oštarski prijevoj i dalje u Liku. Danas se može pretpostaviti da su ti putovi bili preteče kasnijih cesta Karolinske i Terezijanske koje su njihovim smjerom i građene pa im se ne vidi ni traga. Uostalom spomenute su ceste uistinu bile najkraća, ali i strma veza s Baškim Oštarijama pa je i logično da su slijedile stare uhodane staze.

Nedvojbeno je da od davnine preko oštarskog prijevoja prelazi karavanski put i to njegovom sredinom i uz potok Ljubicu. Na kraju se vjerojatno razdvajao obilazeći Crne Grede s njihove obje strane. Staza sa sjeverne strane Crnih greda izbijala je na Košnu vodu, a ona s južne strane u Brušansku dulibu, također trasama budućih cesta.

U doba turskih osvajanja poznati su njihovi česti prodori prema Karlobagu, krvavi okršaji s njima i potjere. Naravno, sve se to odvijalo

preko oštarskih predjela jer se tuda najbrže moglo prispjeti u Podgorje, ali i najbrže pobjeći.

No u doba turskog odstupanja pri kraju 17. stoljeća ovuda je krenula nezadrživa bunjevačka rijeka u osvajanje svojih životnih prostora diljem cijele Like a i dalje. A o tome već postoje brojni pismeni zapisi.

Trebalo je proći pola stoljeća da bi se u 4. desetljeću 18. stoljeća počela graditi prva cesta, Karolinska, prva od triju koje su preko Oštarskog polja spajale Liku i Podgorje. Vjerojatno je već tada, a možda i ranije, u oštarskim predjelima izgrađena "osteria", gostionica, po kojoj je kasnije nazvano cijelo naselje.

U svrhu poboljšanja prometa u slijedećih sto godina izgrađene su još dvije ceste, svaka svojom trasom, Terezijanska i Knežićeva. Već je izgradnja prve ceste bila povod naseljavanju oštarskog prijevoja i stvaranju naselja.

Prvi podaci o broju žitelja u ovim predjelima potječe od Franja Frasa tj. iz njegove Topografije karlovačke vojne krajine tiskane u Zagrebu godine 1835. U njoj Fraso o ovim predjelima piše ovako:

"7. **Oštarija**, nekadašnja poštanska postaja u Velebitu između Gospića i Karlobaga, selo s katoličkom župnom crkvom sagrađenom godine 1826., sa 14 kuća i 85 katoličkih stanovnika. Od god. 1801. do 1808. to je mjesto bilo podružnica župe Karlobaga.

Ovamo su u lipnju 1688. upali Turci iz Novoga i odveli mnogo stoke zajedno s pastirskom Mihovinom Došenom i njegovom sestrom. Zbog toga su se digla braća Ivan i Marko Došen i odmah pošli za Turcima zajedno s više Karlobažana, preoteli im stoku; pri tom su život izgubili Marko Došen i pastir Mihovil Došen.

8. **Konjsko**, na primorskom području, selo s 28 kuća i 231 katoličkim stanovnikom. Malo dalje odavde, kod Karlobaga, leži Vidovac s razrušenim starim gradom zvanim Vidov-grad, koji su navodno sagradili Rimljani. Kod ovoga su grada Senjani potukli mnoge Turke god. 1664. Gospodar Senja bio je tada Petar Zrinjski, koji je 1665. postao ban, a na njegovo mjesto bude imenovan Franjo Tržić. Na cesti od Konjskog do Karlobaga nalazi se špilja dužine 67 koraka.

9. **Ledenik**, selo s 26 kuća i 215 katoličkih stanovnika.

10. **Kučiste**, blizu mora, katoličko selo s 45 kuća i 394 stanovnika.

11. **Stanište**, isto tako blizu mora, malo selo s 13 kuća i 92 katoličkih stanovnika.

12. **Cesarica**, na moru, na granici Otočke pukovnije, selo s 51 kućom i 368 katoličkih stanovnika, s katoličkom župnom crkvom i skladištem drva (depo)."

Iz tog razdoblja potječu i prve državne zgrade u Baškim Oštarijama i okolici: crkva sa župnim stanom, škola sa stanom za učitelja, kasnije lugarnica karlovačke šumarice, a od godine 1940. i hotel "Velebno", zatim cestarska zgrada u Mamudovcu, a tek između dva rata izgrađene su škole u Sušnju i Ravnom Dabru.

Žitelji su se bavili stočarstvom i ratarstvom, sjećom šume, poneko i usputno lovom, a u doba gustog kirijaškog prometa dobro je poslovalo nekoliko trgovina, nekoliko gostionica i mlinovi na Ljubici. Početkom ovog stoljeća počinje osipanje odlaskom u prekomorske, a posljednjih desetljeća i u evropske zemlje, ali i u Zagreb i druga naša veća mjesta. Taj je proces ubrzan otvaranjem ličke željezničke pruge sredinom dvadesetih godina kada je kirijašenje posve zamrlo.

Život su u ove predjele nekada unosili graditelji prekovlebitskih cesta, a najčešće kirijaši što su danonoćno prevozili terete preko planine. A Baške su im Oštarije bile važna usputna postaja na kojoj bi odahnuli ljudi i tegleće životinje nakon što bi svladali uspon s bilo koje strane ili bi ih proklinjali kada su stradavali u mećavama ili sunčevim žegama. Usput su prenosili vijesti, poruke i pisma, unosili strepnju o tragičnim događajima ili nekom budućem ratu koji ni u kom slučaju nije mogao proći bez ljudi iz ovih predjela.

Između dva rata drndao je prašnjavom cestom autobus krčeći puteve podvelebitskom turizmu s uslužnim vozačima koji su svakog jutra dovozili iz Gospića kruh i toplo pecivo, a poslije podne iz Karlobaga na daleko i od davnine poznati baški kruh i također toplo pecivo za obitelji boljeg imovnog stanja.

Brojni su velebitski istraživači i planinari posjećivali oštarske predjele, poneki se i duže zadržavali u njima. Istraživali su biljni i životinjski svijet, geološke i ostale zanimljivosti, uživali u ljepoti okolnih krajeva i o tome ostavili veliki broj zapisa (Hirc, Franić, Gavazzi, Rossi, Degen, J. Poljak, Gušić, Tomić, Ž. Poljak, Forenbacher, Vadić, Rukavina i drugi).

Prema ustaljenom običaju prenoćili bi kod župnika, učitelja ili u čijoj kući pa i u sijenu na staji. Dragutin Hirc navodi da je noćio u jednokatnoj kući oca Jure Brkljačića. Po njegovu zapisu bilo je to godine 1874. A ta jednokatna kuća imala je prizemlje potpuno otvoreno

da se u njega mogu skloniti kirijaški konji s kolima. Nad tim dijelom bile su sobe za ukućane i goste. Do danas sačuvalo se sjećanje na takve kuće i u Baškim Oštarijama bilo ih je nekoliko u boljih gospodara. Takva je nekada bila i cestarska kuća u Mamudovcu ispod Kubusa, ali je ona nakon drugog svjetskog rata obnovljena u posve drugačijem obliku. Šteta je da joj nije zadržan njezin stari izgled.

Između dva rata, kako to navodi u svom Velebitskom dnevniku (neobjavljenom) dr. Marko Tomičić iz Gospića, moglo se prespavati i pogostiti u urednoj kući trgovca Milinovića. To ipak nije bilo pravo rješenje za boravak većeg broja planinara i turista pa su vrijedni dioničari na čelu sa zagrebačkim odvjetnikom Dragom Šafarom godine 1940. otvorili hotel "Velebno". Nažalost on nije doživio ni svoju drugu godišnjicu jer je zapaljen 2. srpnja 1942, odnosno nešto prije kosidbe, kako se sjećaju najstariji Oštarc. To je bio nenadoknativ gubitak i za poslijeratno planinarstvo.

No već godine 1951, kako to piše u jednom dokumentu PD Visočice" iz Gospića iz godine 1952, prevezena je iz Starigrada jedna baraka i istovarena negdje preko puta škole u Baškim Oštarijama s namjerom da se tu postavi i bude prihvatilište za planinare. Daljna je sudbina prevezenog materijala nepoznata. Nema ni dokumenata o njemu, a sjećanja ne znaju za njega. Po našem starom običaju vjerojatno je sve razneseno, tj. nestalo.

Ipak, u blizini je postojala lugarnica. Po starom dobrom običaju u njoj je postojala jedna putnička (prolazna, gostinjska) soba u kojoj se moglo prenočiti pa su je planinari koristili ukoliko nisu spavali u čijoj kući ili negdje na staji u sijenu. Ta je lugarnica bila na onom prostoru ispred novog hotela "Velebno", ali u blizini ceste. Početkom izgradnje hotela ona je porušena.

Zato je godine 1968. ugovorno zakupljena kuća Jure Brkljačića-Šiljega u kojoj je uređeno planinarsko sklonište što je potrajalo punih 20 godina. Nakon toga se planinarsko sklonište premješta u baraku iza hotela "Velebno", ali se godine 1989. rodila ideja o izgradnji planinarskog doma u Baškim Oštarijama. Čeka se samo odobrenje općinskih organa da u proljeće 1991. počnu radovi u predjelu udaljenom oko 500 m od asfaltne ceste i desno od ceste koja vodi u Stupačinovo.

I tako teče treće stoljeće naseljenja u ovim predjelima, ali ljudi nema, nema. Da nije češćih planinarskih prolaza i okupljanja, te rijetkih ljetnih prolaza turista k moru i natrag jedva da bi se i znalo za

zova mjesta. To govore i podaci o broju žitelja iz godine 1981: Baške Oštarije 76, Ledenik 57, Kučište 29, Sušanj 26 i Konjsko 13. Ni Skorpovca ni Dabara nema na popisu. A deset godina kasnije, godine 1991. i ove su brojke prepolovljene. Upitajmo se: kuda to vodi?

I čemu planovi poduzeća "Industrogradnje" iz Zagreba o izgradnji turističko-rekreacijskog naselja u Baškim Oštarijama s 1550 ležajeva. Za koga, kako i kada će to biti?

Sigurno ne za one koji su se udaljili zauvijek sa svojih ognjišta. Oni su otišli s bolom u duši, a mnogi od njih ponijeli kamičak s kućnog praga ili iz temelja svojega doma da ga u novom obitavalištu drže na počasnom mjestu. I gledajući ga spuste suzu, suzu težu od toga istog kamena...

I katkada se povrate, barem na nekoliko dana, da se nadišu onoga mirisnoga zraka, da se nagledaju rađanja sunca iznad Sladovače, treperenja bure na Ljubičkim, Kizinim i Bačić kukovima, da im duša obamre nad opustjelim ljepotama rodnoga zavičaja.

A jedan od njih, Mate Šikić iz Konjskoga, knjižničar iz Zagreba, u dugom nizu godina nosio je u srcu želju da na jednom mjestu, u tvrdoj knjizi, skupi sve što je izrečeno o njegovu zavičaju. Za one koji su još u njemu, za one koji se ponekad navrate i kao spomen na one koji se neće nikada vratiti...

Baveći se cijeloga života samo s knjigama koje su pisale o drugim krajevima i ljudima poželio je da na kraju svog radnoga vijeka ostavi trajan spomen o svome zavičaju kojega je ostavio u mladosti, ali mu se uvijek vjerno vraćao. Nikla je misao i oživotvorena pomoću njegovih prijatelja. Hvala im svima, a Tebi Mate Šikiću, posebna Ti i velika hvala!

Ponekad, kad sunce na izmaku kišnih dana zamakne iza plavih obrisa lančanih bregova, žarko se rumenilo pojavi u pozadini planine i razgara se do visokih visina. Gledajući s Ličkog polja čini se kao da s one strane bregova gore goleme vatre i da se more pretvorilo u plamene buktinje koje smiruje polagano spuštanje sumraka. Nad rubom planine najjači je žar kao da je plamen toga časa sažgao sve živo na njezinim obroncima. A ondje gdje je planina izgubila nešto od svoje visine i gdje se čini kao da je prelomljena, na prijevoju između Konjevače i Ljubičkog brda, čini se kao da se sunce zaustavilo u plamenu pohodu i da se sakrilo iza tamnih obronaka Crnog vrha, pa odatle žari najviše i najžešće.

S mrakom plameno obzorje smanjuje svoj žar. S visina spušta se večer i polagano nestaje vatrenog rumenila, ali ostaje iskustvom stečeno saznanje: nad planinom tog časa huči bura; nad Velebitom, u Podgorju i daleko nad pučinom bura zacrvenjenim nebom opominje da je u tom kraju sada samo jedan gospodar koji svija drveće, zaustavlja dah i razbija more o bregove. Ali ta rumen ostavlja nadu za sutra, to je znak lijepa vremena, jer će s udarima bure u daljini nestati i oblaci i vlažne magluštine i uskoro će nad planinom i nad cijelim krajem zasjati plavetnilo lijepih dana.

Tako je često nad oštarskim velebitskim prijevojem kojega svake zime ne mogu mimoći meteorološki izvještaj i koji je po njima poznat nadaleko. Nije taj prijevoj ni visok, nije ni dalek, ali je poznat po mećavama koje zaustavljaju promet i zarobljavaju ljude i životinje ledenim oklopom u godinama prepričavane događaje. A ti događaji pretvarali su se u legende koje su potvrđivane surovom stvarnošću i onda kad je posljednja i suvremena cesta preko tog prijevoja omogućavala prijelaz Velebita za nekoliko minuta.

Sam taj prijevoj neveliko je i duguljasto velebitsko polje koje dijeli planinu na dva dijela: na onaj dio što se naziva srednji i sjeverni Velebit i onaj drugi dio, južni i jugoistočni Velebit. Utisnulo se Oštarsko polje između brda izuzetno raznolikih oblika i proteglo se u pravcu istok - zapad. Dugačko oko 4 km, a široko oko kilometar, možda negdje i šire, ali negdje i uže, i s nadmorskom visinom od 920

m. Na njemu je najveće velebitsko naselje - Oštarije - s nekoliko zaselaka čije izumiranje teče polako i nezaustavljivo.

To je stalna vjetrometina koja je kao takva poznata još od onih dana kad je ovuda prolazio karavanski put, a još poznatija postaje onda kad je preko Velebita izgrađena prva cesta, odnosno prva preko-velebitska cesta uopće.

Bilo je to davno. Prije četvrt milenija počela je izgradnja te prve ceste, a s njezinom su gradnjom počele i proširile se priče i jadikovke o onoj strašnoj buri što prevaljuje kirijaška kola, što zamete snijegom sve staze i putove da im se ni pravac ne pozna, a u snježnim nanosima visokim kao kuće odnosi i ljudske živote. Pamti se još iz turskih vremena, kako piše gospički profesor Dragutin Franić na početku ovoga stoljeća, da su ljudi ginuli na ovim stazama. Zato se i neki lokaliteti zovu po njima. Onaj veliki zavoj ispod Kubusa naziva se Mamudovac, navodno po Turčinu Muhamedu, a vrh Alaginac po Turčinu Alagi, jer da su obojica na tim mjestima zametena snijegom. Tako je bura postala sastavni dio života ljudi ovoga kraja, skoro obična svakodnevna pojava koja im je s godinama stvarala izuzetne zgode. A i u svečanim zgodama, u zdravicama, kum bi kumu nazdravljao želeći da ga njegov svetac godovnjak očuva: "...Senjske drage, krive vage, pokvarene ure i oštarske bure!" A da je bura često olujno jaka svjedoči i pripjev pjesme koju su od davnine pjevali stari Karlobažani kojima se bura survivala na krovove i zagorčavala život donoseći hladnoću i snijeg, uništavajući raslinje i ogoljujući brežuljke po kojima bi inače moglo rasti mediteransko voće:

U Karlobagu je vel'ka bura

I velika vatra naložena,

Po običaju mornarskome.

U zemljopisnom pogledu Oštarsko je polje skup nevelikih i škrtorodnih livada i oranica koje su na više mjesta ispresijecane koritima potoka koji ljeti presahnu, jer voda nestaje u pjeskovitom tlu i brojnim ponorima. Samo polje i okolni vrhovi vjerna su slika sličnih visinskih velebitskih predjela. Tu su brojni krški oblici oblikovani atmosferilijama i vjetrovima, česti tragovi vodotoka, ali i brojni putovi njihova nestajanja u dubini. Kako su ti potoci i njihovi izvori od davnine uvjetovali nastanak mjesta Oštarije, a i danas su idilična mjesta, potrebno ih je posebno nabrojiti.

Na istočnoj je strani polja čuveni izvor Ljubica od kojega nastaje istoimeni potok. On teče prema zapadu uporedo s današnjom cestom da se izgubi prije kraja polja u Oštarskim ponorima. U njegovoj je blizini i uz staru Karolinsku cestu izvor zvan Žlibić. Kako se nalazi u hladu stoljetne bukove šume, to mu je voda veoma hladna. Prema već spomenutom opisu Dragutina Franića, temperatura joj je i ljeti oko 4°C, što znači da je to jedan od najhladnijih velebitskih izvora.

Prema sjeveroistoku i uz šumsku cestu što prolazi uz ruševine crkve i nastavlja prema Metli (1287 m) Crno je vrelo i njegov Crni potok, a k njima je pripojem dotok vode iz vrela Rudane. Oni napajaju karlobaški vodovod, ali nažalost u ljetno vrijeme osjetno manjim količinama vode. Višak vode s okolnih proplanaka i za vrijeme kiša ponire u Crni ponor desno od spomenute ceste. Golema širina ovog ponora i hladnoća iz dubina stvaraju nad njim maglenu zavjesu što se stalno razvlači po okolici ponora. Misli se da voda iz Crnog ponora odlazi na niže prema Brušanima i da se tamo pojavljuje kao izvor Košna voda što napaja gospički vodovod.

Na drugoj strani polja, u pravcu sjeverozapada i uz cestu što vodi prema Kizi dva su izvora. Desno je također izvor Žlibić što se koristi za karlobaški vodovod (usput daje vodu i za planinarsko sklonište). Lijevo je od ceste izvor Rakita, čija voda nakon kratka toka ponire. Idući dalje prema Kizi, a u nedavno još naseljenom zaselku Baburići, kaptirani je i bogat vodom izvor Petrovac, a pod samim je stijenama Kize poznata Kamenica, malen ali nepresušan izvor.

Ne tako davno, na razmeđu ovoga i prošlog stoljeća, a prije izgradnje karlobaškog vodovoda, iz ovih izvora za ljetnjih bezvodnih dana seljačkim kolima vozila se voda bačvama sve do Karlobaga. Bačve su se oblagale ledom iz jama ledenjača da voda prispije do mora što svježija. A za velikih oborina ispod Ljubičkog brda izbijalo je mnoštvo izvora kao da cijelo brdo leži na samoj vodi. Zato je na livadama ispod Ljubičkog brda postojala i druga zanimljivost: na ovoj planinskoj visoravni egzistirao je poznati životinjski nametnik metilj koji je veliki neprijatelj preživača, pogotovo ovaca, a koji je inače stalan stanovnik nizinskih, barskih predjela.

Kao što je voda značila održanje života na Oštarskom polju tako su ga i ceste unapređivale. Dovodile su nove naseljenike u Oštarije da koncem prošlog stoljeća postanu prenapučene i da onda tim istim cestama oštarski sinovi počnu odlaziti u druge krajeve. Tako su ceste

donosile život, zaradu i brojna nadanja, ali su ih i odnosile, jer kruha za sve nije bilo.

Preko ovog oštarskog prijevoja izgrađena je prva prekovelebitska cesta koja Velebit uvodi u naše suvremeno prometno graditeljstvo. Prema istraživanjima prof. dra Stjepana Szavits Nossana bilo je to u drugoj polovici vladanja Karla III, a između godine 1730. i 1735. pa je zato ta cesta nazvana Karolinska. Ona je prva od tri dosad građene ceste između Gospića i Karlobaga od kojih je svaka imala svoju trasu, a na Oštarijama samo je kratki dio puta od ruševina crkve do napuštene škole bio svim cestama zajednički.

Tako je trasa Karolinske ceste od Brušana do Karlobaga skoro cijelim svojim tokom, osim onoga u Oštarijama, prolazila desno od današnje asfaltne ceste. Sa svoje najviše točke, to jest glavne kulminacije na Crnim gredama i s visine 1050 m, spuštala se je Karolinska cesta kroz šumu i dvorište bivšeg RTV objekta u Oštarsko polje. Prelazeći oštarsku visoravan napušta je u predjelu Stara vrata (927 m). Odatle se spuštala prema Karlobagu strmim obroncima također desno od današnje ceste i najkraćim mogućim putom. Ova je cesta vjerojatno slijedila staru pješačku i jahačku stazu i ujedno je i najkraća veza Gospića s Karlobagom kojom se rijetki pješaci i danas služe. Dužina je ovoj trasi 29,9 km, a onaj dio od Starih vrata do Karlobaga samo 7,3 km. Cesta je građena tako da su izbjegavani veliki radovi što je bilo u skladu s ondašnjim mogućnostima cestogradnje.

Proputovavši Hrvatsku po drugi put godine 1783. car Josip II. uočio je stanje i potrebu putova prema primorskim lukama, a među njima i nedostatke Karolinske ceste. Zato je dao nalog da se gradi nova i bolja cesta između Gospića i Karlobaga. Dvorsko ratno vijeće iz Beča povjerava izgradnju ove ceste graničarskom kapetanju Filipu Vukasoviću, kasnijem znamenitom graditelju Lujzinske ceste Karlovac-Rijeka. Nova je cesta trebala smanjiti nagibe, povećati polumjere krivina i biti bolje zaštićena od bure. Građena je ubrzanim tempom od 1784. do 1786., a po carevu nalogu nazvana cestom Marije Terezije. Za razliku od Karolinske ceste njezina je skoro cijela trasa išla od Brušana do Karlobaga s lijeve strane današnje ceste. Zato je ova cesta prelazila Velebit posve drugim pravcem od Karolinske, a njezini ostaci i danas su dobro vidljivi što svjedoči o solidnosti gradnje. Na Oštarije je izbijala iz Brušanske dulibe strmim serpentinama na mjestu zvanom Vrh Takalica gdje joj je sekundarna kulminacija visine 955 m. Odatle

se spuštala prema crkvi do Karolinske ceste i njezinom se trasom nastavljala do škole. Tu napušta Karolinsku cestu, skreće lijevo, lagano se diže i preko Oštarskog ždrila kao primarne kulminacije i najviše točke na njoj (975 m) spušta se prema Konjskom.

Marijaterezijana bila je dugačka 30,8 km, građena vrlo solidno i sa zavidnom širinom i do 7 m, kao što je bilo i na Karolinskoj cesti, radi izvoza dugačkih trupaca, no ipak je imala dosta strmih nagiba koji su, uz slabo održavanje i oštećenja izazvana burom i bujicama, smanjivali propusnu moć ove prometnice.

Zato se za vrijeme vladavine Ferdinanda I. gradi nova cesta koja treba izbjeći stare greške, velike nagibe i teško održavanje, te imati još bolju zaštitu od bure. Gradnja je povjerena graničarskom majoru Josipu Kajetanu Knežiću, a po njegovoj smrti 15.9.1848. gradnju dovršava Knežićev prvi suradnik kapetan Simo Kekić, porijeklom Ličanin. Tako je cijela cesta od Gospića do Karlobaga izgrađena od godine 1844. do godine 1851. s prekidom zbog ratnih prilika godine 1848. i 1849. Po rukovodiocima gradnje ova treća cesta preko Oštarskog polja prozvana je Knežić - Kekićeva cesta.

Ova je cesta od Brušana do Oštarija imala posve novi tok. Usponom zvanim Takalice dugim 5 km izdiže se iznad Brušanske dulibe i u nekoliko zavoja izbija na Oštarsko polje, a primarna joj je kulminacija na kraju uspona (955 m), koji se naziva Vrh Takalica, Veliki vrh ili Baranov prokop, dakle na istom mjestu gdje je u Oštarsko polje ulazila i Marijaterezijana. Preko Oštarskog polja ova cesta prolazi trasama prijašnjih cesta i na Starim vratima joj je sekundarna kulminacija (927 m). Do Karlobaga ide novom trasom, a sva je dugačka 40 km. Na cijeloj dužini najviši su joj usponi 5% što i danas zadovoljava građevinske norme.

U spomen njezine izgradnje izgrađena su i danas postojeća dva spomenika u Oštarijama. Njihova izrada u klasičnom stilu dokazuje da je Knežić bio ne samo izvrstan graditelj cesta, nego i veliki esteta. Prvi spomenik kameni je obelisk s fontanom na izvoru potoka Ljubice koji i danas daje izvanredno ukusnu i zdravu vodu, iako je posve zapušten. Tu je nekada bilo omiljeno sastajalište oštarske mladeži nedjeljom i na seoske svetkovine, gdje se redovito dolazilo na razgovor i igranje kola oko fontane.

Drugi je spomenik poznati Kubus ili Ura. Nalazi se na sedlu Stara Vrata gdje cesta ostavlja Oštarsko polje. To je kamen četvrtaš

postavljen na 4 kamene kugle do kojega se uspinje preko 33 kamene stepenice. Naziv Ura potječe od toga što je nekad na kamenoj kocki bio postavljen sunčani sat. Uklesanim tekstom Kubus danas podsjeća na Ferdinanda I, na nadmorsku visinu od 2371 bečke stope i na godinu 1846, godinu izgradnje. Naime, rekonstrukcijom ove treće ceste od godine 1966. do 1968. po stručnjacima JNA, ispod Kubusa je izgrađen 70 m dug tunel s oko 300 metara nove ceste, da se izbjegne zloglasna bura na ovom mjestu.

Spomenutom rekonstrukcijom Knežić - Kekićeve ceste odstupalo se od stare trase samo na najtežim mjestima. Radovi su dovršeni 24.11. 1968. Za uspomenu na dovršenje ceste izgrađen je nešto dalje od Kubusa vidikovac i uz njega u stijenu ugrađena spomen ploča s godinama izgradnje. Tako je kroz Oštarije po prvi puta prošla asfaltna cesta kojom je Lika prvi put povezana s morem suvremenom prometnicom.

Naziv naselja Oštarije potječe iz vremena mletačke vladavine pri čemu riječ "osteria" znači gostionicu, koja je vjerojatno postojala još u vrijeme karavanskog prometa i prije izgradnje prve ceste. Začetak sela pada u vrijeme Vojne krajine kada je vojno zapovjedništvo na silu naseljavalo obitelji iz bližih predjela da budu pomoć prolaznicima pri nezgodama što su se događale prilikom kirijašenja, naročito za vrijeme snijega i smetova. Pri tom je država naseljenicima podizala dugoljaste kuće od kamena.

Franz Fras u svojoj Tipografiji Vojne krajine tiskanoj u Zagrebu godine 1835. navodi da je u Oštarijama 14 obitelji s 85 stanovnika-katolika i da je mjesto poštanska postaja između Gospića i Karlobaga, te da od godine 1801. do 1808. pripada u upravnom smislu Karlobagu, a od tada vjerojatno je uveden i naziv Baške Oštarije.

Otvaranjem Knežić - Kekićeve ceste godine 1851. mnogi se Podgorci dobrovoljno naseljavaju u Oštarije, jer je u to vrijeme jako razvijeno kirijašenje što je obećavalo nove mogućnosti za zaradu. Crkva sv. Elizabete podignuta je od godine 1855. do 1858, a zapalili su je talijanski zrakoplovi u prošlom ratu godine 1943. Početkom ovoga stoljeća Oštarije broje oko 300 stanovnika u zaseocima Šikići i Brkljačići i zaseoku Stupačinovo gdje se naseljuju Baburići i Prpići. U to vrijeme cijela župa broji oko 2000 stanovnika, pa je ponovno otvorena škola za oštarsku i ostalu djecu iz okolnih sela udaljenih 2-3 sata hoda s tim da je uveden zimski raspust u siječnju i veljači zbog mećava i snijega. Inače, škola je počela radom još godine 1889.

Godine 1969. Oštarije broje 208 stanovnika, da bi ih godine 1980. bilo svega oko šezdesetak, jer se stanovništvo raseljava, naročito od sredine dvadesetih godina kad je dovršena izgradnja ličke željezničke pruge i time prestalo kirijašenje, pa je prenapučeno stanovništvo slijedilo putove ekonomske migracije. Ovdje je zanimljivo spomenuti da su u Knežićevoj ostavštini pronađeni planovi i nacrti za izgradnju željezničke pruge u Senj, ali i u Karlobag, što nije nikad ostvareno, pa je i Karlobag gubio stanovništvo, a promet u njegovoj luci potpuno zamro.

Sve nevolje s cestovnim prometom htio je izbjeći Gospićanin Ivan Šikić-Jungo svojim amaterskim planom izgradnje tunela kroz Velebit (TKV) čiji je idejni projekt popularno nazvan Jungov tunel. Tunel je trebao polaziti iz Brušanske dulibe i nakon 5,5 km izbiti kod Trubaje u blizini bivše lugarnice, otprilike na mjestu gdje se spajaju Marijaterezijanska i sadašnja cesta. Time je tunel trebao izbjeći oštarske snježne neprilike i buru, proći ispod Šikićeva rodnog mjesta Konjsko, te omogućiti nesmetan promet i za najvećih smetova. Kao i Knežićev projekt, i ovaj je ostao samo ideja koja se zbog velikih troškova i ekonomske nerentabilnosti nije mogla ostvariti, iako se u poslijeratnim godinama gradilo na sve strane.

Tako Oštarije ostaju i dalje važan cestovni prijevoj i poznata planinarska točka. Stjecajem okolnosti tu je i završetak Premužićeve staze. U međuratnim godinama, kad nije bilo nikakva planinarskog skloništa ni ugostiteljskih objekata, planinari su se sklanjali kod gostoljubivih domaćina, naročito u obitelji Milinović, kako to spominje gospički planinar dr Marko Tomić u svojem neobjavljenom dnevniku s Velebita.

Mnogo je prirodnih okolnosti upozoravalo da bi se Oštarije trebale razviti kao turističko središte. Blizina mora i sudar morskog i planinskog zraka privlačili su turiste da uživaju u hladu šumovitih obronaka i obilju gorskih izvora uz mogućnost uspona na više atraktivnih vrhova u okolici. Za žarkih ljetnih dana već odavno je isticana potreba da se nakon kupanja u Karlobagu i okolici za spavanje koriste svježije i vedre noći u Oštarijama. Zato je još prije rata skupina Ličana iz Zagreba osnovala dioničko društvo "Velebno" koje je na zapadnom dijelu Oštarskog polja i nedaleko Kubusa izgradilo istoimeni hotel, jednokratnu zgradu s 21 sobom koja je otvorena 18.8.1940. Taj je objekt propao u prošlom ratu.

Uslijed poslijeratnog razvoja turizma gradi se novi hotel istog imena, ali u samom mjestu ispod Ljubičkog kuka. Ovaj hotel B kategorije izgrađen u alpskom stilu otvoren je 1.5.1971. Ima oko 100 ležajeva i u okolici mogućnost kampiranja. Investitor - Šumsko gospodarstvo iz Gospića - prodaje ga uskoro Hotelskom poduzeću Plitvice, a ovo ga prepušta Građevinskom poduzeću "Industrogradnja" iz Zagreba kojem služi za rekreaciju njegovih radnika, ali i za prolaznike. Sadašnji vlasnik planira izgradnju i drugih rekreacijskih objekata (gradnja skijališta je pri kraju), čime bi se ispunila davna želja mnogih ljubitelja Oštarija i ovog dijela Velebita, da ovo mjesto postane klimatsko, rekreacijsko i športsko središte.

S planinarskog stanovišta Oštarije su idealna polazna točka za izvanredno lijepe izlete u bližu ili dalju okolicu. U krugu od pola dana hoda puno je slikovitih vrhova i ugodnih mjesta koja odišu mirom i čistim planinskim zrakom. Svi ti izleti mogu se obaviti s malo napora i na male udaljenosti i tako mogu pružiti planinarima i turistima svih uzrasta puno uživanje i ugodan boravak u skoro nedirnutoj prirodi, u raznolikosti surovog krša, škratih cvjetnih polja i s nevelikim usponima na okolne vrhove s kojih se mogu ponijeti nezaboravni vidici na more, Liku ili široko velebitsko prostranstvo.

Zato je potrebno prikazati te mnogobrojne mogućnosti i otkriti ih onima koji namjeravaju u Oštarijama duže boraviti i svoj boravak kombinirati s kraćim planinarskim pothvatima. Ishodište je za izlete planinarsko sklonište što ga je otvorio Planinarski savez Hrvatske godine 1968. u kući Jure Brkljačića, koji inače živi u Zagrebu, ali posljednjih godina preko ljetnih mjeseci boravi u Oštarijama. Njegov je boravak velika pomoć planinarima što se vidi iz ispisanih utisaka što mu ih planinari upisuju u njegovu knjižicu, a oni su puni hvale za gostoljubivost i srdačne riječi kojima ih dočekuje i ispraća.

Godine 1978. PSH je skoro potpuno preuredio Jurinu kuću i tako proširio to planinarsko sklonište. Tavanski je prostor uređen kao spavaonica. U prizemlju je skromna kuhinja, a lijeva je soba uređena kao blagavaonica. Kad se još doda da je u kući električna rasvjeta i tekuća voda onda to puno znači za one koji navrate nakon dugih dana hoda - nja ili koji žele u skloništu duže boraviti.

Najkraći su izleti do već spomenutih spomenika uz današnju cestu, do izvora Ljubice i do Kubusa. Prema prvom treba krenuti cestom prema Gospiću oko 1 km ili se može došetati livadama s obje

strane ceste. Oni koji žele produžiti u istom pravcu nakon isto toliko puta stižu do vrha Takalica odakle se cesta spušta prema Ličkom polju. S vrha Takalica može se po sjevernom bridu Sadikovca doseći njegov vrh (1286 m) uz male probleme na usponu bez prave staze i s malo penjačkih sposobnosti. Uspon od ceste traje oko 1 sat, no olakšan je oznakama koje su postavili članovi PD "Visočice" iz Gospića. Na sam vrh također su postavili visoko uzdignut znak svojega društva izrađen iz metala koji se za lijepa vremena može uočiti s ceste u Takalicama. Iako se nalazi na solidnom nosaču, vjetrovi ga često savijaju, pa ga treba ponovno ispravljati.

Na Sadikovac se može i sa staze Velebitskog planinarskog puta koja s njegove južne strane nastavlja prema Visočici. Za ovaj uspon treba od škole produžiti označenom stazom VPP desetak minuta u južni Velebit. Na raskršću treba ostaviti markaciju i skrenuti lijevo sjevernim podnožjem brda Sladovače na kamenitu ravan Vrtline. Oдавde treba kroz šumu poći prema jugoistoku na čistinu ispod stijena Sadikovca, a odatle ravno na dvoglavi kameniti vrh od kojih je onaj istočniji viši. Između oba vrha nalazi se otvor još neistraženog ponora. Sa Sadikovca je lijep pogled na južni Velebit, Dabarske kukove i na more.

S vrha Sadikovca može se produžiti na jugoistok na Sadikovačke doce preko kojih prelazi označena staza Brušani - Piskovita kosica i prelazeći preko nje uspeti se na Konjevaču (1381 m). Za ovaj izlet na Sadikovac i Konjevaču treba predvidjeti čitav dan lagana hoda.

Sladovača je vrh (1178 m) preko puta skloništa, iznad škole. Pruža lijep vidik. Pristup na njega zgodan je s onog mjesta gdje VPP transverzira njegov sjeverni obronak prolaskom kroz šumu Jelarje odakle treba skrenuti desno uzbrdo u šumu. Kako je vrh Sladovače bliži moru od Sadikovca otkriva u vidokrugu širi pogled na more i velebitsku primorsku padinu. Na jugoistočnom obronku Sladovače nalazi se pećina duga sedamdesetak metara, no put do nje nije označen, a ona nije istražena.

Od škole može se krenuti na ugodan izlet starom Marijaterzijanskom cestom lagano se uspinjući prema Oštarskom ždrilu i za 1 sat spustiti se u selo Konjsko. Tu su danas samo tri nastanjene kuće u lijepoj planinskoj kotlini u kojima na patrijahalan način žive stočari sa svojim malim stadima koza i ovaca. Od Konjskog stara cesta nastavlja po golom kršu prema Trubaji, no za planinare ugodnije se spustiti kozjom stazom između stijena na južnoj strani Konjskoga i za pola sata

prispjeti na ovalni kameniti proplanak Bile seline.

Odavle je moguć silaz do Šikić drage na moru za oko 100 minuta već spomenutom stazom kroz kamenjar i rijetku makiju. Usput se nailazi na nepresušni i zapušteni bunar zvan Rimsko vrelo i ispod njega na stanove stočara iz Konjskoga.

Oko 2 km od planinarskog skloništa udaljen je poznati Kubus na Starim vratima. Za prijatelje kratkih uspona odatle je zgodan lagan uspon na Basaču (1091 m), obli i goli vrh sjeverozapadno od Kubusa. Zanimljivo je da se na taj vrh može doći i nedavno izgrađenom cestom kojoj se još ne zna prava svrha.

Između Basače i Kize smjestio se Badanj (1191 m), također ogoljeli vrh s kojega je lijep pogled na Podgorje, Kizu i Oštarsko polje.

Najatraktivniji je izlet na Kizu (1278 m), rastrgani greben s nizom vrhova razolikih oblika od kojih je onaj nalik golemoj žabi najviši. Motoriziranim turistima prilaz na Kizu ubrzava šumska cesta što uz planinarsko sklonište i prolazeći kroz Stupančinovo odlazi prema unutrašnjosti srednjeg Velebita, te se nakon desetak kilometara spaja s isto takvom šumskom cestom Jadovno-Kalanjeva ruja. Uspón na Kizu počinje nakon pređenih 3 km ceste kod već spomenutog izvora Kamenice odakle se po označenoj stazi može za nešto više od jednog sata doći do vrha. Ova je staza inače stari put u nekad naseljeni Crni Dabar, ali se nakon petnaestak minuta uspona odvaja lijevo markirana staza na Kizu. Od ovog raskršća markacija se kroz šumu lagano penje do proplanka obraslog biljkom medvjedom (Arctostaphylos uvaе ursi) od koje se dobiva ljekoviti čaj. Lijevo od ovog proplanka izdiže se srednji Kizin vrh kojega Baburići iz Stupačinova zovu Medvjedi vrh, a desno je vrh Alaginac koji je zanimljiv po tome što na prevjesnoj stijeni vrha ima otvor veličine sobe.

Od proplanka staza prelazi na obronak iznad doline Crnog Dabra i penje se do slijedećeg proplanka između stijena vrha. Tu je u stijeni kutija s pečatom vrha koji su postavili članovi PD "Visočice" iz Gospića. Odatle treba nekoliko minuta uspona po goloj stijeni do najviše točke Kize.

Silaz s Kize moguć je s gornjeg proplanka izravno na Baburske livade po markaciji, ali bez pravog puta. Prolazi se kroz kamenjar, pa se na uštedi na vremenu. Usput se može opaziti velik ponor koji budi sjećanja na tužne dane prošlog rata.

U posljednje vrijeme Kiza dobiva sve više poklonika koji je često obilaze, a od njih je možda najčešći gost prof. dr. Sergej Forenbacher iz Zagreba. On joj posveti godišnje nekoliko dolazaka obnavljajući markaciju i uživajući u miru što vlada u tom kraju kojega su napustili stari stanovnici iz sva tri Dabra i zaseoka Baburići. Pri tom se često povede razgovor o imenu tog vrha kojemu se ne može otkriti porijeklo, kako je to čest slučaj za puno naziva s Velebita.

Za one koji žele otići još dalje lijep je izlet silaz u Crni Dabar ili još dalje u Ravni ili Došen Dabar, te u Bačić Dulibu. Sva su ova sela već nekoliko godina napuštena. S druge strane Kize, s Baburskih livada, kondiciono spremniji posjetilac može se uputiti Premužićevom stazom na Bačić kosu do ruševina nekadašnjeg planinarskog doma i odatle na obližnji Bačić kuk odnosno Budakovo brdo i do Skorpovca, Vrbanske dulibe i Pejakuše. U ovom predjelu postoji i druga mogućnost da se upoznaju zanimljivosti Velebita. Zato treba ispod Solina skrenuti na niže s Premužićeve staze i preko Sinokosa izbiti na Velinac ili na Mali Brizovac, stanište hrvatske sibireje i tako upoznati i tu velebitsku rijetkost.

Daljnja mogućnost jesu izleti na Ljubičko brdo (1320 m) i Metlu (1287 m). Na oba ova vrha polazi se šumskom cestom što od ruševina crkve kroz zaselak Brkljačići odlazi pod Filipov Kuk, svršetak Dabarskih kukova. Odmah iza Filipova kuka skreće lijevo u šumu staza koja se izdiže prema Metli. Lijevo se od nje odvaja druga staza što preko ceste Oštarije - Kalanjeva ruja vodi u Crni Dabar, a još više lijevo i uzbrdo može se doseći vrh Ljubičkog brda. Druga je mogućnost za uspon na Metlu produženje cestom do prijevoja između Metle i Metlačkog razvršja i onda lijevo po hrptu Metle na sjeverozapad do samog vrha.

Ceste i staze na sve strane kao da su sudbina Oštarija. Radi njih je nastalo naselje, a sada se čini kao da ga rastaču. Jer toliko se sakupilo zanimljivosti na ovom oštarskom prijevoju, puno više nego na bilo kojem drugom dijelu ove dugačke planine, koja je inače puna raznolikosti i sukobljavanja dvaju svjetova, kontinentalnog i mediteranskog. I te razlike u kojima je borba za održavanje dugotrajna i nelaka, odvode ljude u krajeve mirnijeg života. Zato je zatvorena škola što je uskoro trebala proslaviti stogodišnjicu, zato je u mjestu malo žena koje mogu postati majke. Pa ipak, gradit će se za mlade, za one koji će doći da ovdje provedu dio ljeta ili zime. Oni će dolaziti da odolijevaju

burama i isto tako jakim južnom vjetru koji sprečavaju udisanje ovog čistoga, najčistijeg zraka s najljepše planine.

Postojat će tako Oštarije i s njima će trajati proturječnosti ovoga kraja. Postojat će ljudi u njima, oni ljudi koji sebe smatraju Ličanima, a Ličani ih smatraju Podgorcima, i živjet će podno svojih šuma i kamenitih vrhova koji će biti uvijek isti, milovani istim vjetrovima, viloviti i prkosni.

Očuvat će se tako divna imena ovih predjela koja već sama po sebi govore o životu na njima slikovito potvrđujući sve kontraste u nazivima, od pjesničkih do onih što zasjenjuju sve ljepote života. Trajat će tako umiljati izrazi Ljubica, Žlibić, Jelarje, Razvršje i Velebno i njihovi kontrasti s atributom opora života i teška opstanka Crno vrelo i potok, Crne grede i Crni vrh.

Navraćat će planinari, dolazit će oni što po pristrancima grade kućice za odmor da produže trajanje rodnog mjesta, rasti će mladi borovi stvarajući gajeve pune nade, a najjače bure strujit će bukovim šumama snagom opstanka i neće razbiti ni odnijeti osjećaje onih što ovamo dolaze i vole ovo mjesto.

"VELEBNO" NEKAD, DANAS I U BUDUĆNOSTI

Gledajući Oštarsko polje s bilo kojeg od okolnih vrhova koji ga okružuju, s Ljubičkog brda, Brdašca, Sladovače ili s Crnog Vrh, i promatrajući ga onako golog i slabo napućenog, gdje samo hotel "Velebno" predstavlja začetak novog načina življenja i opstanka, i nehotice se može postaviti pitanje: a što je bilo ovdje, na ovom izduženom prostoru, prije tri stotine, prije pet stotina godina ili čak još prije? Teško je i pomisliti što je tu bilo u još daljoj povijesti ovoga kraja, jer se i za bliža razdoblja teško mogu dobiti cjeloviti odgovori. Ali ipak, iz detalja sačuvanih u narodnom sjećanju, koja se se prenosila s koljena na koljeno, te iz zabilježenih podataka prolaznika i putopisaca, otkrivaju se detalji koji skidaju dijelove tajni s ovih predjela.

Zna se da je od davnine prolazio ovuda karavanski put kojim je bila povezana unutrašnjost sa starinskim Vegiumom odnosno Scrisom, pretečama današnjeg Karlobaga. Bila je to vjerojatno uska konjska staza za jahače i tovarne konje, kojom su, naravno, prolazili i pješaci. Možda je uz neki od onda brojnih izvora postojao, u inače bujnoj šumi onoga doba, kakav zgodan proplanak gdje su se mogli odmoriti putnici i konjanici. A možda je postojala i kakva koliba, možda, jer o njoj nema nikakvih podataka, a ne spominje je ni usmena predaja.

A onda je oko 1750. godine probijena ovuda prva cesta, nazvana karolinska. Kroz stoljetnu šumu prošao je prvi znak budućeg vremena koje će ovuda u sljedećih sto godina probiti još dvije ceste, Marijate-rezijansku i Knežić-Kekićevu, svaku svojim smjerom, samo će svima trima biti zajednička dionica između poslije sagrađene crkve i škole. Puno godina poslije, godine 1968, posljednja od ovih triju cesta postat će asfaltna veza Gospića s Podgorjem, to jest s Karlobagom.

Sve su ove ceste probijene radi vojnih, ali i gospodarskih razloga. Trebalo je izvoziti trupce s Velebita do brodova na obali, a u obratnom smjeru prevoziti u unutrašnjost potrebna dobra. No, put je bio dugačak i težak. Na samom Oštarskom prijevoju bilo je najteže, bio je dugačak i surov, osobito za oluja i snjegova, a bura je često prevladavala svojom snagom i kola s teretom.

Zato je vojnička upravo Vojne krajine primorala žitelje iz bližih sela s obje strane planine da se nasele oko ceste o Oštarskom polju. Napravila im je duguljaste kuće od kamena pokrivene šimlom, da za uvijek budu pripomoć prolaznicima i kirijašima. Izgrađena je osteria

(talijanski: gostionica) po kojoj je prozvano cijelo mjesto. Svaki je doseljenik imao pravo da krči šumu. I koliko je god sam sebi iskrčio šume toliko je stvorio prostora za obradu i pašarenje. Iako su te pogodnosti mogle nekoga i privući da se naseli ovamo, ipak su se pojedinci nerado odvajali od svojih ognjišta koja su tek bili zasnovali po izgonu Turaka. Priča kaže da se neki Vrban stalno vraćao svojem bivšem domu u Podgorju. Svaki je put bio kažnjavan bičevanjem. Na kraju je i umro pod batinama, a da se nije pogorio carskoj zapovijedi. Ipak, kad je počelo kirijašenje, bilo je i dobrovoljnih doseljenika.

Razvijalo se polako naselje i život u njemu. Potekli su trupci prema morskoj obali, kirijaši su svladavali povelike udaljenosti otpornim domaćim konjima. Još dvadesetih godina ovoga stoljeća bilo je u Baškim Oštarijama, tako se konačno nazvalo mjesto, 28 kirijaša, što znači da se 28 pari konja stalno kretalo u oba smjera. U to je doba još šuma bila ušćuvana i dosizala do samih kuća. Potoci su bili vodonošnji i na njima se od jeseni do proljeća mljelo žito na brojnim mlinovima, a ostaci od njih devet vidjeli su se do nedavno. Postojala je i pilana na pogon ugljenom, a otvorene su tri trgovine i tri gostionice. Najstariji se žitelji sjećaju da se u mjestu mjesečno prodavalo i 50 kg kave i više od 100 kg šećera.

Još u 19. stoljeću izgrađene su prve javne zgrade, crkva od godine 1855. do 1858, škola godine 1889. a također i lugarnica. Spominje se da je župnik Josip Žagar cijeli radni vijek proveo u Baškim Oštarijama i tu umro i sahranjen, i da je škola za velikih snjegova bila zatvorena zimi i do dva mjeseca. Tridesetih godina vrijedni i danas živi učitelj Vladimir Vodopivec osnovao je Hrvatsko tamburaško društvo i Hrvatsku seljačku čitaonicu što je u ono doba bila velika hrabrost, jer se onda u ovim krajevima narodno ime žitelja nije smjelo ni spomenuti. No, zato je valjda ostao u ovom mjestu punih šest godina. U školi su održavane priredbe sa zabavnim programom, a tamburaši su svake nedjelje prije podne šetali kroz mjesto od vrela Ljubice do Kubusa, svirajući na veliko zadovoljstvo mještana.

Novi tokovi života unijeli su nemir i u ovaj kraj. U 20. stoljeću širom su se otvorila vrata novog, prekontinentalnog svijeta, a lička pruga umanjivala protok robe nekada životvornom cestom. Zamrlo je kirijašenje, a žitelji se počeli osipati.

A da ne opusti potpuno ovaj kraj nego da se na neki način unaprijedi i bude zametak novog načina privređivanja na ovom velebit-

skom prijevoju pobrinuli su se izdanci ovoga kraja koji su se izdanci ovoga kraja koji su ga već napustili, ali ga nisu zaboravili, ali i drugi ljubitelji Velebita i njegovih ljepota. Oni su krajem tridesetih godina ovoga stoljeća osnovali u Zagrebu dioničko društvo "Velebno" sa svrhom da podignu Baške Oštarije i da u njima bude začetak suvremena cijelogodišnjeg turizma.

Gledajući iz današnje perspektive planovi su dioničkog društva za ono doba bili uistinu zamašni. S općinom Karlobag sklopljen je sporazum da ona preda dioničkom društvu "Velebno" 16 jutara zemlje na zapadnom rubu Oštarskog polja, onaj ogoljeli dio takozvane zemljišne zajednice (općinske, u stvari ničije zemlje) desno od današnje ceste idući prema Karlobagu i nekoliko stotina metara prije Kubusa. Za uzvrat dioničko bi društvo napravilo električno osvjetljenje za cijele Baške Oštarije, pa bi tako i novopodignuti objekti i cijelo mjesto bili osvijetljeni.

Bilo je predviđeno podizanje 20 različitih objekata, a prvi od njih bio je hotel "Velebno". Godine 1939. počela je njegova izgradnja zapadno od današnjeg račvanja stare i asfaltne ceste, neposredno prije Kubusa, a izravnim pogledom na blizu Kizu. Bila je to jednokatna zgrada s iskorištenim potkrovljem, zidana od klesana kamena oivičenog tvrdom žbukom. Poslovima je rukovodio privatni građevinski poduzetnik Ico Biškupović iz Pazarišta u Lici, koji je prije toga već gradio na Velebitu poznata đačka odmarališta na Bačić kosi i Ograđenici. Hotel je "Velebno" imao 21 sobu za goste. U svakoj je sobi bila električna struja, tekuća voda i zidana peć. Velike zidane peći bile su u hodnicima i u njih su se mogle za loženje ubacivati i cijele cjepanice. Još za vrijeme izgradnje godine 1939. sobe su preko ljeta bile popunjene gostima kojima nisu smetali neožbukani zidovi i nedostatak komfora. Bili su to istinski ljubitelji Velebita i mora, koji su dolazili vlakom ili autobusom iz Zagreba i okolice, pa se koje ljetne nedjelje moglo kod hotela vidjeti i dvadesetak automobila.

Izgradnjom je rukovodio zagrebački odvjetnik Drago Šafar, zdušno su mu pomagali Lojze Prpić i Jure Biondić, kao i mnogi drugi članovi dioničkog društva. Bilo je predviđeno da se uz hotel izgradi bazen za kupanje s izvorskom vodom, jer je u Baškim Oštarijama izgrađen vodovod godine 1936, a cijevi prema Karlobagu prolazile su uz sam hotel. Ovaj je vodovod produživan sve do Karlobaga prije rata, a u Karlobagu ga je dovršila talijanska vojska ljeti godine 1941. "Velebno"

je dobivalo električnu energiju od male termoelektrane izgrađene iza hotela, koja se ložila drvenim ugljenom. Od samog hotela uz cestu do na vrh Kubusa bilo je postavljeno električno osvjetljenje, tako da su gosti dobar dio večeri i noći provodili na Kubusu uživajući u planinskom ugođaju s vidikom na more. Uz cestu je s obje strane hotela do Kubusa i do prvih kuća u mjestu bilo posađeno drveće, pravi drvoredi, i svaki je Oštarac morao posaditi pet stabala, a na polju iza hotela bila je počela sadnja botaničkog vrta.

Iza hotela bila je napravljena garaža za hotelski autobus s otprilike dvadesetak mjesta koji je ljeti svakog dana vozio goste na kupanje u Karlobag, a pred večer ih vraćao na spavanje u Baške Oštarije.

"Velebno" je imalo i svoj zaštitni znak, maskotu, kako se to danas kaže, jednog sijamskog mačka kojega je netko darovao. On je redovito dočekivao i ispraćao goste umiljavajući im se za cijelo vrijeme boravka. Pri hotelu je bila i kuja Ćirika, manje pasmine, koja je bila pas čuvar.

Uz 21 zgotovljenu sobu i stan za domara bilo je još predviđeno da se u prizemlju otvori dućan (prodavaonica mješovite robe), državna pošta i soba za liječnika uz već postojeću sobu za zajednički boravak i kuhinju. U slijedećim godinama trebalo je graditi druge objekte i žičaru do Karlobaga, ali je godine 1941. počeo rat i sva je izgradnja prestala.

Hotel je "Velebno" svečano otvoren 18. kolovoza 1940. Svečanost su uveličani brojni gosti iz Like, Podgorja i Zagreba. Pod slavlucima i lijepo urešenim okolišem goste su zabavljali domaći tamburaši, a puno se klicalo ondašnjem hrvatskom političkom rukovodstvu, jer se tih dana navršavala prva godišnjica uspostave Banovine Hrvatske.

Hotel je imao svoga domara. Šafar je sa Sljemena doveo domara Firsta i njegovu ženu, koji su i na Sljemeni obavljali sličan posao. Oni su ostali i godine 1941, ali su onda napustili Baške Oštarije. Njih je naslijedio domar Skočibušić, koji je ostao u sjećanju kao dobro naoružan čovjek, jer je već bilo ratno stanje i hotel godine 1942. nije primao goste. Iste godine u njega se uselila domobranska posada, ali je 2. srpnja 1942. ustukla pred partizanskim jedinicama, koje su tada zapalile hotel. Krajem pedesetih godina potpuno su porušeni posljednji ostaci zidova i pojedinci su razvezli lijepo obrađeni kamen za izgradnju privatnih kuća.

Hotel je imao stalnoga čuvara. To je bio i danas živući Mile Šikić-Cujin iz Baških Oštarija, koji je tu dužnost obavljao tri godine. On se usput brinuo i o električnoj centrali i nabavi drvenog ugljena za nju, a po potrebi je bio i planinarski vodič gostima iz hotela. Sjeća se da je imao mjesečnu plaću od 300 dinara, a njegova je žena povremeno radila u hotelu obavljajući, uz ostale radnike, kuharske, krojačke i slične poslove i zato je primala dnevno 20 dinara. Sve je to plaćalo dioničko društvo od svojih sredstava i prihoda od korisnika hotela. Hotel je imao stalne kuharice i sobarice, jer je bilo dosta gostiju, većinom Zagrepčana. No mnogi su dolazili i autobusom koji je svakodnevno prevozio putnike na relaciji Gospić - Karlobag. Za tih 40 kilometara trebalo mu je po onda dobro održavanoj cesti više od dva sata vožnje.

Kako je već rečeno, rat je uništio prvi hotel "Velebno", a svi ostali planovi vezani uz njega ostali su neostvareni. Trebalo je proći 30 godina da nikne novo "Velebno", na drugom mjestu i većeg kapaciteta, u skladu s novim težnjama u razvoju našeg turizma i rekreacije.

Nakon rata često se govorilo o izgradnji novog hotela u Baškim Oštarijama. S razvojem turizma i asfaltiranjem prometnica ta se ideja sve više spominjala. Prema navodima Dinka Tomičića, prijeratnog Gospićanina i poslijeratnog Zagrepčanina, neko njemačko poduzeće, koje je s našim naftašima ostvarivalo dobre poslovne rezultate, željelo je u Baškim Oštarijama početkom šezdesetih godina podići više manjih objekata, koje bi nakon isteka određenog roka prepustilo našim vlastima. Nekako u to doba i Jakov Blažević, dipl. pravnik i političar iz Gospića, natuknuo je ideju o izgradnji novog hotela "Velebno". Ubrzo je prihvaćena ova druga ideja i krajem šezdesetih godina počinje izgradnja. Investitor je Šumsko gospodarstvo iz Gospića pod direktorom Nikolom Maričićem, Blaževićevim prijateljem. Novi hotel "Velebno" gradi se u samom mjestu, između ceste asfaltirane godine 1968. i Ljubičkog kuka. Ovaj objekt B kategorije otvoren je 1. svibnja 1971. Ima 80 ležaja, od toga 30 dvokrevetnih soba, ukratko, to je komforan objekt u alpskom stilu.

Međutim, Šumsko gospodarstvo iz Gospića ubrzo ga prodaje Hotelskom poduzeću "Plitvice", a ovo ga prepušta Građevinskom poduzeću "Industrogradnja" iz Zagreba. Ovakvom razvoju situacije oko "Velebnog" uzrok je većim dijelom dovršenje Ličke magistrale, to jest ceste od Koranskog mosta do Prezida, koja je skrenula ljetnu rijeku

turista preko istočne Like. Sadašnji vlasnik namjerava graditi i druge objekte uz hotel, pa je početkom osamdesetih godina izgrađeno skijalište na zapadnom obronku Sladovače. Time je učinjen još jedan korak u cilju pretvaranja Baških Oštarija u rekreacijsko središte, čime bi se ostvarila davno zasnovana ideja.

Posljednjih godina "Velebnom" se većinom koriste radnici radne organizacije "Industrogradnja" za odmor i rekreaciju, ali i ostali prolaznici. U njemu je 1984. održana svečanost otvaranja Planinarskog puta "Velebno", sljedeće godine izdašno je korišten u povodu održavanja 25. sleta planinara željezničara, a godine 1986. bio je polazna točka planinarima PD "Industrogradnja" u povodu njihovih odlazaka u Ravni Dabar gdje su napuštenu školu pretvorili u istoimeni planinarski dom.

Uzimajući u obzir komparativne prednosti Baških Oštarija, kao što su blizina mora udaljenog 18 km te mogućnost istodobnog odmara na moru i u planini koristeći pri tom mediteransku i kontinentalnu klimu, mogućnost skijanja i boravka u netaknutim dijelovima planine, radna je organizacija "Industrogradnja" predviđjela izgradnju turističkog kompleksa "Velebno" na površini od 42 ha, pri čemu bi sadašnji hotel bio njegova središnja točka.

Osnovna značajka ovog kompleksa bio bi cjelogodišnji režim korištenja uz opremljenost sadržajima na otvorenom i zatvorenom prostoru. S obzirom na trenutne financijske mogućnosti predviđena je etapna realizacija kompleksa, tako da svaka etapa u prostornom i funkcionalnom smislu predstavlja jedinstvenu cjelinu, a po završetku posljednje etape nastao bi jedinstven i funkcionalan kompleks.

Prema ovom planu trebalo bi izgraditi još dva hotela, svaki s 500 ležajeva, 20 kućica sa po 8 ležajeva i kamp s 300 ležajeva, dakle, ukupno s postojećim hotelom oko 1540 ležajeva. Uz ove smještajne objekte potrebno je izgraditi brojne sadržaje koji odgovaraju suvremenom gradiću gdje se dnevno treba smjestiti 1600 osoba.

Kako se ostvarenje ovoga zamašnog i velebnog plana u pogledu izgradnje infrastrukture, a to je temelj budućeg razvoja cijelog kompleksa, naslanja na skromne mogućnosti slabo razvijene općine Gospić, to je malo nade da će se i prve etape ovoga plana uskoro ostvariti.

TAKALICE NA VELEBITU

Da s jedne strane planine prema njezinu obližnjem prijevoju polaze tri ceste, iako su građene u različitim razdobljima, da se na njemu na kratko spajaju u istu trasu i onda opet razdvajaju tako na drugu stranu planine prolaze različitim smjerovima i na svom kraju dolaze u isto mjesto, to je uistinu rijetkost. A upravo to se dogodilo na velebitskom Oštarskom prijevoju preko kojega prolaze tri ceste već više od sto godina. Prva od njih izgrađena je prije četvrt milenija. Gradnja svake od njih bila je uvjetovana tehničkim mogućnostima svakog pojedinog razdoblja i golemim troškovima te nastojanjem da se radovi što brže završe i da se što prije omogući protok tereta preko goleme planine i njezinih strmih kamenih i šumovitih obronaka.

Još od najstarijih vremena morala je preko ovoga prijevoja prolaziti kakva jahača staza ili karavanski put jer je već u to doba Bag sa svojim lukom u Baškoj dragi bio poznato istovarno mjesto. Odatle je tekla razmjena dobara s dalekom unutrašnjosti s druge strane planine. U srednjem vijeku Bag i njegova šira okolica u vlasti je ličkih knezova Kurjakovića. I oni su morali ovuda prolaziti pri obilasku ili korištenju svojih posjeda. Nakon Kurjakovića ovi predjeli pripadaju Turcima koji su prodorima preko Oštarskog žrijevoja zagorčavali život Bažanima i ostalim žiteljima s one strane planine sve do Senja.

Međutim, i turskoj je sili došao kraj. Ovim stoljetnim stazama krenuli su preko planine novi ljudi. Bunjevački vođe knez Jerko Rukavina i Dujam Kovačević sa svojim Bunjevcima prodiru iz Podgorja godine 1686, tri godine prije konačnog izгона Turaka iz Like, i osvajaju obližnja sela s druge strane planine.

Uskoro se pokazala potreba za izgradnjom ceste, ne samo radi trgovačkih nego i strateških razloga. Već prva cesta, Karolinska, nazvana po ondašnjem austrijskom caru Karlu III - a onda je Hrvatska bila pod njegovim žezlom - građena je tako da što brže i što kraćim putem dosegne bilo planine i da se isto tako što brže spusti prema moru. Po rijetkim podacima može se zaključiti da je građena u drugoj polovini Karlove vladavine, to jest u četvrtom desetljeću 18. stoljeća, otprilike od godine 1730. do 1735.

Polazeći iz Gospića prema Velebitu, u Brušanima počinje njezin planinski dio. Prolazi lijevom stranom potoka Brušanice do Ratkovića kuća gdje prelazi potok Jazmak koji dolazi iz doline Jazine s vrela

Košna voda. Ovo je vrelo poslije stoljeća i pol poslužilo, a i danas služi, za opskrbu Gospića pitkom vodom.

Tu počinje oštar uspon s četiri kratke i oštre serpentine na planinski hrbat Mali Milašinovac koje narod i danas zove "Zavoji" no u gustoj šumi tragovi se ceste teško mogu prepoznati. Zatim se cesta uspinje preko Velikog Milašinovca stižući do glavne kulminacije na Crnim gredama na nadmorskoj visini 1050 m, što je ujedno i najveća visina od svih triju cesta što prolaze ovim dijelom planine. Glavno planinsko bilo cesta prelazi s nekoliko kratkih zavoja odakle se spušta laganim nagibom do Baških Oštarija. Puno kasnije, u drugoj polovici 20. stoljeća, uz ovaj dio trase bio je izgrađen sada već bivši tzv. objekt 505 za potrebe Radiostanice Zagreb.

Karolinska se cesta izdizala u planinu najkraćim mogućim putem i uz minimalne radove i širinom od tri do četiri metra, ali s velikim nagibom od 25%. Ipak u ono davno potursko doba, radeći s najprimitivnijim pomagalicama, bez uzora i premca u izvanredno teškom i zabačenom kraju, ova je cesta inženjersko djelo na kojem se mora graditeljima odati puno priznanje.

Izgradnju svake ceste, pa i ove, narod je pažljivo pratio i pri tom se pitao: zašto li je baš ovuda morala proći i tko joj to određuje smjer? U doba kad je bilo malo stručnog osoblja netko bi šaljivo odgovorio: Pa, pustili bi magarca preda se i kud on prođe tuda je najlakše i najbolje graditi. No, uvijek bi se netko našao da priupita: A što ako nemaju magarca? No to bi se našao brz i još šaljiviji odgovor: E, onda bi bio dobar inženjer!

Radi znatnih strmina i oštarih zavoja Karolina već u drugoj polovici 18. stoljeća nije odgovarala potrebama trgovačkog prometa. To je opazio i Josip II. putujući po drugi put ovim krajevima godine 1783. pa je dao nalog da se gradi nova i bolja cesta između Gospića i Karlobaga.

Dvorsko ratno vijeće iz Beča povjerava gradnju ove nove ceste graničarskom kapetanu Filipu Vukasoviću, poslije znamenitom graditelju Lujzijane, ceste Karlovac - Rijeka. Vukasović je trasu ove ceste povukao tako da joj je smanjio nagibe, povećao polumjere krivina i malo snizio najvišu točku nastojeći je u cijeloj trasi što bolje zaštititi od bure. Cesta je građena ubrzano od godine 1784. do 1786. u početku sa što manjom širinom da bi se promet njome što prije otvorio. Josip II naredio je da se nazove po njegovoj majci carici Mariji Tereziji, koja

je vladala Austrijom i našim krajevima od 1740. do 1780. pa se njezini i danas dobro vidljivi ostaci zovu Terezijanska cesta.

Kroz Brušane Terezijanska cesta slijedi trasu Karoline, a onda svođenim mostom prelazi na desnu stranu potoka Brušanice odakle se umjerenim usponom izdiže do istovrsnog kamenog mosta u predjelu zvanom "Stara pila" preko potoka Suvaje na nadmorskoj visini od 625 m, ulazeći ovdje u Brušansku dolinu. Ovu slikovitu i dugačku dolinu, okruženu brojnim bregovima, narod naziva Dolina sa stotinu bregova. S jednom kućicom i potokom u sredini idilično je mjesto za odmor i ljeti i zimi.

Trasa Terezijane i dalje ide laganim usponom sve do visine od 680 metara. Ta točka odnosno baš ovaj predjel bio je aktualan sredinom ovoga stoljeća jer je tu trebao počimati tzv. Jungov tunel koji bi nakon pet i po kilometara izbijao na podgorsku stranu u blizini Trubaje, na malo nižoj nadmorskoj visini.

Kod Stare pile počinju planinarske oznake da se nakon 2 km odvoje od Terezijane i usponom između Konjevače i Sadikovca, te uz Petrov dolac i kroz šumu izbijaju na Sadikovačke dolce i Piskovitu kosicu na stazi Velebitskog planinarskog puta.

Stigavši skoro do kraja Brušanske dolibe Terezijanska se cesta uspinje na glavni hrbat velebitskog masiva koji prelazi na sedlu Veliki vrh (955 m). Odavle se spušta u Oštarsko polje gdje se kod poslije sagrađene crkve spaja s trasom Karolinske ceste.

Građena je s nagibima do 20% i u širini približno Karolinskoj cesti, tj. od tri do pet metara, s tim da su zavoji bili široki i do sedam metara radi lakšeg prevoza dugačkih trupaca. Pažljivim promatranjem njezinih i danas dobro vidljivih ostataka opaža se da je rubno kamenje bilo temeljito položeno i da se velika pažnja posvećivala odvodnji oborinskih voda kamenim traverzama položenim preko kolnika. Takva savjesno i vješto izrađena cesta nadmašila je u ovom onda pustom kraju potrebe svoga vremena. Možda zato nije valjano održavana pa je relativno brzo propala.

Kako ni ova cesta zbog strmine i teškog održavanja nije bila zadovoljavajuća za sve veći promet sredinom 19. stoljeća, povjereno je godine 1841. majoru Josipu Kajetanu Knežiću, čuvenom graditelju već tada poznatih planinskih cesta Sv. Rok - Mali Halan - Obrovac i Karlovac - Senj da izradi nacрте posve nove ceste i upravlja njezinom gradnjom. Nakon brojnih izviđanja i premjera na terenu projekt je

izrađen od godine 1841. do 1843. Knežiću je pomagao njegov prvi suradnik i u ono doba graničarski natporučnik Simo Kekić pa je gradnja ove treće ceste od Gospića do Oštarija počela godine 1844. i trajala do 1846.

Kroz Brušane trasa je Knežićeve ceste identična s Terezijanom do Stare pile, gdje se rastaju. Odavle se Knežićeva cesta uspinje brojnim zavojima obroncima Crnih greda prema Velikom vrhu, ili, kako su ga tada nazvali, Vrh u Takalica ili Baranovu prokopu, dosižući tu glavnu kulminaciju od 955 metara, kao i Terezijana, prelazeći tu glavni hrbat velebitskog masiva. Da odavle dalje ne bude odviše strma, odmah nakon kulminacije u blagom zavoju presijeca dva puta Terezijanu i onda nastavlja njezinom trasom. I jedino na ovom dijelu između Oštarske crkve i škole zajednička je trasa svima trima cestama, jer se od škole u smjeru prema Karlobagu ceste opet razdvajaju.

Ova je Knežićeva cesta predstavljala pravo remek-djelo cestarskog graditeljstva onog doba. Nigdje nije prekoračivala nagib od 5%, što vrijedi i danas. I širinom od pet-šest metara posve je zadovoljavala, a solidnost gradnje iskorištena je u današnje doba kad je skoro po istoj trasi godine 1968. obavljena njezina rekonstrukcija bez diranja u njezine dobro postavljene temelje.

Kako je bila blaga nagiba, precizno uređena i dobro održavana, bila je prava blagodat za kirijaše. U šali se govorilo da bi se po njoj mogle i bačve kotrljati, valjati, takati i bez kola, i odatle joj naziv. Kako je bila redovito nasipana sitnim pijeskom, također se govorilo da bi se niz nju moglo do Brušana i jaje takati a da se ne bi razbilo, i tako se naziv Takalice ustalio ne samo za uspon između Brušana i Baških Oštarija nego i za cijeli južni obronak Crnih greda kuda ta cesta prolazi.

Usp on Takalice dugačak je točno pet kilometara. Otprilike na njegovoj polovici, na najvećem zavoju zvanom Velika draga i malo iznad ceste, nevelika je pećina za koju kažu da se u njoj skrivao Jovo Stanisavljević zvani Čaruga dvadesetih godina ovog stoljeća dočekujući putnike radi pljačke. Naravno da su se i prije njega tom pećinom, a i drugim pećinama i zaklonima, koristili brojni domaći hajduci u očekivanju pravde, koja nikada nije stizala iz dalekog Beča.

Kao i mnoga druga slična mjesta i Takalice su ušle u priče po velikim snježnim nanosima i snažnim vjetrovima iako su bile dobro zaštićene od bure. Među brojnim zavojima najpoznatiji je bio već spo-

menuti u Velikoj dragi, a isto je tako bila dugo godina poznata po svim putnicima gorostasna jela što je rasla malo niže od Velike drage s donje strane ceste. Visoko crnogorično stablo, a crnogorično je drveće rijetkost na ovom obronku, nadvisivalo je dobrano sve ostalo drveće i bilo poznato kao mjesto gdje je polovica uspona.

Oko ove jele svila se davna i već zaboravljena priča o djevojci Mariji i njezinom zaručniku Ivanu. On je hajdukovao skrivajući se po ovim obroncima pred žandarima i ostalim organima vlasti, a s Marijom se sastojao kod jele. Jedne noći kad se Marija približavala k jeli začula je snažnu pucnjavu baš s te strane odakle je Ivan trebao doći. Kad se pucnjava smirila Marija je stigla do jele i još dugo čekala Ivana. Pred zoru je bila uvjerena da je Ivan poginuo jer je i na kori jele vidjela krvave tragove te je u očajanju oduzela život sebi kao i čedu koje je nosila u sebi. Međutim, iako teško ranjen, Ivan je prispio do sela i spasio se.

Rasla je jela takalička na veselje prolaznika koji su redovito računali prolazeći uz nju da je tu polovica uspona. A onda je došao rat i cestom su prolazile različite vojske i ojađeni vojnici koji su mogli tu poginuti svakog časa i na svakom zavoju. Kažu da su oni najneobuzdaniji, ne obazirući se puno na čuvanje tajnovitosti svojih pohoda, a bez ikakva razloga, pucali u jelu i na taj način pri brojnim prolazima označavali da su prošli pola Takalica.

I metak po metak raskidao je jelu te se ona počela sušiti i na mjestu gdje je bila najviše rastrgana metcima - prelomila se. Osušeni batrljak zadržao se još dugo uz rub ceste i predstavljao nešto onima koji su znali od čega potječe.

Malo dalje prema vrhu Takalica, na četvrtom kilometru uspona, nekada je bila s lijeve strane ceste široka stijena. To je mjesto bilo udaljeno otprilike oko sat hoda od središta B. Oštarija i bio je tu prvi odmor za kirijaše i njihovo blago pri silasku u Liku ili posljednji u dolasku na hrbat planine. U doba velikog kirijaškog prometa na toj su stijeni Ličani pekli janje u znak pobjede nad planinom, pobjede u svladavanju uspona s jedne ili druge strane. Nedavnom rekonstrukcijom ceste ta je stijena skoro posve uklonjena, ali je zapamćena priča u njoj. Zapamćeno je i to da se u njezinoj blizini pri kraju prošlog rata, na najstrmijem mjestu, survalo vozilo ličkog velikog župana Jole Bujanovića, bivšeg popa, palo na staru Terezijanu, a da se njemu nije ništa dogodilo iako je vozilo bilo posve uništeno.

Na samom vrhu Takalica počinju prve Oštarske kuće. Tu ih je nekada bilo svega nekoliko, jer je središte sela udaljeno oko dva kilometra. Njihovi davno već pokojni žitelji mogli su ispričati stotine zgoda o kirijaškim i raznim nezgodama koje su se događale na Takalicama. I da nije bilo njih u blizini, mnoge bi od tih nezgoda svršavale tužno.

Oni su živjeli ovdje, na rubu planine, živjeli zajedno s planinom i njezinim posebnim životom. I voljeli je kao i svoje Oštarije više od svega. Mnogi od njih odlazili su odavle, ali su se i vraćali svakom pogodnom prilikom. A pri onom prvom, najbolnijem polasku, ponijeli bi sobom komadićak kamena s ovog kamenjara, kamena koji su u svom novom domu pogledavali svaki čas. Svojom stalnom prisutnošću u njihovim očima podsjećao ih je na njihov tvrdi krš koji su ostavili i nado-knađivao im onaj dio srca koji su ostavili u rodnom kraju.

GALEB SE BIJELI VRATIO U RAVNI DABAR

Kažu da se galebovi gnijezde daleko od mora, u stijenama planinskim ili još dalje na kontinentu. Odlijeću tamo za sigurnijim utočištem gdje će za svoje potomstvo osigurati bezbrižan mir i ponešto hrane, a onda ih, kad poodrastu, povesti nad plavu pučinu da tu počmu zaokruživati krug svojega života, letove u rasponu između planinskih vrhunaca i dalekih vodenih prostranstva.

I ljudi su se na našoj obali, tako kažu i pišu stare knjige, ponašali slično. S morskih obala stjecajem povijesnih okolnosti izdizali su se u neprohodna planinska prostranstva za novim životnim prostorima gdje će moći donekle skrovito nastaviti sa življenjem, u stalnom strahu od neprijatelja, u bojazni za svako svoje sutra.

Tako je bilo i s Dabranima, žiteljima iz više nekadašnjih zaselaka srednjeg Velebita, kojih danas više nema. Samo ostaci davno napuštenih kuća i staja strše iz gustih šikara u Crnom, Ravnom i Došen Dabru, Došen i Bačić dulibi i malo izdignutijim zaseocima Došen Plani i Došen Ruji. Za njihove stanovnike kažu da su se naselili ovamo nakon izгона Turaka iz Like, kada su Bunjevci prodirali preko svih prepreka u unutrašnjost svoje domovine da joj povrate i stare granice i stare slobode. A oni koji prvi dođoše ovamo - u Crnom Dabru to je bio Dilinoga Devčić, u Ravnom Blažina Devčić, a u Došen Dabru Jadre Došen - ostali su u ovim šumskim dolinama, provalijama, ždrijelima, kotlinama, kako li učeni ljudi zovu takve prostore, stvorili u njima sela koja, eto, propadoše u ovim našim danima.

Palili su stoljetne šume i na zgarištima pravili oranice i nastambe te tako počimali nov život u krilu goleme planine. Nastala su seoca na dnu tih šumskih dolina, stisnuta sa svih strana planinskim vrhovima izdignutim i više od 500 metara iznad njih. Većim seocima dali su naziv Dabar, dok su za manja izabrali također prikladne nazive, svoje iskonske, donešene iz dalekih postojbina u tisućljetnim kretanjima sve iz azijskih daljina preko Karpata do ovih predjela. I zato riječi Dabar nema u rječnicima stranih riječi, znači naša je, staroslavenska, starohrvatska. I dobro poznata i proširena u puku kad joj se novonaseljeno žiteljstvo priklonilo i ostavilo je u nazivu mjesta svojega novog boravka i svoje buduće sudbine.

I za svaku ovu šumsku dolinu, što su se poredale u grubom luku između Kize i Kokira, našli su pristalo joj ime. Crni je Dabar tamo

gdje se sunce iza blizih brda kasno pomalja, ali i najbrže zalazi, a gusta šuma po obroncima zatamnjuje još više crne noći i često crne dane. Ravni je tamo gdje ima nešto prostora pogodnog za obradu, a Došen Dabar postade po žiteljima toga prezimena. Kao da je nakon dva prethodna naziva ljudima ponestalo mašte, nestalo prave riječi, da sljedeći između stijena stisnuti prostor nazovu nekako drugačije.

Zato su one sjeverne i u planinu usječene duguljaste prostore nazvali dulibama, a one istočnije i malo izdignutije od njih, Došen Ruja prema sasvim malom vrelu, odnosno Došen Plana, jer je u toj visini tu uistinu bila planina u punom smislu te riječi. Sjevernozapadni dio Došen Plane svrsishodno je nazvan Dolac kod vode. Zna se i zašto. Voda je bila zalag opstanka na ovom planinskom prostoru dobro udaljenom i od samih Dabara.

Da, bilo je to prije tri stotine godina, oko godine 1683, kad su Bunjevci iz okolice Karlobaga naselili ove predjele i tu ostali. Zapisano je da Dilinoga Devčić, odnosno Dolinoga, kako ih naziva Stjepan Pavičić, dovodi u Crni Dabar deseteročlanu obitelj, a sigurno ni druge nisu bile manje brojne. Ipak, Dabrani - tako su nazivani žitelji svih ovih sela i zaselaka - kao da su nepoznati. Ne spominje ih Fras u svojoj poznatoj Topografiji iz godine 1835, no godine 1900. bilo ih je 430, nakon prvog svjetskog rata brojno im stanje pada na 341 žitelja, a godine 1957. u Dabrima su 242 žitelja. Zabilježeno je i to da je prosječno trajanje života u Dabrima početkom ovog stoljeća iznosilo za žene 16 godina, a za muškarce 22 godine, što je bilo znatno niže od prosječnog trajanja života u rimskim kolonijama prije 2000 godina. Bilo je to posljedica brojnog umiranja dojenčadi i onih u dobnoj skupini iznad 40 godina. Pri tom je zanimljivo spomenuti da su žene manje iscrpljivali brojni porođaji negoli težak život i brojne bolesti.

Teško je bilo živjeti u selima gdje nije bilo nikakvih prometnica i gdje je samo ponekad zalutao neki lovac, istraživač ili planinar. Ali su zato redovito stizali vojni pozivi. Svi su režimi znali za svaku mušku glavu i nitko ne bi mogao izostati kad je trebalo žrtvovati život za careve, kraljeve i ostale vladare. I tako se dogodi da pri prvom službenom prebrojavanju žitelja nakon drugog svjetskog rata u Dabrima nabrojiše točno 10% udovica iako u tima predjelima nije bilo većih ratnih operacija.

I tada, kao i prije, život je u Dabrima tekao jednoliki i naoko mirno. Rađalo se i umiralo, raseljavallo, ali ne daleko i ne zadugo. Bilo

ih je i s one strane "velike bare", ali su se vraćali da zarađenim novcem podignu kuću ili cisternu i onda nastave lakše živjeti po ustaljenim običajima. Vraćali su se onim kozjim stazama od Oštarija, S Kose, s bilo koje strane, isto onako kako su i galebovi dolijetali s morskih obala da se ugnijezde u njihovim stijenama. Donosili su priče i spoznaje da izvan njihove šutljive planine postoji drugačiji život, gradovi i države o kojima su svi skupa malo znali. A kad su i čuli za njih i morali tamo odlaziti, onda je to značilo odlazak u ratove, u dane nespokoja i putove bez povratka.

Rijetko je tko zalazio ovamo, a još se manje pisalo o njima. Jednom, godine 1923. prođe tuda Branimir Gušić, tada mladić, i kao vihor obiđe dabarske neoznačene staze i kozje pute te ostavi o tome zapis u "Hrvatskom planinaru" godine 1924. Između ostalog piše: "Ako pak digneš pogled nešto više, tamo gdje te visoko među brdima pozdravlja ozbiljna zelena boja tamnih crnogoričnih prašuma srednjeg Velebita, i tamo ti naslućuje oko još cijeli niz ovakvih dolinica, kao što je ova pod tobom, od kojih svaka sakriva svoju tajnu i svoje novosti. To su Dabri, jedan od najljepših i najinteresantnijih dijelova ne samo Velebita, nego cijele naše domovine uopće."

Malo poslije i dr. Josip Poljak spominje Dabre u svom "Planinarskom vodiču po Velebitu" iz godine 1929. U toj knjizi spominje i državnu lugarnicu u Došen Ruji, što bi prema tome trebala biti prva službena zgrada u ovim predjelima. No, nije to bila ni ova ni ona kasnija u Ravnom Dabru. Lugar je stanovao u kući nekoga boljestojećega seljaka koja mu je ujedno služila i za ured.

Ali u to doba prosula se po Dabrima dobra vijest, njen je odjek dodirnuo svaku kuću, a novost se uskoro ostvarila. Dabranima se činilo da se u Ravni Dabar spustio, da je sletio i tu ostao zauvijek veliki bijeli galeb, ne bijeli već onaj galeb srebrnast, poznati *Larus argentatus*, koji se češće skita iznad njihovih obronaka. Naime, šaputalo se o gradnji škole.

Gradila se škola od godine 1927. do 1929, a školska se vrata otvorila učenicima godine 1930. Zabiljili su se bijeli zidovi usred Ravnog Dabra, iznikla čvrsta zgrada od njihova kamena i pijeska, kreča od njihovih stijena i građe iz okolnih šuma, i velika cisterna uz nju, na veselje sviju žitelja kao djelo ruku njihovih suseljana Jose i Mile Došena, Tomiše Prpića i Jure Devčića.

I te jeseni krenulo sve u školu, i ona djeca koja su morala i ona koja nisu, pa i oni do dvadeset godina starosti, sa željom da nauče barem čitati i pisati, jer su do tada bili rijetki koji su to znali. A prvom učitelju, Stjepanu Vukeliću iz sela Lipe kraj Gospića (umro u veljači u Rijeci), nije bilo lako, pa nije dugo ni ostao. Kao po nekom pravilu skoro svaki bi učitelj ostao po godinu dana ili kraće, rijetki duže, a onda bi našao neko drugo mjesto za nastavak učiteljavanja. Neki od njih ostadoše duboko urezani u sjećanju Dabrana pa ih i danas pamte kao da je to jučer bilo, a i različite zgode vezane uz njihov boravak. Mnoge detalje o tim danima pričaju rado Marko i Kata Tomljenović, koji sada žive u Gospiću i koji su pravi sveznadar za sva dabarska zbivanja.

Između dva rata još je, osim izgradnje škole, tračak nade u lakše sutra nekoliko puta sinuo zajedno sa škrtim suncem nad dabarskim predjelima. Najprije, početkom tridesetih godina, provučena je iznad Ravnog Dabra, preko Kose, turistička staza prema nacrtima sušačkog inženjera Ante Premužića. Radili su i oni na njoj, zavoljeli je, ali im je bilo krivo što se nije spustila niže, do njihovih kuća. Uostalom, oni su htjeli i više, htjeli su da cesta s bilo koje strane dosegne njihov kraj.

Za čudo ubrzo se i to počelo ostvarivati. Godine 1934. počinje od Sušnja izgradnja šumske ceste. Dotičući istočni rub Ledenika i uspinjući se iznad Dumboke primicala se Kosi i tu stala. Ipak se nastavilo i dalje, prema Kukalinama, stijenama u podnožju Bačić kuka, koje je trebalo probiti tunelom. Činilo se da je ponestalo i snage i novaca. Međutim, tadašnja je vlast dovela i rezervni vojni sastav da pravi panogu šumske ceste od Kose prema Ravnom Dabru, onaj poznati odvojak koji je prispio do slikovite stijene zvane Zub, udaljene oko 300 metara od škole. Tu je gradnja zastala - tako je ostalo do danas. U isto to doba građena je i cesta između Ravnog i Crnog Dabra, ali nikad nije dosegla ni jedno od ovih sela. Nedovršenim ovim cestama pridodana je poznata priča o političaru ondašnjeg režima koji je u predizbornom djelovanju potpomogao izgradnju ovih cesta. No, kad je bio izabran, zaboravio je Dabrane i cestu, ali i oni njega pa mu se danas ne sjećaju ni imena.

Prve ratne godine došla je cesta do stijena koje je trebalo probiti tunelom i time omogućiti konačno izbijanje u velebitska prostranstva ovog dijela planine. Ali, ovaj grandiozni projekt ing. Ante Premužića, koji je ostvarivao poduzetnik Grgo Prpić iz Vidovca iznad

Karlobaga, tu je prekinut. Barut je trebao za druge, ratne namjene, a zajedno s barutom ratni je vohor pobrao i ljude. Zato je tunel probijen tek nakon rata i tako se cesta povezala s onom iz Jadovnog i onom iz Štirovače. Tada počinje pojačan izvoz drvene mase iz ovdašnjih šuma, a Dabrani dobiše priliku da kao šumski radnici ostvaruju nove prihode.

Takve, stočare i šumske radnike, zateče ih godine 1957. medicinska studijska grupa iz Zagreba, na čelu s dr Brankom Kesićem i akademikom Branimirom Gušićem. Dovedi su oni svoje suradnike da u ovim selima obave sociološko - medicinska istraživanja života i zdravlja dabarskih žitelja. Pronašli su ih prilično zdravima usprkos teškom životu i teškim životnim uvjetima. O svojem su radu objavili godine 1959. knjigu "Dabri i susjedna sela srednjeg Velebita" i, uz cjelokupna istraživanja, u njoj iznijeli i predložili mjere za opstanak i razvitak tih sela, koje, naravno, nitko nije poslušao.

Dabri su i dalje živjeli, ali su se polako rastakali. Djece je bilo sve manje pa se i broj žitelja stalno smanjivao. Točne podatke o tome i o događajima u vezi s radom dabarske osnovne škole iznose zapisi učiteljice Marije Devčić iz Gospića koja je, za veliko čudo, radila u Ravnom Dabru punih 15 godina. Potaknuta pričanjem starijih Dabrana o svojoj školi, zapisala je njenu kratku povijest koja je i povijest njezine mladnosti. Zabilježila je imena svih učitelja koji su radili u školi od godine 1930. do 1970; u tom je, naime, razdoblju škola djelovanja. A kako je škola bila ono najvrednije u ovom prostoru, ono što im je otvaralo poglede i iza njihovih bregova i još dalje, mjesto gdje je stizala pošta, vojni i sudski pozivi i porezne uplatnice, gdje su se održavali izbori i priredbe, objekt koji su željno dočekali i s poštovanjem gledali, potrebno je zato istaći nekoliko isječaka iz njezina kratkotrajna djelovanja.

Različite su to zgode, poneke i nevažne, neke i smiješne, ali su to iskrice koje su se godinama prepričavale po prelima između naleta vjetrova i udara gromova, za vrijeme oluja i mećava i na taj način ostavile vjernu sliku prilika u ovom kraju i života u njemu.

Piše tako Marija da je nakon Vukelića došao učitelj Joso Trepo iz Ivanićgrada, ali je nakon malo manje od dvije godine službovanja dobio premještaj u Brušane odakle je otišao u Englesku. Zatim je došao Drago Gliha iz Zagreba. Čuli su i šaputali među sobom da je premješten po kazni, kao i neki drugi učitelji, i da je nakon rata postao velika glava u prosvjeti, prvi do svojega resornog ministra. I kao takav

pojavio se Gliha u Ravnom Dabru nakon 26 godina te u Marijinu bilježnicu upisao:

Kao mlad učitelj službovao sam u ovoj školi od 1.1. do 15.12. 1932. godine, odakle sam otišao na studij u Zagreb. U početku mi je bilo teško, jer sam došao iz Zagreba u prazan stan bez mogućnosti za prehranu. Prva dva mjeseca spavao sam u biljac zamotan kod lugara Milkana i tamo se hranio, a onda sam se preselio u školu, jer su mi mještani napravili besplatno najnužniji namještaj i počeo sam si sam spremati hranu. Nisam očajavao jer sam uživao u romantici prirode i našao zadovoljstvo u radu. Osnovao sam kuhinju Crvenog križa i kuhao za djecu i sebe, te nastojao da djecu što više naučim. Pred odlazak zaželio sam da ostavim iza sebe neki trajniji znak, pa sam s djecom zasadio boriće iza škole na prostoru koji je narod nazvao Plantaža, i lipe ispred škole.

Vremena su prohujala i tako sam se 16.5.1958. ponovno našao u Ravnom Dabru kao prosvjetni inspektor Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske. Nažalost, nisam našao u razredu djecu već samo učiteljicu koja je udana za jednog mog bivšeg učenika, koji je tada kod mene polazio 2. razred. U mislima obnovio sam uspomene i bio vrlo sretan kad sam vidio da su se borići i lipe lijepo primili i izrasli u stabla koja junački odolijevaju nasrtajima bure, koja stalno navaljuje na školu.

Neka moj slučaj posluži kao primjer onima koji bi danas u sličnim prilikama mogli pasti u očaj zbog samoće i udaljenosti škole od kojeg većeg mjesta. Mogu reći da onda nisam primao nikakav doplatak za teže uvjete rada koji danas primaju učitelji.

U Ravnom Dabru, 16. svibnja 1958.

Dragutin Gliha

Nakon Glihe dolaze Dušan Zuber, Franjo Cepetić pa Ivan Brnadić. Ovaj se posljednji isticao kao učitelj, ali i na drugim područjima. On je na Čelincu postavio neke naprave, vjerojatno vjetrenjaču, koja se pokretala snagom vjetra, a u Dabrima nije nedostajalo ni bure ni juga. Tako je proizvodio električnu struju kojom je povremeno osvjetljavao školu, a uz rasvjetu koristio se proizvedenom strujom i za piljenje drva i tako olakšavao život. Osim toga uz pomoć seljana napravio je i tkalački stan, taru, koju je kao uspomenu otpremio kući u Karlovac. U sjećanju je Dabranima ostao kao dobar učitelj. No čuli su i to da je poginuo u ratu.

Nasljeđuje ga Ivan Jurak iz Gospića, nakon rata poznati nogometaš zagrebačke Lokomotive u doba kad je ona bila član Prve savezne lige. On je još prije, zime 1937/38, dok još nije imao stalno zaposlenje, vodio u Skorpovcu tečaj za nepismene koji je tamo organizirala haese-sovska Seljačka sloga, kako je to bio običaj u onim selima gdje nije bilo škole. I danas se sjeća goleme stijene koja se tko zna kada otkinula od Čelince i zaustavila podbočena sasvim malim kamenom na obronku iznad škole. Činilo se da bi je mogao pomaknuti neznatan potres ili jači udar vjetra. A kad bi se survala na školu sigurno bi je srušila i zato su i učitelji i roditelji đaka živjeli u strahu od nje iako su znali da tako stoji od pamtivijeka. Puno poslije, nakon rata, stijena je ipak uklonjena miniranjem.

Poslije Juraka smjenjuju se do rata Adolf Poljšek iz Zagreba, Vlado Radaković iz Divosela kraj Gospića i Ivan Remlinger iz Đakova. Za Poljšeka su čuli da je došao po kazni jer mu vlasti novouspostavljene banovine Hrvatske nisu oprostile dotadašnje političke stavove. No Poljšek nije ostao dugo. Osim rada u školi bavio se i lovom. Sjećaju se da je bio dobar lovac i da je ubrzo ustrijelio tetrijeba. Poslao ga u Zagreb i, tako kažu, nakon nekoliko dana dobio premještaj. Čuli su i to da je nakon rata postao lovni inspektor SR Hrvatske. Vlado je Radaković po izbijanju ustanka stupio u partizanske redove i poginuo u prvom napadu na ustašku posadu u Divoselu.

U prvoj ratnoj godine samo nekoliko mjeseci u školi radi Kata Banjanin iz Gospića, a onda škola prestaje privremeno djelovati.

U prilično oštećenoj školi nakon rata učitelji se smjenjuju skoro svake godine. Sada su to većinom Ličani: Ivica Tomljenović, Marica Šikić-Utješinović, Ivica Krmpotić, Ante Došen, Radmila Narančić, Ante Starčević, Marija Devčić, a prvi je poslijeratni učitelj Karlo Toldy iz Hrvatskog Zagorja i poslije Stjepan Vučinić iz Sl. Broda.

Posebno mjesto u ovom nizu pripada Mariji Devčić iz Gospića kojoj je otac rodom iz Crnog Dabra, ali živi u Gospiću. Ona je dobila mjesto u Perušiću, ali na očev nagovor odlazi u Ravni Dabar. Evo što piše o tom:

...Bliži se mjesec rujan, treba se spremati za posao. Proteklih godina sjedala sam u đачku klupu, ali ove godine ja ću biti pred klupom, a preda mnom đaci. A to je nešto sasvim drugo.

Jednog mutnog jutra zadnjeg dana kolovoza godine 1952. sjele smo nas dvije sestre s ocem u teretnjak, ukrcale prtljagu i krenule u

pravcu našeg mora. Dugo je trajala vožnja dok smo došli do Ure gdje nam se ukaza plavo more, a malo niže i škola u Sušnju. Nakon nekoliko minuta tu smo se zaustavili i ostavili na cestu sestru i njezinu prtljagu. Ona je ostala sama, vozaču se žurilo, i gledala gdje će od sada boraviti, i boreći se s burom, prenosila je stvari u školu. Nastavili smo vožnju kroz maglu, buru, golet i šumu. Mislila sam da se neću ni znati povratiti natrag i da u ovim predjelima ne može biti ni ljudi, a kamo li kakva sela. Konačno smo stigli na vrh Kose. Pred mojim se očima ukaza kotlina s nešto malo polja već prevučena ugodnom jesenskom bojom. Vožimo se još oko 300 m do Vrtline. Vozač nam kaže u šali da je ovdje stanica. Samo se može zamisliti kako mi je bilo. Gore nebo, okolo šuma, to je sve što vidim svuda naokolo. Pred nas je došla podvornikovića s osamarenim konjem na kojega smo natovarili moje stvari. Počeli smo se spuštati strmim putem prema selu. Nakon nekog vremena došli smo do prve jedva vidljive kuće gdje smo se malo odmorili, a zatim krenuli preko polja prema školi.

Otvorili smo vrata školske zgrade, prvi put ulazim u seosku malu školu. Mislim kakve me tu poteškoće čekaju, no pokorila sam se tome da ću ostati jednu godinu, pa na drugo mjesto, kao i drugi učitelji...

No, Marija je Devčić tu ostala 15 godina. Već u prvoj godini radi sama s pet razreda, dvokratno, s 28 učenika, da bi od godine 1959, kad je škola postala Osmogodišnja, radila sama sa svih 8 razreda u kojima je bilo ukupno 40 učenika. Tih se godina i udala i rodila troje djece. Nailazila je na nerazumijevanje roditelja starijih učenika kojima su morali i nakon četiri godine školovanja kupovati knjige za više razrede, a djeca su im trebala kod kuće za svakidašnje poslove.

Uz rad u školi bavila se i radom s ostalom omladinom. Priređivane su i priredbe za značajne datume, ali su one, a to je bilo često, u zimskom razdoblju bile otkazivane pa prikazane i nakon 14 dana, jer snijegom zametenim putovima nisu mogli doći ni roditelji ni đaci. Sedam je puta proširivala plantažu iza škole sadnjom novih sadnica, ali bi se sadnice preko ljeta posušile ili ih je stoka zgazila. Možda je malo popustila i pažnja Dabrana prema njima jer su se Glihini borovi i lipe dobro držali. No, u njegovo doba znalo se tko je usadio koje drvo. Morao ga je paziti dok je bio u Dabru. Pojedinci su se dičili svojim borovima, a zna se i to da su ona dva najveća uz cisternu sadili i održavali Andrija i Drago Tomljenović, pa i danas zaštićuju školu od bure.

Tako je prošlo dugih Marijinih 15 godina rada u školi, vođenja đačkih slobodnih djelatnosti, dramske, literarne i drugih sekcija, u spremanju brojnih priredaba s referatima, recitacijama, zbornim pjevanjem, igrokazima i plesom, petnaest godina u kojima je samo jednom, godine 1964, obavljen djelomičan popravak školske zgrade, a godine 1965. navratili su novinari "Politike" iz Beograda, snimali školu, selo i učenike i o tome objavili članak. I kad je šezdesetih godina u Gospiću, u Općinskoj skupštini, Mariji dodjeljivana novčana nagrada za dugogodišnji i požrtvovan rad bilo je i glasova protiv, ne protiv nagrade, nego protiv iznosa koji je za nju predviđen, tražeći da on bude puno veći.

Učenika je bilo sve manje, sela su se dabarska polako ali sigurno raseljavala i nakon nje promijenit će se još dva učitelja. Ivica Prpić iz obližnjeg Ledenika bio je godinu dana, a Kata Rudelić iz Debelog Brda pokraj Gospića, po završetku Pedagoške akademije u Gospiću, u Ravnom je Dabru od godine 1968. do 1970. kada zaključava školu, a nekoliko učenika od tada polazi nastavu u dva sata hoda udaljenom Sušnju iznad Karlobaga.

Ubrzo nakon prestanka rada škole crne su se sjene navukle nad dabarske predjele. Uz ionako mukotrpan život pogodile su ih nove nevolje o kojima nisu ni sanjali, niti su ih željeli, ali dogodile su se...

Naime, u jesen godine 1972. na oštrom zavoju u Mamudovcu ispod Kubusa iz zasjede je ubijen komandir milicijske postaje u Karlobagu Đuro Uzelac. Taj se događaj kao teški crni oblak, kao mora, kao iznenadna oluja nadvio nad cijeli kraj i pritiskao žitelje u Dabrima, jer se na neki način doznalo da se ubojica krije u dabarskim stijenama i pećinama. Tako je i bilo. Nakon dvije godine, u jesen 1974. likvidiran je diverzant Mate Prpić rodom iz Dabra i njegov pomoćnik, koji su potajno došli iz inozemstva da posiju smrt u ovom mirnom kraju. Dabrani su upamtili da su na tom istom stjenovitom i pećinastom obronku istočno od Ravnog Dabra u proljeće 1945. poginuli Prpićev otac Jakov i brat Ivica kao pripadnici neprijateljske vojske; nisu se više veselili činjenici da su dabarski predjeli kraj u kojem se ništa značajno ne događa.

Taj zlosretni događaj odnio je u dvije godine pet ljudskih života, nekim Dabranima donio puno godine tamnice i uzdrmao cijeli kraj, tako da su i oni koji su se dvoumili u odlazak, napuštali ovaj tada nemiran kraj. I tako u proljeće 1976. napusti dabarske predjele i posljednja obitelj Nikole Bačića iz Ravnog Dabra.

Opustjele su nakon toga dabarske staze. Utihnula su raskrižja, ugasile se vatre na ognjištima, samoća je zavládala proplancima. Samo su rijetki planinari prolazili sve napuštenijim stazama i ostavili o tome sasvim kratke zapise. Tako ih spominje Željko Poljak u svom vodiču "Velebit", Ante Rukavina u "Velebitskim stazama", a Tomislav Đurić opisa sablasnu tišinu Crnog Dabra ljeta godine 1982. kondenziranu u kratkoj pjesmici koju valja ponoviti, iako je već objavljena uz njegov članak:

DABARSKA ELEGIJA

Ni cvrkut ptica ne odzvanja
Dabarskim kukovima.
Tu caruje tišina i nijeme zmije
što upijaju sunce na grobnom kamenu.
Medvjedica se uselila
u kuću praoca Dilinoge.
Vjetar urliče u šupljini lubure
u nategnutim kudjeljama tkalačkih
stanova.
A orao leti, leti nad krajem
u kojem poskok na panju mrtve straže
Čuva prilaz sjenama.

"Naše planine", 5-6, 1983, str. 110.

Dabrani i njihov kraj, poznati su kao dalek i zabačen predjel kao da su na kraju svijeta, kraj u koji se rijetko dolazi, pa su se zato valjda Dabrani i raselili. Ali, tek pravu zabačenost nekog predjela osjetit će onaj tko zađe još malo više u planinu. Treba krenuti između kuća u Došen Dabru uzbrdo i na sjever još uvijek dobro vidljivom stazom. Već na stazi česti su vidljivi tragovi boravka medvjeda i kuna i po njima se može razabrati što su jeli. Nakon pola sata uspona kroz šumu izbiye se u Došen Ruju, duguljast proplanak s ostacima triju kuća i još sačuvanom cisternom nad malim izvorom. Cisterna je podijeljena na dva dijela, veći je dio za stoku, a manji za ljude.

A još dalje u planinu, nakon jednosatnog hoda kroz šumu stiže se na prostrane proplanke Došen Plane. Čine je brojni dočići čija su dna uređena i dobro ograđena. Zato je ovdje nekada bilo i desetak kuća. Dvije pokrivene limom i sada su uspravne i govore o dobrom imovnom stanju njihovih vlasnika. Iza kuća prema Kokiru i Došen brdu već je davno izgrađena velika cisterna nad stalnim izvorom. Zato ovaj

dolac na sjeverozapadnom rubu Došen Plane ima sasvim prikladno i svrsishodno i pomalo pjesničko ime Dolac kod vode, kako je to upisano i u specijalne karte.

Još dalje u planini, ispod Čukova (1220 m), dobro je bio ograđen suhozidom Čaćić dolac. Ograda je i danas posve stabilna, a cijeli dolac obrastao i do dva metra visokom travom. Za jačih kiša po njemu se razlijevala voda, pa i pretakala u niže predjele. Stvorila je u šumi jarugu širu i dublju od metra koja u sušno doba može poslužiti i kao staza za dolazak u Došen Planu. Zato je Čaćić dolac bio dobro rođan i tu na visini od tisuću metara "rađalo je kao u Slavoniji" - govorili su Dabrani.

Po svemu sudeći u Došen se Plani najbolje živjelo, bolje nego u ostalim dabarskim naseljima. Jest da su bili najzabačeniji pa im se već sam dolazak u Ravni Dabar činio kao da su u Karlobagu ili na velikoj cesti u Baškim Oštarijama, ali bilo ih je u njih i "kruva i ruva" i "slasti i masti", a u pojedinaca i poprilično novaca. Osvojivši ove najviše proplanke, jer dalje se nije moglo prodirati u nepoznate šumovite predjele, izravnali su dna u vrtačama, ograđivali ih i obrađivali onu smeđu prhku zemlju, nanesenu tu s brda kroz duga stoljeća, i dobivali na njima stotine vreća krumpira. Na pašnjacima su uzgajali velik broj krupne i sitne stoke i u ono doba, kad još teretnjaci nisu tutnjali preko Baških Oštarija prema moru, oni su opskrbljivali Karlobag svojim poljoprivrednim proizvodima. Skupili bi u dogovorene dane svoje osamarene konje, natovarili ih vrećama krumpira, te s teladi i drugim proizvodima krenuli prema Karlobagu putem dugim i pet sati hoda.

- Je li to bilo teško, naporno? - nameće se pitanje.

- Ne, to je nama bio izlet. Vidjeli bismo more, svoje rođake i poznanike, kupili šibice, petroulje, šećer, djeci kesicu cukrica (bombona) i vraćali se zadovoljni i veseli u svoje strane - bio je odgovor. I u tom odgovoru zrcalila se tolika radost kao da je na primjer netko iz Gospića išao u Zagreb na čuvenu kazališnu predstavu ili netko iz Zagreba u pariški Moulin rouge.

Poslije, nakon rata, teretnjaci su prolazili cestom iznad Dabara i odnosili njihove proizvode u Karlobag, ali i uskraćujući im ona veselja što su ih vukla na njihove utrte putove.

- A kako je bilo sa ženidbom, kako ste djecu krstili?

- Lako. Mladenci bi se našli na stazama, na znanim i ugovorenim raskrižjima. Tako skupljeni svatovi spustili bi se u Karlobag ili Baške

Oštarije, ovisno o dogovoru sa župnikom ili poslije i s matičarom. Nakon svečana čina i ručka krenuli bi u svoja brda i nova bi obitelj tako počimala svoj prvi bračni dan. "I nije se dogodilo - ponosno ističu - da je netko u našim stranama živio nevinčan ili da se koji brak razvrgao. Ne, toga nije bilo".

Nakon toga slijedila su krštenja. I to im je bilo lako, obično, a bilo je i često. Uprtili bi kolijevku i dijete u njoj na leđa te se spuštali niz planinu, pjevajući i veseleći se kao da za to nisu oni najudaljeniji trebali potrošiti i desetak sati hoda. Samo ih je koji put znala zima spriječiti da se čedo ne krsti odmah nakon rođenja, pa se čekalo i po nekoliko mjeseci da snijeg okopni i da staze ožive. Tako su djeca već u pobjezima prelazila onaj put kojim će poslije odlaziti na nastavu, ali ga i posljednji put prijeći onoga dana kad ih budu nosili do groblja u Ravnom ili Crnom Dabru.

Živeći tako, rađajući se i umirući, jedna je kuća u Došen Ruji na neki način postala središnje mjesto cijeloga ovog kraja. U njoj je živio Ilija Došen. Nije se ženio, a odgojio bi mnoge stoke i prodavao je, a novac nije imao gdje potrošiti. I zato je mogao posuđivati onima koji su se našli u nezgodi, i na kraju, kupiti posjed u Trnovcu s druge strane planine. Tada je prestala djelovati i njegova "štedionica".

Kako su Iliju pritisle godine, a živio je sam, potražio je svoju uzdanicu u dalekom Lukovu Šugarju, svoga rođaka Pavu Devčića, sestri-nog unuka. Brinući se za svoju starost i za ono doba života kad dani postanu brži a koraci kraći, doveo ga je u Došen Ruju, poslije i oženio. No, kad su Pavina djeca dorasla do škole, a Ilija se stjecajem okolnosti i politike dočepao tamnice, oni se preseliše.

Tako su i ovi proplanci, dulibe, dabri i plane ostali pusti, ostavili su ih njihovi gospodari. A do tada u svakom od njih znao se pravi gospodar: ovdje Mile, tamo Ilija, negdje Blažina, negdje Ivan ili Mar-kan. Svaki je od njih bio pravi gospodar prostora koji se završavao na obrisima njemu vidljivih bregova. U tome svom prostoru bili su raspoređeni njegovi koraci i njegovi dani i samo za veliku nuždu ili važan posao odlazio je izvan njih. A putnici i namjernici znali su gdje je tko i kuda će se svratiti. Ova su im sela bila blagodat, osiguravala su im topla ognjišta i ugodne susrete sa starim prijateljima, bila im jedini spas za nevremena.

I kad se danas stupi na te puste proplanke, nekošene i nepopašene, rodi se pitanje: zašto su ljudi došli baš ovamo, daleko od svijeta,

visoko u planinu? Da, bili su to Bunjevci, koji su, povlačeći se pred turskim naletima, prodirali prema zapadu sa svojim stadima. I krećući se uz more čuli su da opada turska sila i da su njezini napadi zaustavljeni. A u isti mah od davnine poznatim planinskim stazama spuštali su se prema Karlobagu putnici i konjanici te donosili novosti s druge strane planine.

Pričali su o poznatim im i pređenim putovima, o stalnim usputnim izvorima i onim rujama iz kojih se voda cijedila mlazom debelim kao slamka, ali cjedila se, o lokvama za napajanje konja i o proplancima okrenutim suncu gdje bi se mogao zasnovati krov nad glavom, prikupiti malo sijena i posijati šaku žita. I zato su se Bunjevci počeli penjati tim starim stazama, uspinjali se što dalje od mletačkih galija i što dublje u šume od turskih sabalja, da zaklonjeni daljinom nastave živjeti onako kako su već živjeli Slaveni diljem brda i planina.

Uspinjali su se i nastanjivali od vode do vode, i sav njihov život postade ovisan o ono nekoliko rujica i živih bunara, kako su ih većinom zvali. Na sred je Crnog Dabra bilo vrelo nazvano i bunar, kojemu se danas jedva vidi trag. S godinama je rasla potreba za vodom i morali su produbljivati bunar sve dublje i dublje, ali je ponekih godina, za dugih suša, vode ipak bilo premalo. Tada bi seoski starješina po starom običaju stražario uz vrelo i dopuštao odnošenje vode prema glavama obitelji. Govorilo se šapatom: voda je na diobe. Sjeverozapadno od Crnog Dabra, uz poznatu stazu kojom se stizalo u predjele oko Jadovnog, postojalo je Jezero, velika lokva, koja se morala čistiti svakog proljeća, jer je bila važna za napajanje stoke. A uz Jezero bila je poslije poznata ograda Baksera gdje je bio stan Jure Devčića. On je zgodan komad zemlje ogradio suhozidom pravilnih stranica, kao neku kutijicu, pa su je parafrazirajući englesku riječ box nazvali Baksera. A od Baksera i Jezera stara se staza produživala i na jednu i na drugu stranu. Bila je poznata po svoja tri lokaliteta: Murainovica, Rainov greb i Alaginac, koji su nastali tako reći istog dana. Kažu da je u turski vakat progonila ovuda turska potjera Bunjevce koji su im iz Bužima otjerali volove s paše. Tom su prilikom trojica Turaka poginula. Murain u predjelu današnje ceste nedaleko od Jadovnog i tako nastade Murainovica; Rain nedaleko od Jezera gdje se nedavno uočavala kame-na gromila; Alaga na prijevoju između Crnog Dabra i Stupačinova koji se po njemu tako i nazva.

U Ravnom je Dabru bilo žive vode na pet mjesta, iako ne uvijek. Ta su mjesta Veliki i Mali Pištet, Rujica ispod Visibabe i Rujice kod groblja, te Galerija iznad škole. Često je trebalo čekati da se napuni posudica i dugo nakon ponoći, jer se voda slijevala sa stijena u kapi-ma. Slično je bilo i u susjednom Došen Dabru, gdje su neposredno iza kuća bila dva tadašnja izvora žive vode.

I uz te vode, tanke i nesigurne izvore nade, ostali su Bunjevci zapalivši vatre na novim ognjištima. Uz stoku i obradu malih parcela bavili su se i lovom, odnosno više krivolovom, u ona vremena kad su kožice divljih životinja mogli dobro prodati. Često su krišom snosili ravne bukviće bez čvorova sve do Karlobaga za izradu vesala, mijenja-jući ih za vino ili sol. Pri tom je bilo i straha od davno uspostavljenih lugara i lugarnica, koje osnovaše daleke i tuđe dinastije, da im broje koliko naramaka drva odsijeku i na koje se proplanke upućuju. Zato su ih često i sočno psovali u sebi i između sebe, spominjajući korijene dinastija i sviju onih koji su im poslali lugare na vrat.

Neki postadoše zidari i tesari; u okolnostima u kojima su živjeli bilo je nužno da za te poslove budu vrsni znalci. A iz toga tesarskog obrta rodila se priča o posljednjem danu jednog Dabranina, Dabranina koji se rastaje s ovim svijetom. Skupili se oko njega susjedi i ublažuju mu posljednje trenutke, a on se oprašta od njih. Oprašta im sve one zadjevice i zamjerke koje se dogode živu čovjeku namjerno ili nena-mjerno. I pri kraju svega, umirući Dabranin teško uzdahne:

- Svima opraštam, samo jednom ne mogu nikako, ne mogu nika-ko!

- Komu to? - pitaju se začuđeno oni oko njega.

- Njemu, jelovom čvoru, onom tvrdom i pretvrdom jelovom ili smrekovom čvoru koji mi je tupio sjekire, izvlačio snagu iz dna ruku i toliko me ljutio da sam psovka skidao i nebo na zemlju!

Eto, i u posljednjem času sjetio se Dabranin onoga koji mu je cijeli život kvario dane i odnosio snagu.

A nedjeljom i blagdanom u ona prijašnja vremena odlazili bi u Baške Oštarije k crkvi. Spuštali se i izdizali sa svojih proplanaka strmim i još više strmijim stazama da se vide sa svojim susjedima, da se nedolaskom ne zamjere župniku i da se izmire s Bogom. I pri tom su se rukovali i oni susjedi koje su dijelili samo uski pojasevi šume, ali se ne bi dugo vidjeli jer bi svatko odlazio za svojim stadom slijedeći ga na daleke proplanke, prema kojima je svatko imao svoje smjerove

kretanja. I rukovali su se zato kao da dolaze iz drugih država i to njihovo uobičajeno rukovanje ostade poslovično i spominje se i nakon njihova rasapa.

A danas? Staze prema moru donekle se razaznaju, ali one što zalaze u daleke šume zarastaju. Gubi se i onaj čuveni Baški put, još iz srednjeg vijeka poznati prijelaz preko planine, što je od prijeturskog Tržića, danas Pazarišta, prolazeći ispod Crnih greda, uz Kalanjevu Ruju, pa preko Ćukova, Došen Plane i Došen Ruje, te Došen i Ravnog Dabra i Ledenika silazio u srednjevjekovni Bag. Od davnih davnina tuda je tekla razmjena dobara između dalekog zaleđa i mora.

Nema više stočara da samo spomenu tegobe samotnih dana i radosti življenja među šutljivim brdima, ne čuju se ni klepke na ovca-ma, ni pjesma iz grubih čobanskih grla ne treperi nad proplancima da zatalasa žilavu travu vlasulju i tvrdu travu tvrdaču. Tišina. I nigdje baš nema nikoga, ni žive duše da na ovim prema suncu nagnutim i valovitim pašnjacima, da na ovom tvrdom kusu hrvatske zemlje posvjedoči čiji su ovi proplanci i čija je ovo domovina. Samo sunce ugara toplinu u obronke i njegova se rumen proljeva na sve strane. Jesen je širom užegla zlatne i žute i crvene vatre u krošnjama i planinu zavija u noć.

Na čas se pričini kao da sunce stoji daleko na obzoru i da je uprlo ramena u brda, želeći da ova ljepota što duže potraje. I da je rasteglo sjene Kukalina i Bačić kuka po najvišem proplanku Došen brda u obliku, gle, usnulog konjanika, koji se umoran prignuo brdima i spava. A kad se sunce pomaklo, kao da je oživjela staza na tom istom brdu, kao da su se makle one goleme količine kamenih ploča kojima bi se mogli popločiti mnogi carski drumovi i banove jaruge.

U pomaku sjena pojavio se iznenada na obzoru lik putujućeg konjanika, koji će kao nekada donijeti vijesti i pozdrave, a onda produžiti za svojim poslom ili pojuriti svojoj dalekoj ljubavi. I zakresat će kopita njegova ždrijepca po kamenim pločama i zatoptat će po tvrdoj travi, a sunce će se sleći da mu ne iskri u očima i ne zabliješti stazu. A konjanik će prići kućama i svaka će ga planinka dočekati toplom varenikom, svježim sirom škripavcem i mekanom posteljom da mu olak-ša dugo putovanje.

Ali najednom, sunce se sklonilo za brda, nestade nestvarne slike, uteče priviđenje, izgubi se tlapnja koju nanese rijetko blaga večer druge polovice listopada. Ostade sama i tiha ona staza koja se uspinje

prema brdima, kao da čeka onoga oduševljenika koji će je oživjeti svojim koracima.

Ipak, u Dabrima, u sumraku, nešto se čuje, nešto se miče. Nešto se bijeli u gori, između kamenih kukova, Čelinca s lijeva i Rujčina ili Devčić kuka, kako ga naziva botaničar Arpad Degen, s desna, nešto se svijetli kao da je ispod plantaže zastao i tu ostao veliki galeb bijeli da prenoći na miru. I s Devčić kosice između ovih kukova čini se kao da je Ravni Dabar oživio i da taj čas nestaju sve sjene iznad njega.

Da, to je novi Dom, pravi planinarski. Iz skoro ruševne škole trebalo je stvoriti ugodno boravište. Ostvarila se misao zametnuta u povodu otvorenja Planinarskog puta "Velebno", točno sredinom godine 1984, a izrekli je akademik Sergej Forenbacher i dr. Lelja Dobronić. Ostvarena je marom, znojem, oduševljenjem, ali i velikim sredstvima što ih je žrtvovala zagrebačka "Industrogradnja" i njezini planinari na čelu s ing. Tomislavom i tajnicom Ankicom.

Gledajući ga s Kose, s bilo koje strane, bijele su mu stijene znak života u pustom Ravnom Dabru i ruka će se dobrodošlica, kao nekad dabranska, pružiti veselo svakom onom koji bude ovamo donosio radost i dobru volju. A označene staze u svim smjerovima omogućit će da ovaj bijeli galeb, što se vratio i ostao pod Čelincem, ne bude više jedini čuvar dabarskih predjela.

GDJE SAMO GOLI KAMEN CVJETA

S lijeve strane ceste Oštarije - Karlobag nižu se jedan za drugim južnovelebitski kameni obronci o kojima se malo zna. Nema tu cesta ni planinarskih staza, nema ni stalnih nekadašnjih naselja izuzevši Konjsko, seoce u kojem je od prijeratnih 27 domova preostalo još samo nekoliko. A i Konjsko je odnedavno povezano cestom sa Sušnjem na asfaltiranoj cesti. Istini za volju treba reći da je zapadni rub doline u kojoj se smjestilo Konjsko doticala i stara Marijaterezijanska cesta još pred 200 godina, ali je na njoj promet zastao onog dana sredinom prošlog stoljeća kada je izgrađena i treća varijanta ove prekovelebitske ceste. A ona Konjsko nije ni doticala.

Odavno, od Konjskog pa do Kuruzita (873 m) iznad Bristovca naslagani su kameni obronci prema jugoistoku i usporedo s obalom i na njima svaki je dan sve gušća šikara. I zato postaju neprohodne one brojne staze kojima su se koristili žitelji ovih obronaka. Zarašćuju staze, ali sporo, toliko sporo da ne zaklanjaju vidike. I one prema moru, od paške stjenovite trupine preko Maona, Oliba, Silbe i Premude do debela mora, a ni one što zajedno s pticama lutaju u visine, preko dalekih golih visova.

A pred našim koracima teku obronci od tvrda kamena, goli i izbijeljeni vjetrom i kišama i prelazeći po njima, to hodanje ostaje u sjećanju kao skakanje i kao lebdenje od kamena do kamena, sa stijene na stijenu. A obronci se čine kao golemi stjenoviti jastuci ukrašeni više dračom nego li cvijećem, više ili manje nagnuti tako da su na njihovim rubovima ostali skućeni prostori za proplanke i dolove u kojima su se stvarala sitna naselja.

No, pođimo redom, s obronka na obronak, da iz trnovitih guštara, s tragom kuna, vukova i zmija i šutnje napuštenih zidina izvadimo preostala sjećanja na život koji se gasi i nestaje...Nedaleko Karlobaga, odnosno njegova izdignutijeg dijela Vidovca, nekad je u pravcu istoka bilo Ognjilo, naselje s nekoliko kuća i neobična imena, a dalje na istok veliki kameni proplanak Bila selina oblika golema stadiona. Na nju se nastavlja šikara, sama šikara i malo vrijedna šuma i u njoj Rastovci, nazvani prema prezimenu žitelja koji su ih nastanjivali. I tako sve do kraja južnog Velebita.

Za ovaj dio planine, dolce na nadmorskoj visini od 400 do otprilike 700 m, nekada je bio karakterističan način života njezinih stočara. Oni su bili skućili i srodili sa svojom planinom i tu su imali stalne nastambe. U razdobljima kad su im snježne nepogode ometale stočarenje, silazili su prema morskoj obali gdje su imali zimske stanove, za razliku od dalmatinskih i drugih stočara koji su imali obratan pravac kretanja i koje su ljetne žege tjerale od mora na visoke planinske pašnjake.

To je bilo razumljivo. Uz more se nije moglo opstati. Od same se ribe nije moglo živjeti, tu nije bilo ni pašnjaka ni prostora pogodnih za ratarstvo. Još nikakva cesta nije bila izgrađena, a prvi brodovi Velebitskim kanalom počеше ploviti tek godine 1920. Zato je njima planina bila sve i zato su u njoj koristili i najmanju dolinicu. Tko zna u kojem je razdoblju počelo to korištenje, ali je sigurno da je to bilo još u ona stara vremena kad je i u ovim planinskim višim predjelima vladala toplija klima.

S druge strane, preko planine, stizalo se u Liku. Tu se odvijala ona razmjena dobara koja im je omogućavala opstanak i trajanje na surovim obroncima iz godine u godinu, iz stoljeća u stoljeće. Tko je sve nastanjivao te obronke, koja se tu bila plemena i prezimena prije Turaka ili još prije toga, teško je dokučiti iz ono malo zapisa što se danas mogu pronaći. Samo je poznato da su u predtursko doba tu bili gospodari lički plemići Kurjakovići, a i dan danas ovi predjeli pripadaju gospičkoj općini.

Kako prići tim predjelima, kako dokučiti one doce, one duguljaste proplanke većinom protegnute u smjeru sjeverozapad-jugoistok, jer su takav njihov pravac odredili tektonski poremećaji u tko zna koje doba. I osvijetliti sjećanja što već zamiru i u najstarijih staraca koji se još ovuda zadržavaju sa svojim ovcima i kozama.

Od obale i s 350.km jadranske magistrale izdiže se u planinu jedan od prilaza. Iz lijepe uvale Rođanke s pet kuća za odmor počinje stazica koja svaki dan sve više postaje zaklonjenija šikarom koja brzo raste. Jedan je nadobudni oduševljenik označio crvenim crticama tu skoro jedva primjetnu stazu, ustvari kozji put, koja se odmah iz uvale uspinje prema istoku i prelazi kameni greben, zatim se malo spušta i onda opet uspinje strmom kosom. Nakon nešto više od pola sata hoda spaja se s isto takvom stazom koja dolazi s desna iz uvale Male Crnike. Odatle se nastavlja nešto šira staza koja ubrzo izbija u predjel

zvan Rimsko vrelo. Tu su nekadašnja dva skromna stočarska stana stočara iz Konjskoga koje oni sve manje koriste. Kako je u njihovu selu sada samo nekoliko obitelji, stoke je malo i za nju imaju i bliže dosta pašę i vode.

Ali, iznad stanova ni minuta hoda i s lijeve strane staze Rimsko je vrelo. Na zaravanku promjena dvadesetak metara u stijeni je iskopan otvor promjena nekoliko metara na dnu kojega je voda. Do vode su u živom kamenu usječene stepenice, a ime mu govori da je bilo poznato još u stara vremena. Vjerojatno je nekad tu bio izvor u onim razdobljima kad je obronke pokrivala šuma, a to je uistinu bilo davno. Kasnije je s njihovim ogolićivanjem nestajala voda, spuštala joj se razina i mogla se dohvatiti samo uklesavanjem stepenica. Tako je od vrela nastalo ono što se danas vidi. Naokolo je nekoliko debljih hrastovih stabala koja prave ugodan hlad. Naravno, ova voda nije za piće, stočari je koriste samo za napajanje stoke. U blizini su sa zapadne strane ugodni mali proplanci obrasli gustom zelenom travom. Vjerojatno pod njihovo korijenje dosiže kap vlage iz obližnjeg vrela i onda se ovdje stvara divan travnati sag od trave ugodan za odmor i sunčanje.

Dalje prema planini nastavlja se ista ova skoro zarasla staza i nakon sat vremena dosiže do Bile seline. Od Rimskog vrela može se do nje i drugim putem, desno od spomenute staze preko gola kamenjara uspinjući se neprestano i pazeći da noga nađe pogodno tlo za koraćanje i da se ne splete s jednom od zmija koje se mogu tu zateći. Oдавде, od Bile seline prema sjeveru sada već dobra staza uspinje se kroz slikovite stijene u Konjsko.

Na istok, prema Rastovcu Uzelačkom (na specijalnoj karti 1:50.000 piše samo Uzelci), a također i prema zapadu vodile su nekad dobre staze, ali su sad potpuno izgubljene. Međutim, k Rastovcu Uzelačkom s jadranske magistrale kreće se od bivše cestarske kuće negdje oko 355 km. Otkako je 1958. prošao ovuda asfalt klasični je cestar postao suvišan i od tada kuća propada. Uskoro će biti slična ruševina nekadašnjih stočarskih stanova u planini.

A Rastovac Uzelački. Dva sata hoda do njega, dva sata uspinjanja po kršu i suncu i sav umor od toga odnosi lijepi prizor. Skoro kilometar dug travnati proplanak zelen od jarko zelene trave i okružen gustom šumom sa srušenim i napuštenim stanovima odiše mirom i samoćom. Više ovamo nitko ne dolazi. Stočari su sišli k moru iako im ovce i koze pasući dosižu ove prostore i same se vraćaju. Jedino im koji put

neki osamljeni vuk pomrsi broj, ali to njihovi vlasnici ne osjećaju kao veliki gubitak, jer ionako na njih ne potroše godišnje ništa osim nekoliko kilograma sijena i nekoliko dekagrama soli.

Na istok je odavde nevelik proplanak Lipovac, a nakon slijedećih pola sata ili nešto više dolazi se na Javorovac. Staza između ova tri dolca teško se može pratiti i iz jednoga u drugi ne može se prolaziti bez opasnosti za odjeću i tijelo.

Na Javorovac se inače stiže s jadranske magistrale od kuće Marka Marasa za dva sata dobra hoda stazom koja se mjestimično jedva može uočiti. Marko je Maras jedini koji sa svojom ženom boravi ovdje veći dio godine čuvajući koze i kravu. Nekada im je tu bilo stalno boravište. I kroz duge zime kad je snijeg napadao sve do krova u njima je kljerala jedina želja: preživjeti. A to je značilo kroz snijeg priti do stoke, hraniti nju i sebe i - čekati da proljetni južni vjetrovi donesu dah mora i budućeg proljeća. Sada se on i žena pred očekivanje velikog snijega spuste u kuću na moru, a čim pregrme teški zimski dani oni će opet uzbrdo. I tako sve do dana kad će im taj put uzbrdo biti prevelik teret.

I dok mogu držat će kravu. Sada imaju samo jednu, a ta se uzoholila i već godinu dana ne misli na muški rod. A to je Marku trenutno najveći gospodarski problem. Svaki je dan mlijeka sve manje, a jednoga će dana presušit vime posvema. Zato on želi to njezino buđenje da podigne glavu uvis i počme bez razloga rikati, da uvija leđa, da sustegne i ono malo mlijeka i obzire se na sve strane što je siguran znak da se s njom nešto važno zbiva. A Marku će tada zaigrati srce od dragosti, obrijat će se i obući bolje odijelo i s njom na put.

- A kuda onda s njom?

- E, to se zna. Ovom skoro zaraslom stazom ispod brda i stina na Burne dolce, a odatle je lakše prema Oštarijama. Valjda tamo netko ima kakva bika, objašnjava Marko dok krava stoji u debelu hladu, mirno preživa i gleda u slučajne prolaznike. U Oštarijama uslijedit će kratki susret u kojem nije bilo vremena ni za poljubac, ali koji zrači nadom da će dogodne muzlica biti punija.

- A zašto ne bi zvali veterinare za umjetnu oplodnju?

- E, čuo sam ja i za to, ali mi se ne sviđa. Trebam s kravom sići do mora, onda tražiti najbliži telefon u Porat Lukovu ili Karlobagu pa da veterinari dođu iz Gospića. A da oni guraju u nju onu tanku i hladnu civčicu, to mi je, da Bog prosti, grijota.

Prelazimo na drugu temu nakon što smo se ovoj prvoj malo nasmijali.

- A plaćate li kakvi porez?

- Kakvi porez, gospodine? Zato valjda što čuvam ove brdine da se vukovi ne zalegu i zmije ne zavladaју. Još bi meni trebalo plaćati što sam ovdje i ne dam da podivlja ova dolina i da put zaraste.

Pitam za Rastovac Rudelički.

- Tamo su oni, u istok oko pola sata, ali tamo nema nikoga, i pokazuje put između ograda gdje se kroz škrtu raslinje razabire neki drugi dolac. Odlazim tamo, a Markova će mi žena pokazati put.

- Bome Vi idete brzo ko voda, govori Markova žena, a ja nastavljam dobrom stazom kroz šikaru gdje su ovce na kamenje nanijele ilovaču, onu crvenu zemlju crljenicu koja se lako ne ispire s kamenja. Ubrzo uočavam grešku na specijalnoj karti, Javorovac nije uopće ucrtan, a to može donijeti nevolje slučajnom prolazniku koji ovamo naiđe po kiši i magli što se i dogodilo prije nekoliko godina.

Na Rastovcu Rudeličkom dvije su skupine bivših kuća. One s desna i prema moru su Rudelići, a više prema planini i prema istoku Šikića su kuće. I jedni i drugi davno su otišli prema moru onom stazom kojom se iz Porat Lukova ili iz Rudelinke stiže ovamo za dva dobra sata.

I ovdje u ovom surovom kamenjaru razbio sam jednu svoju tvrdnju u koju sam bio posve siguran. Naime, mnogi su tvrdili da zmije mogu skočiti dosta daleko, a ja sam tvrdio obratno, misleće da naše otrovnice izdignu glavu od zemlje samo onoliko koliko im dozvoljava dužina vrata. Prolazim istočnim dijelom ovoga dolca da nađem bolje mjesto za snimanje cijeloga ovog Rastovca sa Ždrilnim i Šupljim kukom u pozadini. Upravo kad sam koraknuo preskoči zmija skokom dužim od metra s kamena na kamen između kojih sam trebao proći u blizini mojeg koljena i izgubi se u obližnjem grmu. Zamalo mi se nije priljepila na голу potkoljenicu. Zna se, ne bi preživjela, ali je meni taj tren bilo hladnije nego onom serumu što je ostao kod kuće u hladnjaku.

Vraćam se na Javorovac i pitam za Antana Došena. I on je do nedavno bio ovdje s Markom, a kuća mu je nešto zapadnije.

- Sašao je Antan k moru. Nije se više moglo, a sad je već u Zadru kod svoje dice. Obvladala ga reuma i druge napasti i mora biti bliže likarima. A naradio se Antan. Sadio je on krumpire i sijao žito gdje se god moglo, a onda nosio na konjima odavle do Trubaje na

pravoj cesti. Tamo je kod lugara Grge Mažurana imao prava kola s kojima je krumpire i žito svezio u Karlobag. E, to je bilo davno, a sada više nema ni kola ni žita, uskoro neće biti ni Antana, Taka nam je sudbina svima, sjetno će Marko na kraju našeg razgovora.

A pri polasku priupita Markova žena:

- Poznajete li Jelku, njezina se baka ovdje rodila, a ona bi tila doći ovamo.

- Poznam je, ali će ona teško doći, u posljednje je vrijeme malo oteška.

- Pa onda joj recite da ne večera i onda će se moć uzverat preko ovi naši stina - poručuje Markova žena našoj zajedničkoj poznanici iz Zagreba.

Ipak, i u ovom predjelu postoji jedna građena staza, turistička, kako je zovu ovdašnji ljudi, a za koju se zna da je izgrađena godine 1936. i da je duga oko 8 km. te da polazi iz Lukova Šugarja, a dovršava kod Stolačke peći ispod Milković kruga. Kako je građena slično Premužićevoj mislili su da ju je on i izgradio, ali zato nema nikakve potvrde. Najniže joj je ishodište u luci Porat Lukovo, prelazi jadransku magistralu, zatim neko golemo gradilište, a onda nastavlja u planinu. Najprije joj s lijeva ostaje pusta Došen Draga, zatim Milković Seline, a nešto više i s desna Musin oblac da za otprilike dva sata dovrši na prvotnoj trasi VPP-a kod Rudelić stanova ispod Stolačke peći.

Iako je Milković Selina udaljena od mora više od jednog sata hoda, a tu su bile samo dvije naseljene kuće i nigdje u blizini drugih kuća nije bilo, pojavila se ovdje godine 1975. u jarčiča crijevna bolest kokcidioza koja je jednom domaćinstvu nanosila veliku štetu. Zanimljivo je da u susjednom domaćinstvu nije bilo te zaraze iako su dvorišta bila odijeljena samo suhozidom, a sve koze pasle zajedno na istom kamenjaru.

Istočno odavle i nešto niže, a nakon nekoliko sati hoda kroz skoro neprohodni kamenjar stiže se u predjel zvan Pavičići, nazvan tako po žiteljima toga prezimena koji su tu doselili pred Turcima. S ovih prostora jedan je dio ovih Bunjevaca bio odselio u Liku, neki su tamo ostali, a neki se vratili u svoj kamenjar.

Izgleda da je središnje njihovo naselje od starine bilo Šugarje. U njega se dolazi stazom od Križca, razbacanog zaselka oko 366 km jadranske magistrale gdje je trgovina i telefon u ljubaznog trgovca Ante Pavičića. Danas se u Šugarju vide razvaline desetak nekadašnjih

kuća, a samo su dvije u prilično sačuvanu stanju. Njihovi vlasnici ne mogu se rastati sa svojim kozama i zato provode s njima cijelu godinu. Jedan od njih, Ivan Pavičić, ni ne silazi k moru, a žena mu se u donjoj kući bavi turističkom privredom. Ivanov je susjed Pajo Došen, nekadašnji čuvar doma na Jelovoj ruji, a sada je radnik u Rijeci. Njegova nam žena Tonka priprema medenu rakiju, a nismo ni slutili da će nam tako dobro prijati i da ćemo je toliko popiti.

Pitamo je za put prema istoku i sljedećem naselju, a ona nas vodi u tom pravcu govoreći:

- Tamo idete prema Crikvini pa sve dalje u istok iz doline u dolinu.

- Kakva Crikvina.

- Pa to je ono misto, eno tamo, di je nekad bila crikva sv. Marka.

Iznenadeni smo, ta prvi put čujemo da je u ovim predjelima postojala crkva, kapelica, što li.

- A iza nje je groblje di su se i popovi zakapali, s ponosom nam ističe Tonka i vodi nas između kamenih ograda do ruševina koje su s godinama postale dio suhozidne ograde. Da, uistinu, tu je nekada bio objekt veličine oko 10 x 5 m. Iza njega je elipsasta livada veličine pola jutra i na njoj mali stog stijena. Znači da netko i sada pokosi travu. Dakle, na ovom kamenjaru, gdje samo goli kamen cvjeta, gdje i ptice ne slijetajući prelete u druge krajeve, gdje se skoro svaki stošćić sijena privezan za okolno drveće da ga vjetar ne raznese, tu je nekada bilo veće i stalno naselje kad je i crkva bila izgrađena.

Sam naziv mjesta Šugarje i danas je zagonetan i ne zna se točno iz kojeg jezika potječe. Na nekoliko sati hoda uokrug, od mora pa do ovdašnjih najviših dijelova planine postoji više lokaliteta s istom osnovom u nazivu: Šugarsko korito, Šugarska duliba, Šugarica i Lukovo Šugarje. To govori za priličnu raširenost toga naziva u ovom dijelu planine.

Po mišljenju mađarskih jezikoslovaca riječ sugar avarskog je porijekla i označuje mogilu, tj. grob ili humak. Čuveni naš jezikoslovac Petar Skok ističe da su izvedenice te riječi dosta raširene na Balkanu. Skok nastoji izvesti naziv Šugarje i od riječi suvar u značenju hrast plutnjak, no pravo značenje odnosno postanak naziva Šugarje još nije utvrđen.

Promatrajući Šugarje danas i dvije donekle uzdržane kuće na njemu naokolo se vide ostaci napuštenih domova. Njihove se ruševine uočavaju između rijetkog drveća, a na sve strane prostire se jednoliki kameniti krajolik. Isto takav ili još više gol ljuti krš spušta se strmo prema moru, a s druge strane u planinu se izdižu viši obronci i vrhovi. Što su viši sve su gušće obrašćeni šumom.

Podatak iz godine 1715. govori da je u Šugarju bilo 85 duša, što je zabilježio senjski biskup Čolić pri vizitaciji iste godine, tj. oko desetak obitelji. U kasnijem razdoblju vjerojatno je u Šugarju i u okolici porastao broj žitelja i tako su nastajale župe, a narod je podigao kapelicu da mu "svećenik ima gdje čitati misu", kako to za ovaj kraj piše u Spomenici župe Lukovo Šugarje. Tako je sagrađena kapelica sv. Marka u Šugarju i ona sv. Luke u Lukovu.

Kad je podignuta ova kapelica ne zna se točno, nije nigdje zabilježeno. Kao i kod drugih sličnih kapelica u velebitskim prostorima može se pretpostaviti da je podignuta na temeljima neke stare sakralne građevine iz preturskog ili još puno starijeg doba, a da je napuštena za vrijeme turskih prodiranja. Zapisano je da je kapelanija u Šugarju osnovana 8. listopada 1781. godine, a matične knjige počele su se voditi od godine 1782. Zna se i to da je prvi kapelan bio Ivan Krstitelj Vlatković i da je bio doktor filozofije i biologije.

Za Andriju Basletića koji je bio šugarski kapelan od godine 1794. do 1806. u spomenutoj Spomenici piše da je bio pravi otačbenik (rodoljub) hrvatski. U to je doba francuska revolucija potakla i raspalila narodnosne ideje. Mađari su htjeli da Hrvati napuste latinski jezik i prihvate mađarski. Pop Andrija neće u službenim maticama ni latinskoga i svuda piše samo hrvatskim jezikom, te tako u ovoj zabiti vodi svoju posebnu bitku protiv tuđinskih posizanja nad našim narodnim bićem.

Još od godine 1826. do 1828. ovdašnji pop Andrija Marić piše se kao "administrator parochiae sugariensis", a od godine 1829. bilježili se kao "parochus Lukovo -Sugariensis". Tako Marić ove župe više ne naziva Lukovo i Šugarje već Lukovo Šugarje i vjerojatno od toga doba nastaje i zadržava se do danas naziv Lukovo Šugarje, iako Marić u spisima naglašava da je Šugarje matica ove župe. Zanimljivo je da oko godine 1833. ovom župom upravlja karlobaški župnik Šime Starčević, pisac Ričoslovice iliričke i stric poznatog hrvatskog političara dra Ante Starčevića, no čini se da već tada počinje raseljavanje žitelja iz ovih krajeva i da kapelica propada, iako je došlo naređenje godine

1899. da se u Šugarju izgradi cisterna koja i danas postoji. Tko zna što bi donijela detaljnija arheološka iskapanja i povijesna istraživanja ovih zidina i groblja u Šugarju i koliko bi nas daleko dovela u davnu prošlost ovoga kraja?

Odlazimo prema istoku, Vlatka i ja, jer tamo nas vodi naš današnji put i razmišljamo o objektu kojega smo nenadano otkrili. No misli nam se raspršiše po širokom predjelu zvanom Pavičića podi gdje su se bregovi nešto više razmaknuli i gdje su se širom razasule ovce, a na obronku sjedi neki čovjek. To je Pavao Došen, Tonkin muž. Rekla nam je da je došao na tjedni odmor iz Rijeke i da je onda otišao za blagom da malo odmori "dušu i tilo".

Začas smo kod njega, crnomanjasta čovjeka srednjih godina. Iako vjerujemo Tonki mi ipak mislimo da je on ipak izašao da uz ovce i koze promotri i staze kojima se provlače kune i lisice i gdje je možda postavio zamke, a možda je tu negdje i kakva puška u blizini koja se na brzinu sakrije da je ne vidi baš svatko. Jer tko zna, svakog trenutka može iz grmova iskočiti vuk, a i nešto veće. U razgovoru s njim otkrivamo da on dobro pozna dra Željka Poljaka i da su nekada davno gore u planini utvrđivali neke velebitske staze, a onda mu je dr Poljak poslao knjigu o Velebitu na dar i za uspomenu.

I opet nastavljamo s kamena na kamen što nam je suđeno za današnji cijeli dan. Po brojnim stazicama uvijek odabirajući onu najviše zamazanu crvenkastom ilovačom koju su nanijele ovce svojim papcima. Jer taj će nas trag dovesti u novu kotlinu. To su Devčić podi, a nešto dalje je Devčić dolina. Ovdje je jedna nastanjena kuća i u njoj Pavao i Ika Devčić. Stalno su tu, i zimi i ljeti. Uz svoju kravu i nešto ovaca sve dok budu mogli paziti na njih. Pavlovo je inače glavno zanimanje lov na kune i lisice, ali i na vuka ako mu se zato ukaže prilika. Nikako nismo saznali ni koliko ima ovaca ni koliko je ove godine ubio kuna ili lisica. To je tajna koja se otkriva samo najrođenijem, a koji put ne ni njemu, jer tko zna gdje je on može izreći, a i tko zna jesu li se kakvi propisi promijenili i to možda postalo kažnjivo, pa onda eto ti neprilika za vrat.

Produžavamo našim pravcem. I opet malim usponom preko niska prijevoja u drugu i dobro obraslu šikarom dolinu zvanu Mujinac. Nailazimo na nekadašnje kuće od kojih je jedna dobro ušćuvana i - otvorena, ali prazna. Vidi se da netko boravi u njoj, ali se ne nada da bi

itko mogao doći u ovu pustoš osim njih i njima dobro poznatih ljudi. U blizini je velika cisterna, iza nje napuštene kuće i opet mali uspon.

S prijevoja ista slika, dolac se s dolcem veže između okamenjenih bregova, osunčanih ljetnim suncem i isprepletenih dračom i okruženim sivim kamenim stijenama svih oblika i s planinske strane onim višim vrhovima koji već prelaze tisuću metara i koji već znače pravu planinu.

Po blejanju ovaca i janjaca znademo da i opet ulazimo u neki važniji dolac na koji nas upućuju i šire staze i crvenkasti tragovi na kamenju. To su Šarići iako na karti piše Šarani. Možda je to ljudima prezimena Šarić bio nadimak koji je nekako dospio u karte, jer prezimena Šaran nikad nije bilo ovdje. Lijevo od nas, gdje se igraju brojni janjčići ugledali smo tri mladića kako su legli na zaravan između kamenja, sljubili glave u hrpu igraju neku igru. Prilazimo. I psi su im tihi. Gledaju nas i šute dva golema od vrućine zadahtana psa, ne reagiraju kao da smo njihovi gospodari. Već smo dva ili tri metra do mladića.

- Dobar dan, dečki! Izgovaramo glasno. A oni odskočiše od zemlje kao da ih je opruga velike snage izbacila u vis, ukočiše se od iznenađenja i u tren se ukipiše bez riječi. Vidjevši naša nasmijana lica i nepoznatu djevojku malo se pribraše i za nekoliko časaka već smo prijateljski razgovarali nakon što su oni smirili pse da nam ne oderu ono odjeće što je do tada nije oderala drača i ostalo trnje. Ipak nisu bili ljuti na nas, koliko su bili iznenađeni našim tihim dolaskom.

- E, nikad se nismo toliko prepali i nitko nam ne dođe korak blizu kao Vi, a bez glasa. Vlatka i ja se smijemo, a i oni s nama skupa.

- Pa znamo i mi koracati s kamena na kamen bez šuma i glasa, a vi zaigrali "Čovječe, ne ljuti se". Mogli su vas tako i vukovi pojesti, i vas i vaše pse.

Oni nas upućuju kako ćemo do Šušnjevca, posljednjeg dolca do kojega planiramo danas doći. Trebamo još proći kroz Lipovac prvi i drugi, tako ih oni zovu, ali im to sigurno nije ono pravo starinsko ime. No, nama je već dosta svih tih dolaca, i šikare i uspona i htjeli bi već jednom hodati po pravoj planinskoj stazi, onoj za koju znamo gdje počinje, kuda prolazi i gdje svršava.

Napokon, s posljednjeg prijevoja ugledasmo veliki okrugli proplanak koji s istočne strane upire u Kuruzit i tamo, na onom rubu ispod šume vijuga prava staza, ona što je zovu staza Marije Terezije. Ona počinje u Barić dragi oko 368 km jadranske magistrale, izdiže se od

mora preko golih obronaka sve dovle, do Šušnjevca i dalje lijevo od Visovca (1017 m) i desno od Panosa (1261 m), te dosiže Šarić duplje. Odatle nastavlja prema Jelovoj ruji da preko Samara i Torina siđe u Brušane. Kad je građena ova staza, koja je i na karti kao takva i označena, nije poznato, ali joj ime govori da je to bilo davno i od davnine je poznata kao jedna od najvažnijih staza između Podgorja i Like.

Šušnjevac, na karti označen kao Marasi, pružio se pred nama samotan i popašen, bez ljudi i bez ovaca. Nekad su tu živjeli Marasi koji su sišli u Barić dragu. Na zapadnom rubu još je jedna dobro sačuvana kuća. Pred njom širok proplanak bruji od zrikavaca, a nad njima i njihovom pjesmom titra popodneva ljetna zapara bez daška vjetra. Kroz nju i još vrućinu veću što smo bliže moru silaziti ćemo ovom starom stazom, razrovanom od brojnih prolaza, vjetrova i kiša i neće nam to biti teško jer smo svakim korakom sve bliže moru i odmoru.

S druge, gornje strane slijevale su se u ove predjele također brojne staze. Iz svakog proplanka ili dolca, između bregova postojale su veze s krajem na drugoj strani planine. Tako je moralo biti jer je to donosilo život na ove obronke, a kako nije bilo pašnjaka u višim predjelima nikada nije bilo sporova, kako je to bio čest slučaj u južnijim dijelovima planine. Šume je bilo dosta za sve, a divljači više za one koji su bili dokoniji i spretniji.

S vremenom su neke staze postale skoro nepoznate. Možda i neprohodne. Jedna od tih je ona što se od Samara odvaja desno prema Kovačevoj peći i kroz Šugarsko korito izbija na Mali stolac, a odatle se spušta prema Pavičića kućama. Malo je više poznata ona staza što od bruškanskog Starog sela prelazi Divolenac, dosiže Pasji klanac i onda se desno od Kruga (1342 m) spušta do Stolačke peći.

Planinarima je najzagonetnija ona neoznačena staza što počinje na Piskovitoj kosici, onom poznatom prijevoju i raskršću udaljenom oko 3 sata hoda od Oštarija idući stazom VPP-a. To je ona staza za koju je u knjigama kratko napisano da vodi u Lukovo Šugarje. I onaj tko ne može odoljeti da se njom uputi mora dobro paziti s kojega će kamena i na koji kamen skočiti, jer ga samo jedan krivi korak može odvesti u krivom smjeru. Krivuda ova staza i provlači se između stijena, ali ne dugo, svega petnaestak minuta, a zatim iz šume izbija na Ždrilo,

Podgorcima dobro poznati prijelaz gdje bura zna udariti tolikom silinom koja odnosi i ljudske živote.

Taj golemi prolaz između dvaju kukova, Ždrilinog s lijeva (1168 m) i Vlake s desna (1130 m) s čijih izbijeljenih stijena blješte zrake ljetnog podnevnog sunca, pravi je kamenjar koji odiše dahom Mediterana. Čim se izađe iz šume odmah se osjeća miris kadulje i smilja i svih onih trava što se sramežljivo pomalaju između kamenja. Na južnom kraju Ždrila nije teško naći staru stazu kojom se silazi u Javorovac za nešto više od sat hoda ili sve skupa četiri sata od Piskovite kosice do mora.

X X X

Vraćam se iz Javorovca onom zaraslom stazom što se u kratkim serpentinama uspinje prema Ždrilu. U mislima prebirem sve ove staze i puteljke kojima sam toliko žarko želio proći i pronaći ono što je bilo moguće o ovom dijelu planine. I propitati se za događaje i ljude po obroncima gdje malo tko dolazi gdje uskoro neće biti nikoga. I kad se sve to skupi na hrpu čini se kao da su obronci otvorili staze, raskrilili puteve i da iz zapretanog lišća u grmovima, iz kamenja, iz lahora što dira grane, progovara surova povijest ovoga kamenjara. Redaju se događaji koji se pamte, ali nitko, baš nitko ne spomenu Turke u ovim predjelima. Nema ih ni u nazivima lokaliteta, osim ponegdje iznimno, ali ni to ne mora biti u vezi s njima. Sigurno im je bilo strmo i nesi-gurno spuštanje niz kozje pute, a plijena je bilo malo.

Ali osta zapisan Andrija Basletić koji ovdje, na ovom kršu i na svoj način, vodi domoljubni rat s moćnom Ugarskom za koji ta polovica žutocrne monarhije možda nije ni znala. Ali on ga vodi i u svoje službene knjige, usprkos naređenju, sve podatke upisuje materinjim jezikom i - nikako drugačije.

A kasnije, kad je vrijeme brže krenulo i kad je sve više ljudi ulazilo u vrtloge naših burnih zbivanja ovdje se glasa za Stranku prava, ovdje gdje je pravdu dijelio vuk i medvjed s kojima su se stočari često otimali za svoju stoku.

I onda opet krenu povijest dalje. Prvi veliki rat uze mnoge njihove, nikad se ne vratiše. Ostali su na Marni, u Galiciji, širom Evrope ili u Sibiru. A oni koji su se vratili sa sjevera donijeli su nešto novo. Čuli su za republiku, pravdu za radnika i seljaka i za jednakost i pri izborima u novoj državi to se osjetilo i u glasovima. No, tu su

već žandari s puškama i na njima nataknutim golim bajunetama i skupljeni sa svih strana, da pripaze na one kojima ne miriši mlada kraljevina, ali koja o njima vodi i previše brige. A to rađa novim načinom života. Iz Zadra, a sad je on dio tuđe i od davnine nedrage im države, kriomice prevoze oduvijek kritične artikle, alkohol, šećer, duhan i štošta drugo da ih u novoj državi prodaju za puno veće cijene i tako, uz dosta straha i tegoba, naplate i onaj strah što su ga uživali dok su niz obronke kriomice dovlačili trupce za brodove i za jarbole. Kad su uspjeli isplatilo bi im se trostruko. Ali su zato njihove oko obronaka isprepletene staze upoznawali žandari i financi, pretraživali ih, ispitivali, tražili sakriveno i rijetko kad što našli.

Uz ta uzbuđenja godine 1932. rodila su se i nova, veća, golema. Neki od njih pođoše za onom strujom koja je htjela dići tzv. "brušanski ustanak" i u Brušanima s one strane Velebita podmetnula minu pred žandarmerijsku stanicu a što se sve skupa nazvalo i "ustaška afera". Ali, sad su žandari udarili u druge diple. Zavezane su seljake sve odreda i s jedne i druge strane planine, i gladne i žedne, vodili po svim ovim stazama da im otkrivaju krivce za pokušaj rušenja države i da se pronađe skriveno oružje. Krivci su nestali preko mora, ali su i oni koji se do tada nisu odmicali daleko od svojih kuća upoznali i one udaljene velebitske staze za koje do tada nisu ni znali.

I onda je došao rat, novi strah i nove žrtve. Države su podijelile planinu i ljude u njoj, uspostavila se nova vlast, ali iz šuma i s obronaka niknu klica otpora i proširi se na sve strane, sve do mora. Sjetiše se tih dana da se još pred dvadeset godina govorilo kako će jednog dana nestati sva gospoda i da će vlast preuzeti seljaci i radnici. I pridružiše se toj ideji, a brojne zgode iz tih dana često izviru iz njihovih ratnih sjećanja. Zato se brojne mirovine i slijevaju u ove predjele za kurirske i ostale zasluge. Promatrajući unatrag zgode s ovih obronaka tko bi rekao da je i ovdje bilo toliko mukotrpnih događaja, toliko odraza onih pravih svjetskih zbivanja koja su prelamala svjetove i mijenjala ljudske sudbine.

Kako su se nizala desetljeća i prolazila stoljeća tako su nailazile godine kad se živjelo lakše no inače. Bilo je to onda, a tako je zapisano, kad su prvi od njih počeli odlaziti preko dalekih mora odakle su onda pristizali tuđi novci i papiri koji su se mogli pretvoriti u novce. I narod se uzoholio. Nenadano je novaca bilo dosta, a troškovi su bili isti kao prije. Kava se crna točila naveliko, a kruh se više nije jeo

onaj domaći, tvrd i opor, nego bijeli, za kojega su brašno dovozile lađe u rijetke luke ispod planine iz daleke Fiume. I sramota je bilo jesti domaći kruh, onaj crni, ražovi, s primjesama još divljijih žitarica u pomanjkanju onih boljih. A to se još nikad nije dogodilo otkad su Bunjevci naselili ove krajeve. Stariji se svijet križao i bojao - pokara-nije božje. A ta je došla u obliku prvog velikog rata i krajnje nestašice kad nije bilo nikakva kruha, ni dolara ni radne snage da zaradi za šaku ikakva brašna.

Prošli su i ti dani. Vrijeme je prolazilo s burama i olujama, s vrelim suncem i žegama, dani se prelamali sad brže, sad sporije. A poslije drugog velikog rata opet su lađe počele dovoziti one poznate UNRRA-ine pakete, i obilje se začas povratilo.

U tim razdobljima iznenadna obilja zaorila bi pjesma, ona sirova iz dna grla i duše i otvaralo se srce otkravljenom od ratnih strahova, pa neka se čuje s jedne na drugu stranu planine. Pri susretima s ličkim beračima malina, s drvarima i lovcima jedni su drugima pjevali i otpje-valali, trebalo se iskazati i orilo se sad s jednog, a sad s drugog kuka:

Biži diko od bure i mame,

S ljute bure uteci poda me.

Ubrzo bi druga strana odgovarala hvaleći se poznavanjem pravih prilika i stvari:

Bolja ti je prava cura lička

Nego cila pomoć američka.

U tom kamenom prostoru, prostoru češćih beznađa nego li ostva-renih želja, za koji su prikovani oni koji mu ostaju vjerni ili mu moraju biti vjerni, živi dvoje samotnika, dvoje ljudi, kojima su ti obronci i ta planina sve što sačinjava njihov život, jer za drugi oni ne znaju. Njima je sudbina dosudila da od prvih koraka odlaze za ovcima, da s njima žive i s njima će i umrijeti. Mogli su shvatiti samo one najnužnije potrebe za golo održanje života, a možda i to da su različiti, žensko i muško. Drugo ništa. Ona crna, crnomanjasta, možda tridesetih možda pedesetih godina, ni približno se ne mogu točno odrediti, jer na gusto poredanim i tvrdim borama lica produbljenim burama i olujama godine su nataložile svoj teret kao brazde. Gusta crna kosa bez ijedne sijede vlasi uokviruje to lice i prorijeđene zube u poluotvorenim ustima iz kojih se u jednom dugom, dugom razgovoru, ako se to razgovorom može nazvati, jedva čuje i razumije desetak riječi i pri tome mora dobro pripaziti da li će se točno razumjeti svi ti glasovi.

On je pedesetih ili možda šezdesetih godina i za razliku od svoje suseljanke, barata s nešto više riječi, ali ga zato sluh slabo služi. I zato je razgovor s nima otežan. Ali se zato oni razgovaraju sa svojim ovcima i kozama. Postupaju s njima kao savršeni strojevi, priušte im sve ono što im surova planina može dati. I one kapi vode iz kamenica i čatrnja u bezvodnim ljetima i one nepopašene ledinice od nekoliko četvornih metara za ovce koje su se tih dana ojašnjile. Svakoj ovci znadu ime, godine starosti i poznaju njezino janje iako ih je i stoti-njak. I to je sve. Ali još nešto. To je njihova tajna.

Kada slučajni prolaznik na njih nabasa to im je veliko iznenađe-nje. Tomu se ne nadaju, jer se to događa jednom u nekoliko godina ili još manje. Pri susretu s njim samo se nekoliko puta kriomice pogledaju i ništa više. To je toliko neprimjetno osim ako se ne poveže s onim što slijedi na rastanku. A to je strah u očima, strah od odlaska nepoznata čovjeka koji može o njima pričati. I zato on u pogodnu trenutku, dok se ona vrzma negdje oko ovaca, šapće prolazniku onako kako može: ne-moj, ne-moj reći u selu da smo bi-li sku-pa!

Onda pošalje nju da prolazniku pokaže daljnji put. Pri rastanku ona upre rukom prema jednoj od staza koja tu prosijeca kamenjar i izusti: ta-mo, ta-mo. I onda istom tom rukom uhvati ruku prolaznika kao za pozdrav, unese mu se u lice i molećivim pogledom gleda u njega dok joj usnama titraju jedva razgovjetni glasovi: ne-moj, moj, me ooo-dda-tii.

Planina u tom času posivi, potamne vrhovi, u tren se pretvore u crne gromade jada, tuge i čemera, staze postanu tužne, a odgovor njoj je tvrdo, zaista tvrdo obećanje potvrđeno potvrdnim klimanjem glavom i ne zna se još kakvom kretnjom da nitko u njihovu selu neće saznati da njih dvoje zajedno čuvaju ovce. Iz obleđenog mi srca u času ispuknu svi oni smiješni nazivi usputni iz ovih predjela, i Kurozeb, i Jebeni kuk i sve slično, jer i kamenje oko nas šuti, sve miruje, sve je zastalo-...samo na čas vjetar zašušti odnoseći preko obronaka daške života, ovog teškog, krvavog, kakva se teško gdje može sresti...

Odlazim, odlazim onom divnom stazom od Piskovite kosice pre-ma Oštarijama jednog divnog rujanskog dana i čitam da je do prave ceste oko tri sata hoda. U meni gore svi događaji i sve prošle tegobe ljudi s ovih obronaka i sa mnom kao da hoda duga četa onih koji su ovako dobro utabali ovu stazu prolazeći njom posljednjih 15 godina. Svi oni kao da me nose da za jedan sat izađem na Sladovačke dolce, one

blago valovite i travnate i kamenite, gdje sunce istresa svoju popodnevnu vrelinu. Znoj se slijeva s lica, curi i preko leđa, i cvrči koža od topline posljednjeg ljetnjeg mjeseca godine 1984. Ništa to nije. Čini mi se sad kao da je cijelo ovo obzorje samo moje i da sam pronikao u sve tajne, u sve kutke predjela odavle do mora i da se ovako čisto i plavo nebo svija samo nad ovim krajem.

Sjedam na kamen uz stazu. U blizini dviju tankih bukava blizanki na koje su Forenbacher i Malec ovili crveno-bijelo-crvene prstenove u nizu onih oznaka koje se uspinju prema vrhu Sadikovca. Više ni ne znam koliko sam puta bio u ovim ovdje opisanim predjelima. Ostavljam ih i u njima onih nekoliko ljudi koji tu ostavljaju svoju snagu, onu iskonsku, što ih veže uz ovaj suri kamen i uz sve ovo gorko cvijeće što na njemu cvjeta.

KAMENO BISERJE SREDNJEG VELEBITA

Najširi dio Velebita onaj je od prijevoja Veliki Alan pa do Karlobaških Oštarija. Naziva se srednji Velebit i na prvi pogled bi se moglo reći da je i najmanje zanimljiv. Širina mu je oko 25 km, isto toliko i dužina. Ta ga osobina uvelike rezlikuje od sjevernog i južnog Velebita. Dobro je pošumljen, naročito na ličkoj strani, gdje su se smjestile najveće velebitske crnogorične šume. Između njegovih gorskih grebena dosta je udolina gdje se je od starine razvilo više naselja stalnog karaktera. Ona polako izumiru, ali se još zadržava nešto stanovnika u Vrbanskoj Dulibi, Skorpovcu, nekoliko pojedinaca u Dabrima, a prilično u Ledeniku i Oštarijama. Srednji je Velebit dobro ispresijecan šumskim cestama, koje služe za izvoz drvne mase, pa su zato njegovi pojedini predjeli lako pristupačni motoriziranim posjetiocima.

On nije toliko atraktivan, nije ni toliko posjećivan, ni opisivan kao ostali dijelovi Velebita, iako ima više dobrih prilaza s obje padine, iz Jablanca, Karlobaga, Oštarija, iz Gospića preko Jadovnog, te iz Pazarišta i Kosinja, a Velebitski planinarski put siječe ga po dužini dosta ugodnom stazom. Ipak njegovi Dabarski kukovi rijetka su atraktivnost koja izaziva divljenje, naročito ako se promatraju u sklopu s njihovom okolicom, šumama, dolinama, selima i cestama, a i ljudima koji su živjeli po okriljem tih kukova. To je niz vapnenačkih grebena, kukova, tornjeva, tornjića, hridina, svih kamenih oblika koji počima sa strmo odsječenom kamenom piramidom Velinca (961 m) ispod Budakova brda i završava neposredno iznad Oštarija Ljubičkim i Filipovim kukom. Čini se kao da cijeli ovaj niz izniče iz bukovih i crnogoričnih šuma i u najrazličitijim oblicima blješti na suncu, kao silhuete nekih nestalih, mrtvih, okamenjenih gradova, koje posjećuju samo vjetrovi i ptice. Možda odatle i najvišem vrhu ovoga niza, Bačić kuku, naziv Samogred.

Prostirući se u dužinu od 10 km, Dabarski kukovi podijeljeni su u više posebnih cjelina od kojih svaka ima svoja posebna obilježja i ljepotu. Sa šumskih cesta pristup im je dosta lagan, a između njih svuda su kozje staze, koje su stoljećima spajale dolac s dolcem, dulibu s dulibom.

Prvi i najzapadniji u ovom nizu. Njegova kamena piramida odlično je vidljiva iz Karlobaga i Sušnja. Karlobažanima je on pojam Velebita u malom, jer njegovu monolitnu stijenu visoku više od stotinu metara i koja se potom spaja s kamenim pejzažom u pozadini, najbolje uočavaju u planinskom masivu. Sjeveroistočno od kamene piramide najviša je velinačka visina (1023 m). To je oblo, pošumljeno brdo, ne naročito zanimljivo, koje se sjevernom stranom naslanja na Soline (1267 m).

Najlakši prilaz Velincu je iz Sušnja na cesti Karlobag-Gospić. Tu se uz ruševine bivše pilane odvaja prijeratna šumska cesta prema Dabrima, a nakon jednog kilometra odvojak silazi na lijevo u selo Ledenik, koji vodi skoro do kraja sela. Izgradili su ga sami seljani uz pomoć općine Gospić u posljednjih nekoliko godine. Namjeravaju ga produžiti kroz zaselak Kučište i sve do posljednje kuće Marijana Budaka neposredno pod Velincem. Ledenik je jedno od rijetkih velebitskih sela na primorskoj padini, koje još ne nazaduju, barem ne naglo. U selu je i električna struja, a kada se produže dosada izgrađena tri kilometra ceste za još dva, onda će vozila moći doći po Velinac. Mogućnost zarade sječom šume i sitno stočarenje drži ove ljude na starim ognjištima, pa i poneko mlađi ostaje kod kuće.

Od kuće Marijana Budaka dobra staza vodi uzbrdo na istočnu padinu Velinca prema dobro vidljivom siparu između stijena kamenog vrha. Poslije pola sata hoda odvaja se desno staza na Sinokos s one strane Velinca obilazeći ga s istoka, gdje Budaci sade povrće. Do Velinca treba još 20 minuta i kad se dosegne najviša točka na stazi onda na samu kamenu piramidu treba još lijevo 5 minuta penjanja kroz rijetko grmlje. Od Sušnja do Velinca treba 2 sata lagana hoda, a motorizirani planinari prva tri kilometra mogu prijeći vozilom. Staza dalje vodi kroz tanku bijelogoričnu šumu i nakon nekoliko minuta izbija na čistinu, na valovite i kamenite pašnjake, gdje su nekada bili stočarski stanovi obitelji Bačić iz okolice Karlobaga. Odavle desno može se uspeti na najviši velinački vrh, kroz grmlje, što ne predstavlja teškoću, ali ni neku posebnu atrakciju.

Na Velinac se može doći i preko nastanjenog zaselka Stanište, putom kojim djeca iz Ledenika pohađaju školu u Karlobagu za sat i po hoda do kuće Marijana Budaka, a onda dalje opisanom stazom. Međutim

tko želi odmah krenuti na livade Malog Brizovca (982 m), zapadno od Velinca, treba iznad Staništa skrenuti lijevo od velinačke piramide i kozjom stazom zaobići Velinac s lijeva. Daljnja mogućnost prilaza ovom području je iz Cesarice do Pejakuše za jedan sat, odnosno iz Skorpovca do Pejakuše pola sata, a zatim na jugoistok dobro vidljivim stazama iz doline u dolinu i oko njih za manje od sata do Malog Brizovca i Velinca. I sa Premužičeve staze prilaz je lak. Ispod Solina treba je napustiti i sići starom stočarskom stazom na prijevoj prema Velincu. Tu su ostaci nekadašnjih stanova, ali i davno uzidana i odlično usčuvana cisterna s upotrebljivom vodom. U blizini je nekada bio izvor Velnjača, za koji se i danas priča da su na njemu Turci pojili konje. Izvor više ne postoji, bujice su ga zasule nakon što je ovuda dobro prorijeđena šuma u posljednjim stoljećima. Od izvora s desne strane treba zaobići najviši velinački vrh i izbiti na prije spomenute livade sa sjeverne strane velinačke piramide.

S Velinca je lijep vidik na more i Karlobag i na okolne predjele velebitske primorke padine. Na drugoj strani pogled se zaustavlja na šumovitim bregovima što se veru s visa na vis i tako odaju svu golemost, svu velebnost tog planinskog zida. Međutim Velinac je značajniji po svom mjestu u našoj botaničkoj znanosti, jer je tu pronađena *Sibiraea croatica*. Kada tko danas upita za tu uistinu rijetku biljku ovdašnji stariji stanovnici odmah odgovaraju: je li to onaj grm, koji nema imena ili onaj kojemu mi ne znamo ime, a traže ga velika gospoda, a mi smo čuli da se zove Sibirija. Još između dva rata stariji planinari nailazili su na nekadašnje pratioce Ljudevita Rossija, koji su im pričali svoja još starija sjećanja:

"Znam ja, gospodine, kuda sada Vi idete, sigurno po "sibiriju", znam ja di je, bio sam ja još s našim kapetanom Rosijem, reka on nama, da ovoga što raste dole na Velincu nema nigdi na svitu; pa reka on nama, da se zove "sibirija", zapamtija ti ja to, el da je tako, gospodine: Vadili mi čitave grmove i slali baš ravno u srid Pešte, vele nekom visokom gospodinu, da je pokaže cilom svitu. Eto brate, znali smo mi, da ima generala naši što ji nigdi na svitu nema, pa eto ima i rašća, što ga drugdi nema...e baš mu vala onome našem Rosiju, da je reka svitu, da ima i toga što nema nigdi na svitu..."

Kad staza od Ledenika izbije na livade zapadno od Velinca nastavlja se tako po goleti sve do Velikog Alana, zadržavajući približno istu nadmorsku visinu. Pokoji grm ukrašava divne livade obrasle cvije-

ćem kakvo se može naći samo na ovoj granici mediteranske i kontinentalne klime. U svim bojama i njihovim nijansama stere se cvjetni pašnjak do pašnjaka, ako se to uopće može tako zvati, jer kamenje viri sa svakog koraka ovog prostora; stijene i kameni bregovi tvore između sebe dolinice, koje su se nekada orale ili kosile a sada su raj za pčele i uživanje za onoga tko ih obilazi veseleći se cvijeću, bojama, mirisima i suncu. I tu, desetak minuta daleko od Velinca, na livadama Malog Brizovca iznad Cesarice susreće se taj rijetki grm *Sibiraea croatica* iz porodice ružičnjača (*Rosaceae*), taj značajni endem hrvatske cvjetane. Tu ju je pronašao 4. lipnja 1905. godine preparator Stefan Kocsic iz Budimpešte, nešto kasnije pronađena je na vrhu Razvala iznad Pejakuše, a prije nekoliko godina prof. dr Fran Kušan pronađe je i na Sjevernom Velebitu u predjelu Babrovače.

Uz stazu na cvjetnom kamenjaru najednom se opaze nepoznati i neobični samostalni grmovi, kakvi se inače nigdje ne vide. U svibnju kad su u punom cvatu izgledaju kao da su posuti snijegom, da već prvih dana lipnja poprime žućkastu nijansu i ubrzo smeđu. Raste kao dobro razgranat grm visine 20 - 150 cm, koji se sastoji od desetak ili više stabljika, a svaka se grana u više ogranaka koji završavaju cvjetovima. Svi grmovi nagnuti su prema zapadu kao da bježe od hladnoće planinskog bila, a u težnji za suncem, koje im jedino može pomoći da obastanu na golim padinama izloženim buri. Lista je jednostavnog, bez peteljke, uskog i cijela ruba duga nekoliko centimetara. Od Velinca do Pejakuše na nadmorskoj visini od 870 m do 1023 m nekoliko je stotina grmova, koji se lako uočavaju, jer su jedini grmovi na golom prostoru. Cvjetovi su poput metlice dugi 5-6 cm. Svojom pojavom kao da označava veliku žilavost i neuništivost. Čudno je otkuda ovdje naziv Brizovac kad nitko ne pamti da je ovuda rasla breza. Brizovac je kao takav ušao u botaniku kao i Čvrsnica i Čabulja, gdje su jedina nalazišta ove biljke u nas. Sibireja je zaštićena zakonom kao rijetka biljka, a sve manji dolazak stočara u ove predjele sačuvati će je od nestajanja.

Bačić kuk

Najviši je od svih Dabarskih kukova (1306 m), najimpozantniji i najpoznatiji. Prilaz mu je moguć s nekoliko strana od kojih je najbolje označen i najviše korišten pravac od Premužićeve staze uz ruševine

doma na Bačić kosi. Moguć je i drugi prilaz koji počinje na stazi VPP-a nekoliko minuta od Skorpovca prema Oštarijama kod oznake na kamenu. Ovu kraticu treba koristiti za lijepa vremena radi opasnosti da se zaluta, a u tom slučaju divni vidici naplatit će teškoće uspona uz Budakovo brdo. Od staze VPP-a treba kod znaka skrenuti lijevo serpentinama dobro ugaženom stazom kroz šumu sve do izlaska na otvorenu padinu Budakova brda napredujući do prijevoja između ovoga i Solina. Pri tom je šteta ne obići vrh Budakova brda za nekoliko minuta po strmoj travnatoj padini. Na spomenutom prijevodu odmah se skrene na lijevu padinu Solina u šumu malo korištenom stazom i za desetak minuta stiže se do raskršća pod Bačić kukom, gdje se ova staza spaja s onom od Bačić kose i onom iz Bačić Dulibe. Šteta da ova staza nije označena, jer skraćuje put od Skorpovca do polovice. Treći prilaz Bačić kuku je iz Bačić dulibe, do koje se može doći vozilom iz Sušnja (10 km) kroz Dabre.

Ta duliba jedna je od najljepših na Velebitu, danas je nenapućena, ostale su samo prazne kuće po njenom rubu i dosta dobrih cisterni. Jedino na sjeveroistok pola sata preko brežuljaka u Došen Planu živi Ilija Došen sa svojim rođacima, kao jedina obitelj u ovim predjelima gdje je nedavno bilo desetak dimova. Iz Bačić dulibe lijevo s ceste vodi označena staza prema Bačić kuku. Desno od staze pod Vranjkovića kukom je zagrađena polupećina s pitkom vodom. Kroz stijene i bukovu šumu stiže se u dolac Korito i dalje serpentinama na raskršće pod Bačić kukom. Na žalost ovo mjesto posljednjih godina posve je ogoljelo, nestalo je dosta bukava s planinarskim oznakama i vjerojatno će brzo do njega doći cesta. To je onaj krak koji skreće u Tominu duliću, pa sa sjeverne i zapadne strane opkoljava Bačić kuk. Već s Budakova brda vidi se zlokobna ogrlica, pojas prosječne šume širok nekoliko stotina metara na kome je golom sječom posječeno svako stablo, i za njim cesta, pa oboje smrtonosno obgrljavaju bijele kukove. Nestaje onog drvnog gnijezda iz kojeg su u visini iskakali kao vodoskoci grebeni Bačić kuka.

Od raskršća se ulazi uskoro među same stijene do kontrolne točke VPP-a, a na najvišu hrid treba još nekoliko minuta penjanja za hrabre i vješte. Na samom vrhu kutija je s posebnim žigom i bilježnica za upis. Lijepo je sjediti na bridu mjestimično užem od metra, a dugom desetak metara, gdje sa svih strana zijeva otvoreni prostor iz kojeg strše niži kukovi. Oni najbliži, Vranjković, Zasječeni i Kuk od Snježnice

početak su niza tornjeva koji se rastrgano nastavlja prema Oštarijama. Pogled luta od Šatorine do Južnog Velebita, pa na široko more, da se nehotice zaustavi na ranjenoj ljepoti u podnožju nebotičnih stijena, gdje njihovo korijenje sada pokriva pojas suhih grana. I postavlja se pitanje samo od sebe: zar se baš ovdje moralo sjeći? Na to pitanje odgovara zloguki mir oko kukova, koji se sad čine viši i osamljeniji, mir kojega presijecaju urlanja motornih pila. Utjeha je samo uspon i upis u bilježnicu na samom vrhu, te žig koji ne ulazi ni u kakvu transverzalu, i oni kameni obelisci obijeljeni od sunca i kiše, od groma i vjetra, te riječi male planinarke Vlatke koja ovdje u jesen 1973. godine osvoji posljednji pečat za prvi znak VPP-a: "A sad, kad sam radi tog pečata izgubila jedan dan nastave, onda hoću i na sam vrh."

Eto, to je mladost, želja, duh Velebita. I novo sjećanje: u 1974. godini propade plan obnove doma na Bačić kosi. Šumarija iz Karlobaga dobrodušno je darovala drvenu građu, ali je drugih snaga i sredstava bilo malo i samo će izbljedjela građa uz zidine na Bačić kosi podsjećati na jednu dobru ideju i propali pokušaj. A možda je ideja pala u nezgodno vrijeme proslave Stoljetnice, kad su sredstva otišla za druge potrebe i onda neka nova stoljetnica ocijeni današnje propuste.

Rujičin kuk i Čelinac

Kao dva brata blizanca nadvisuju Ravni Dabar sa sjevera. Čelinac se ustremio neposredno nad nekadašnjom školom kao golemi izbrazdani toranj po kome se ovdje određivalo vrijeme. Ima na njemu dosta škrapa po kojem se točno očitavalo vrijeme. Lijevo od njega je Rujičin kuk ili kako ga Degen naziva Devčić kuk. Nema snimke Ravnog Dabra a da je ne ukrašuju ova dva kuka. Rujičin se nastavlja rastrganim grebenima prema Bačić kuku, a kroz njega je probijena cesta Sušanjskirovača s dva tunela. Odatle je stravičan pogled na Ravni Dabar, koji izaziva divljenje graditeljima ceste, a naročito njezinu projektantu inž. Premužiću. Taj predjel kojeg probija cesta narod zove Kukaline, nemajući drugog, divotnijeg izraza za vilovito stijenje, gdje se kroz živakamen probija cesta. Ovi kukovi u neku ruku zaštita su stanovnicima Ravnog Dabra od gromova, a i svojevrсни predskazači vremena. Gromovi su se razbijali na kukovima, a jeka je preko dabarskih dolina odnosa udare planinskih bijesova. I živjelo se ovdje, mladost sanjarila o

lakšem životu, a starci žalili za prošlim i selo je polako - nestajalo. A Čelinac i Rujičin kuk ostat će ukras na svim snimkama dabarskim i u knjigama velebitskim.

U Ravni Dabar lako je sići s Dabarske kose nikad dovršenom cestom za manje od sata, odnosno s ceste iza tunela između spomenutih kukova za približno isto vrijeme. A najduži je prilaz iz Oštarija preko Alaginca i Crnog Dabra za tri sata hoda. Taj je i najbolniji, jer prolazi napuštenim selima što odišu mrtvilom i beznadnim propadanjem.

Kiza i Alaginac

Izdigla se rastrgana Kiza između oštarskog zaselka Stupačinovo i Crnog Dabra sastavljena od grebena svih vrsta i oblika. Vidljiva sa Šatorine i Visočice, a s ceste Gospić-Karlobag djeluje kao djelić mjesečeve površine. Najviši vrh je onaj najbliži moru nalik golemoj kamenoj žabi (1278 m), srednji je nešto niži, i to je po visini drugi Kizin vrh, a treći vrh, gledajući s istog mjesta ustvari je Alaginac (1234 m). Na Kizu je najlakše doći cestom od Oštarija, 3 km je do Kamenice u podnožju Alaginca, koja je uvijek puna odlične izvorske vode. Lijevo od Kamenice polazi staza u Crni Dabar obilazeći Alaginac s desna. Međutim nakon desetak minuta laganog uspona skreće se lijevo označenom i pročišćenom stazom ka drugom Kizinu vrhu. Ubrzo se dolazi na ugodnu livadicu između tog vrha i Alaginca. Odavle lijevo treba samo nekoliko minuta do drugog Kizina vrha, a desno isto toliko kroz rijetku šumu do goleme polupećine na sjeverozapadnoj strani Alaginca nad kojom se svod urušio i zjapi otvor veličine manje sobe. Put prelazi livadicu, zaobilazi srednji vrh s desna, sa strane Crnog Dabra, pa uskoro izbija na kose livade pod najvišim vrhom Kize. Sam vrh je kamena gromada u čije podnožje su članovi PD "Visočica" smjestili kutiju s bilježnicom i žigom vrha, a tada su i uredili i označili stazu (1973. god.). Dvije su inačice ulaza na samu stijenu. Od kutije odmah desno vodi starija inačica, koja je daleko opasnija od novije, lijeve. Čudno je kako nije prije pronađena ova inačica, koja polazi od kutije lijevo i zaobilazi stijenu na strani Crnog Dabra, skoro je bezopasna i za nekoliko minuta dosiže vrh.

Drugi prilaz je s Baburskih livada (Baburića), to jest sa staze VPP-a, južno od vrha. Vodi ravno po kamenjaru prema vrhu, da u posljednjoj trećini prođe kroz uski šumski pojas i uz oveći ponor. Ovaj uspon teži je od prijašnjega, jer nema prave staze, a dosta je strm. Dobro je napraviti uspon preko Kamenice, a spustiti se ovuda. Oba su uspona označena sve do skloništa u Oštarijama, a za svaki je potrebno do dva sata lagana hoda.

I na Alaginac se polazi od Kamenice stazom prema Crnom Dabru. Prije samog stjenovitog prijevoja (odakle je lijep vidik na Crni Dabar), treba skrenuti lijevo i bez puta između stijena i drveća napredovati prema vrhu što je dosta opasno. Jedna je opasnost mogući susret sa zmijama za vrućih dana, a druga je zaobljeni vrh, gdje treba birati najmanje opasan pravac. Lijevo od vrha otvor je nad polupećinom i zato treba biti oprezan.

S Kize i Alaginca najljepši je pogled na Dabarske kukove. Tu je na oku Oštarsko polje i dolina Crnog Dabra, prema sjeveru goli predjel Rainov greb, poznat iz povijesti po Turčinu Rainu Aliću, koji je tu sahranjen. Po golim brdima lijepo su vidljive kozje staze, bilo da vode prema Lici ili prema moru. Nekada su to bili životni pravci kretanja ovdašnjeg stanovništva. Sada pusta poljca i bregove pokriva nekošena trava koja nesmetano raste sve do kuća, što propadaju. U planini to je propadanje ubrzano, jer kuća u kojoj nema dima ubrzano nestaje, kako kažu gorštaci.

Sa zapada Bačić kuk para nebo i prkosi oku, još dalje Šatorina se vidi na kraju obzorja, dok sa istoka bode oči trapezasta zapadna strana Ljubičkog brda, kao da je izgrađena od okomito usađenih kamenih ploča. I nitko ne bi rekao da je to dio Ljubičkog brda, jer dalje se neprimjetno nastavlja u travnatu uzvisinu. Još dalje na jugoistok izdižu se vrhovi iznad Ramina korita, i planina se produžava daleko, daleko...

Ljubičko brdo

Izdiže se neposredno iznad Oštarija i upravo nad hotelom "Velebno" ustrmio se Ljubički kuk, tako sličan Velincu, jer kao i on neprimjetno prelazi u više dijelove istoimenog vrha. Ljubički kuk (1218 m) mještani od milja zovu Orlovo gnijezdo, naročito zato što je od Oštarija uočljiva golema polupećina u kojoj se gnijezde ptice. Idući na istok

od Oštarija vidi se procijep na zapadnom rubu Kuka zvan Oko. Na Kuk se može dospjeti pentranjem neposredno od Oštarija po šumi istočne padine Ljubičkog brda (1320 m), no to je nepotrebno, jer je s vrha moguć samo ograničen vidik.

Na Ljubičko brdo polazi se šumskom cestom od ruševima oštarske crkve sv. Elizabete prema zaseoku Brkljačići u pravcu sjeveroistoka sve do Filipova (Pilipova, Filipovića) kuka (1055 m). Pod samim kukom s desne je strane ceste ponor u koji ponire Crni potok. S desna je lijepa livadica okružena šumom (ugodna za kampiranje) te malo jezero obraslo planinskim ukrasnim biljem. Tu je kraj ili početak Dabarskih kukova, ovisno s koje se strane polazi. Visoka, gola i okomita hridina kraj je jednog niza ljepota uklesanih u kamenoj bjelini. Odmah iza Filipova kuka lijevo u šumu izdiže se dobro ugažen put, kojim se može doći na Metlu (1287 m), ali i u Crni Dabar preko ceste Oštarije-Kalanjeva ruja. S ovog dijela staze po sjeveroistočnoj padini može se doseći vrh Ljubičkog brda.

Lagano i ugodno obilaženje Dabarskih kukova omogućava sklonište PSH-a na Oštarijama. Proljeća godine 1974. u njemu je uređena druga soba, tako da sada ima dvije prostorije za spavanje s petnaestak kreveta i priličan broj pokrivača, tekuću vodu, električnu energiju i u srednjoj prostoriji štednjak za spremanje hrane. Cijela kuća dugoročno je iznajmljena od vlasnika Jure Brkljačića zvanog Šiljeg. Tako se za dva ili više dana mogu upoznati sve ljepote Dabarskih kukova, niz rastrganih grebena na kojima je najviše od sviju velebitskih stijena ispisana povijest ljudi ovih krajeva, jer su ovi predjeli bili najgušće naseljeni, a poznati i u znanosti i po svojim ljepotama na daleko.

Odmor na stazi iznad Radlovca uvijek dobro dođe. Ne samo radi odmora, već široka pogleda na more u daljini, a unatrag na bregove koji se kao valovi propinju jedan nad drugoga. Ova dionica osnovica je trokuta čiji je vrh velebitska oaza Smojverska duliba, dvadesetak minuta nama iza leđa. Ta dolinica nije možda najljepša na Velebitu, ali je sigurno najravnijsa i najzelenija. Izvora nema nego tek onaj u Težakovcu, skoro sat hoda daleko, pa je mala zagonetka što malim livadama daje onoliko svježine.

Kasno je proljeće, poslijepodnevno sunce dobro prži u oči dok gledamo pusto selo pred nama i pokušavamo izbrojiti konje što pasu na pašnjaku iza sela. Upravo tamo su gdje počinje surovi kamenjar sve do samog mora i koji put, kad se nađu na ivici pašnjaka, izgledaju kao da lebde nad morskom pučinom. I zato nam se čini kao da je selo spojeno s morem.

Još malo i put će nas dovesti u šumu, pa sunca ne ćemo vidjeti do sutra. Napredujemo opet s noge na nogu raspredajući o današnjem dolasku s Barica na Šatorinu, o markiranju staze sa Šatorine preko Matijević brijega do Korita nad Mliništem i onoj golemoj grudi snijega što drijema ispod samog vrha Šatorine otapajući se po njenoj sjevernoj padini. Nestat će za desetak dana i njezinu bjelinu nećemo uskoro vidjeti iz Gospića. Već smo nad Vrbanskom dulibom. U brijegom zasjenjenom selu počelo je predvečerje. Na cisterni ispod nas i na kraju padine starica grabi vodu. Doživamo je izmjenjujući nekoliko riječi raznešenih jekom između brda. Iako Andrija želi da idemo kroz selo u obližnji Skorpovac, ipak se odlučujemo za nastavak stazom. Nismo ni slutili da ćemo se večeras još narazgovarati sa staricom i skratiti joj jednu mrklu velebitsku noć.

U Skorpovcu se smještamo u preskromno i vlažno sklonište pozdravljajući se sa starim poznanicima iz sela. Njih je svaki dan sve manje, a za koju godinu vukovi će vijati po napuštenim kućama. U razgovoru saznajemo da je kod Vrbana u Dulibi neka nezgoda sa stokom pa smo pošli pružiti pomoć, jer je s nama stručnjak te vrste.

Vodi nas Josko Vrbanić njemu dobro poznatim poprijekim stazama i iz običaja usput pita imamo li što "šupljo", misleći na vatreno oružje već iz ukorijenjene navike. Boji se da nas ne iznenadi kakva divlja zvijer, iako oni ne pamte da je ikad u ovim krajevima zvijer napala

čovjeka, a nikada nitko nije ni ozlijeđen. Nekad su se s medvedima otimali za svoju stoku. Uostalom vrlo rijetko ih i vide, možda za ljutih zima, a ljeti zvijeri bježe od čovjeka. Ponekad, rijetko, medvjed se pojavi među blagom i onda ga smatraju dijelom svoga stada. Možda svake desete godine ili još rjeđe, napadne goveda, ali oni ne vjeruju da je to neki njihov domaći medo. Nema se on radi čega razgoropaditi, nego su oni tamo u Zagrebu pustili nekog starog medu iz zvirinjaka, zaključuju seljani, jer ovi su naši pitomi, oni su kao i mi sami, mirni dok nas nitko ne dira. Ne možemo ih uvjeriti u suprotno, jer oni vjeruju u ravnotežu snaga, u ustaljeni tijek života, a kada ih nešto izvanredno zadesi to mora biti izvan njihova domašaja, izvan njihova kraja.

Noć je potpuno zatamnila dolinu kad su završeni poslovi oko kuće i domaćini nas pozvali da u kući nastavimo razgovor. I tu sretno smo osamdesetogodišnju staricu Lucu s kojom smo predvečer iz daljine razgovarali. Razgovaramo o davnašnjim događajima, o blizim, ali o budućim samo izdaleka, jer ih to podsjeća na odlazak iz planine, to ih razapinje između planine i mora, sumorno prikliva uz opustjela ognjišta i straši neizvjesnom staračkom sutrašnjicom.

Sjeća se baka Luca da su se oni za stalno naselili ovamo godine 1929. onda kada je zapao onaj čuveni veliki snijeg. Imali su oni ovdje već od starine svoje ljetne stanove, ali im te zime poruši snijeg kuće u Pejakuši, nešto niže prema moru. Kako su onda došli ovamo, tako ostadoše do danas. Od nekadašnjih desetak kuća samo su još dvije nastanjene. Ovdje se godinama bore sa surovošću svakodnevnice, rađali se i ženili, umirali bez puno riječi i bez puno suza, jer samo tako moglo se obstati.

Mladići i djevojke zagledavali bi se po godišnjim svetkovinama u zaseocima koji su imali crkvice, tako u Radlovcu na Rokovo, u Mliništu i u Cesarici na blagdan sv. Jelene. A zagledati se, razgovarati s djevojkama pred više radoznalih očiju značilo je onda mnogo. U rodnom godinama ženili bi se ujesen, a često i u proljeće kada bi im sunce iza planine s dahom toplijih dana obećavalo škrta nadanja. Bilo je važno i da li se krava obećana za miraz otelila, da zajedno sa nevjestom promijeni konačište. U sušnim i nerodnim godinama trebalo je čekati svadbu i dvije godine, jer na oskudnoj paši njihove hraniteljice nisu imale snage da se u istoj godini otele i začnu novi život. Nadanja, gola nadanja upućivana su Nebu, jer sa drugih strana nitko nije očekivao

pomoć, a nadanja su željela stalnu žlicu varenike za čedo, najprije jedno, pa za cijeli čopor djece koji se redovito popunjavao svake godine. Tako je to bilo u ona vremena dok se djece rađalo onoliko koliko ih je Bog stvorio, kako se izrazi stara Luca. A kako se čekalo do ženidbe, neka se i to zna. Još nedavno djevojka se nije htjela sama slikati sa stranim ljudima, jedino ako je bila bukva između njih. Također i žene, ako im muž nije bio u blizini. Vjenčavao bi ih "patar" u Karlobagu i neznano je i njima i nama izvedoš li tu riječ od fratar ili pater.

Psi zavijaju oko kuće, a crna se noć skrilila oko sela kao da nikada neće uzmaknuti. Kroz prozor se primijeti komet koji ostavi svijetao trag i nestade. Da ga je vidjela baka Luca stavila bi skrušeno šaku na prsa i uzdahnula: "Proli se zvijezda, netko je umro noćas."

I priča nam dalje...

Seljanke su rađale same ili uz pomoć matera ili iskusnijih žena iz susjedstva. Događalo se da su se vraćale sa blagom u predvečerja noseći čedo zamotano u maramu s glave. Ako nešto nije bilo u redu umirale bi tiho, onako kako su i živjele. Mrtve bi snosili k moru i zakapali u onaj kamenjar što ga more vječno oplakuje i s kojega su njihovi preci tko zna kada krenuli u velebitske visine za šakom zemlje, za škrtim pašnjacima. One koji su nestajali u vijavicama i drugim zimskim nevoljama zakapali su tamo gdje su im i kosti našli. Imaju oni i danas svoje mirilište gdje se odmaraju noseći mrtve k moru. Stariji su zadržali u sjećanju taj naziv, a danas mlađarija kaže "Kod 'rasta'" s obzirom na veliko hrastovo drvo koje raste na tom mjestu. I zasvijetli suza u staričinu oku, na čas prestade pričanje. Svijetle suze niz obraze, a kroz pomrčinu svjetlo zvijezda treperi nad planinom.

Prvi svjetski rat upamtiše po onima koje pozvaše, a nikada se više ne vratiše, a drugi po čestom dolasku različitih vojski u selo. Dolazili su jedni i drugi, kaže starica, a čuli su da je talijanskih vojnika bilo kao mrava, sa perjanicama i bez, i tako jednog ratnog dana ostadoše bez konja, dviju krava i dvadeset i sedam ovaca...I ne pitamo ništa više o tome, da ne diramo stare rane.

"Srećom, djeco, da je to bilo davno i da rata više nema", umorno doda starica. Već je kasno, pozdravljamo se i odlazimo. Tišina je svuda, i mrak, a zvijezde iznad nas su svijetle razbacene točke na tamnom svodu. Pričanjem razbijamo tišinu. Čude nas dvostruke ograde oko malih oranica. Na kamene zidove metar visoke morali su podignuti

još metar visoke drvene ograde, da im veprovi ne izruju krumpire. I sad se mi njima čudimo da oni nemaju ništa "šupljo" da suzbiju ovu napast. "Što će nam, odgovori naš vodič, nikad ih ni ne vidimo, a obrane nas ove ograde".

U Skorpovcu prelo. Zasjeli naši i Skorpovčani i pričaju o svemu što ih tjera s ovih ognjišta. I o jastrebu što im vreba živad s visina, a Mile ga Vrban svaki dan gleda čuvajući ovce po Budakovu brdu, Doći će i njemu kraj, prijeteći dobacuje i nastavlja, jer sve što je živo ima kraj. A jastreb neka lovi divlje golubove po pećinama dabarskim. Neka ih tjera oko sivih kukova i neka po visinama igraju svoju smrtonosnu igru. U toj igri, tako je Mile puno puta vidio, golubu ne preostaje ništa do još većih visina, jer nema vremena da se skloni u pukotine. Zato se mora penjati u visine u kojima još nije bio, u kojima se njegovu pogledu otkrivaju nepoznati vidici. Jastreb ga slijedi tjerajući ga u svoje prostore za koje se zna tko im je gospodar. Ta nesmiljena igra diže jasnog goluba sve više u vis, u samrtni strah od nepoznata i tuđeg prostora i on pokušava očajnički povrat natrag. A tada po nekom utvrđenom zakonu visina ukrste se putovi progonjenoga i progonitelja, pa šaka perja lelujajući se nad planinom šapće o praznom golubinjem gnijezdu u stijeni. Sjeća se stari Mile vremena kad je u dabarskim kukovima bilo toliko pčela da bi rojevi potamnili sunce kao oblaci. Tada je bilo i volova koji su mogli medvedu dojačati, a njihovom prodajom nabavljali bi sve kućne potrepštine. Nekad, pa i posljednjih godina, zarađivali bi koji dinar na šumskim radovima i kada bi u toj njihovoj skromnosti preostao mali dio novca, slali su djecu da stvaraju nova ognjišta u krajevima gdje se lakše živjelo. Sve su to plaćali vječnom osamom u borbi s planinom, kojoj su na kraju snaga ostavljali sami sebe.

Da, sjećaju se inženjera Ante Premužića. Pravili su oni ovu njegovu dionicu od Skorpovca do Dabarske kose. Bilo je to prije četrdeset godina i plaćao im je 7,5 dinara po dužnom metru. Kažu, dobar je to bio posao. Htio je on još više graditi. Tako započe onu stazu između Ravnog i Crnog Dabra, koju dogotovi samo na prijevoju, i danas je odlična, ali nedovršena, i tako nikada ne spoji pravi put ova dva sela. Tko zna zašto, valjda i nad inđinjom ima inđinjir, završi Mile. Svaka mu čast, doda Mile, bio je pravi čovjek, a ne kao onaj između dva rata, koji prije izbora počeo graditi cestu u Ravni Dabar, a kad ga izabraše ne dovrši je i takva ostade sve do dana današnjega.

Dalje se u sjećanju javljaju dani kad su se znali s medvjedom otimati za ovce i zato je do danas ostao običaj da za blagom uvijek idu dvojica. No stoka sada pase najviše oko kuća, jer je ima puno manje nego prije, a lovci što ovamo dolaze sa svih strana, potamanili su zvijeri. Nekad su tjerali medvjede kamenim pločama s govedih leđa, kada su im htjeli rastrgati lopatice. Ipak stariji se najviše boje nero-dice. To je nekada značilo gladovanje, jer se ni na daljini od nekoliko dana hoda nije mogla smoći šaka zrnja. Taj praiskonski strah danas je samo gorka uspomena, ali im je i sada žao kada njihove sveljetnim trudom obrađivane njivice ne bi dale očekivani urod. I drugo, strah od suše uvijek je prisutan. Tada presuše svi izvori, iskoriste se i kamenice pa donose snijeg iz sat ili dva hoda dalekih snježica. Nije onda ni čudo ako ovako teško dovučenu vodu u tim trenucima umora, slabosti i bezvodice nekom i naplate. Treba znati da im je ona tih dana vrednija i skuplja i od najboljeg pića i sigurno je da onoga koji raspe i kap gledaju poprijeke.

Uza sve svoje nedaće oni su vedri i postojani u svom trpljenju. Obraduju se svakom prolazniku, ali im je najveće veselje kada ih posjete njihovi iz dalekog svijeta. To obično biva pri kraju godine, ako je ikako moguće, pa zajedno božićuju i dočekuju Novu Godinu uz okićeno božićno drvce, kao da su u nekom većem mjestu, samo što umjesto pjesama skraćuju večeri uspomnama i pričama.

Noć je dobroano odmakla. No uslijed zemljopisnog položaja ovih brdima zaklonjenih seoca i najduži je dan ovdje nešto kraći, vremena ovaj čas svi imamo na pretek, pa se nikome ne žuri na konak. Dječaćić Josu sluša sve to ne trepćući očima i ne vjerujući baš svaku riječ. Njega će mimoići mnogo ovdašnje gorke čaše. Njegov otac pravi kuću u Karlobagu, pa će on dolaziti ovamo samo ako bude lovac i ako ga srce koji put povuče na djedovo ognjište. Jednu godinu je već proveo u Karlobagu polazeći školu i jedan je od rijetkih đaka iz ovih predjela. U prijašnja vremena rijetko je tko školovao djecu. Đaci bi silazili u Cesaricu u školu svakog dana pješačeći dnevno 4-5 sati, a zimi kad bi na ovoj tisućmetarskoj visini snijeg zabacao kuće i putove, učili bi kod kuće kako su znali i mogli. Onda bi u proljeće opet nastavljali, ako ne bi nakon koje duge zime prekinuli školovanje zauvijek. A ženska djeca? Njih je uvijek čekalo vreteno i preslica zabodena iza grede pod krovom, a ona druga saznanja dolazila su i bez škole sama po sebi.

Konačno, vrijeme je za spavanje. Popili smo do kraja vareniku i kiselo mlijeko kojim nas ponudiše domaćini. Za rastanak i više u šali pitamo starog Milu što misli zašto mi a i drugi planinari ovako bazamo po brdima.

"E, e, sigurno ste dokoni, a netko vas i plaća za to", odgovori Mile upitno nas gledajući. Nasmijismo se, a i on s nama vjerujući da nije pogriješio.

Ujutro nas obasja toplo sunce i široko plavo nebo.

Penjemo se stazom-kraticom po primorskoj strani Budakova brda prema Bačić-kuku ili Samogradu, kako ga Dabrani zovu. Tu negdje prema moru pao je nedavno jedan zrakoplov. Jedan život je prekinut, a tajna nesretnog pada spaja se u niz s ostalim legendama o planini. U vidokrugu s Budakova brda najdraži nam je pogled na Šatorinu, odanle smo jučer pošli. S desna strše u sunce grebeni Kize ispod koje ćemo danas proći. Iza nas na pučini neki parobrod ostavlja tanak trag. Skorpovčani su već sa stokom ovdje, nekoliko goveda i malo stado ovaca, njihova je to velika vrijednost. Pozdravljamo se s njima odlazeći preko Solila i Čopina vrha na stazu prema Bačić-kuku. S golih litica njegova vrha promatramo šume koje ga okružuju sa svih strana. U njihovoj prividnoj tišini tinja tisuću zamki što ih njezini stanovnici spremaju jedni drugima. A iz mnogih smrtonosnih okršaja rađa se nova snaga u onoga tko ostaje pobjednik.

Pred podne smo u Ravnom Dabru. Tu čak možemo naravnati satove, kako nam kaže tamošnji "posljednji Mohikanac" Nikola Bačić. Naime na kuku Čelincu jedan je otvor i kada osjen dođe do njega, točno je podne. Nikola nas upućuje da krenemo na stazu preko Papratnjaka, U toj dolini on bere srčanik, korijen biljke srčanika za svoje stare poznanike koji mu još uvijek pišu da im pošalje taj domaći lijek. No mi ćemo u Crni Dabar i ostavljamo Nikolu da ga i dalje čuvaju tornjevima slični Čelinac i Rujičin kuk. Njega i njegovu prorijeđenu obitelj, jedinu u Ravnom Dabru.

S one nedovršene Premužićeve staze između Dabara ulazimo u dolinu Crnog Dabra, duguljastu elipsu među hridinama što odiše pitomom i ugaslom ljepotom, sada sumorna ugođaja bez vriske djece i bez stoke na padinama. S lijeve strane okružena je položitom padinom Crmošljivca (1311 m) obraslog mladom bukovinom, a s desne kameni vijenac Kize (1278 m) zasjenjuje već jedan dio doline. Livade su u punom cvatu, nestvarnom, bezživotnom. Sve cvijeće, sva šarolikost

neobrađenih parcela ne mogu dati sliku ni zvukove nekada živog sela, iako ublažuju tugu i gorčinu. Samo miris, boje i treperenje trave, koja se ove godine prvi put neće kositi, ne mogu rastjerati onaj dah umiranja što lebdi nad selom, nad već iskrivljenim i razotkrivenim krovovima. Oko cisterni, tih nekada najvrednijih dijelova imanja, obrasla je trava, korita su polomljena, a koliko su truda uložili da ih sagrađe.

Gazimo nekadašnjom stazom povrh kuća odmah ispod Kize. I sada je primjetna. Oblak iznad Crne Dulibe na istočnom kraju Crnog Dabra donese nam po koju kap kiše. Kapi kao suze lepršaju oko nas, oko mrtvih kuća u nijemoj dolini. Suze su to za naraštaje koji su ovdje stvarali nade, živjeli s njima i umirali, a one su ih razapinjale između bregova i neostvarenih želja, suze za bezbrižna djetinjstva ostavljena na pašnjacima i za one koji su ovdje ostavili sve da uvenu u daljini. Nijemo prolazimo kao da odajemo počast onom mrtvom zrakoplovcu iz razlupane čelične ptice i ovim napuštenim krovovima u crnodabarskoj pustojoj dolini.

CRIKVINA U LEDENIKU

U Ljetopisu župe Baške Oštarije vrijedni župnik zapisao je godine 1987. i ove riječi:

"Prije su dakle spadala sva sela današnje plovanije i to ona koja su starija od Oštarija, pod župu Karlobag, a ta sela jesu: Crni Dabar, Došen Dabar, Došen Duliba, Došen Plana, Konjsko, Kučište, Ledenik (gdje je prije bila crkva), Ravni Dabar, Rujica plan i Sušanj. (...). Poslije se sva gore navedena sela odcijepiše od Karlobaga, te u Ledeniku godine 1807. načiniše svoju posebnu plovaniju, koja je ondale godine 1820. u Oštarije prenesena.

I sada se još mogu vidjeti u Ledeniku zidovi od stare crkvice što je tamo bila."

Trebalo je dakle poći u Ledenik po tragu ovoga zapisa i potražiti preostale zidine i u narodu se propitati postoje li ma i najmanja sjećanja o toj crkvi.

I uistinu, neka sjećanja postoje. Već u prvim Tomljenovića kućama, prvim u Ledeniku izravno uz asfaltnu cestu i udaljenim od ceste Gospić - Karlobag oko 1 km, sačuvana su u narodu sasvim tanka, neznatna sjećanja na njihovu nekadašnju crkvu.

S koljena na koljeno prenosilo se sjećanje, samo sjećanje, da je tu iza njihovih kuća ili, kako oni kažu, Pod Sklopinom, nekad bila crkva i da je uz nju bio golem hrast na kojem je nakon rušenja crkve visilo zvono. Ovdje misle da je ta crkva bila sagrađena u početku 19. stoljeća, ali da ju je ubrzo porušio potres. Više se nije obnavljala. Ne sjećaju se kojem je svecu bila posvećena, ali je zapamćeno, kažu da to piše u nekoj knjizi u karlobaškom samostanu, da je prvi župnik bio Andrija Baslagić. Međutim, s obzirom na sličnost prezimena i na druge dostupne podatke, čini se da bi se tu moglo raditi o popu Andriji Basletiću, koji je od godine 1794. do 1806. bio župnik u Šugarju, jedan dan hoda odavde južnije na Velebitu, što se i vremenski slaže, jer je Basletić godine 1806. napustio Šugarje, a već sljedeće godine, prema zapisu oštarijskog plovana, utemeljena je plovanija u Ledeniku. Možda ju je baš Basletić i osnovao i bio joj prvi župnik.

Onih godina kada je potres porušio crkvicu u Ledeniku, ubrzano su se naseljavale Baške Oštarije. Kroz njih je već u to doba prošla i druga prekovelebitska cesta, nakon Karolinske i Terezijanska, i trebalo

je na tom buri izloženom velebitskom sedlu osigurati prolaznicima pomoć za vrijeme nevremena i mečava. Zato je krajiška vlast Baške Oštarije silom naseljavala. Spominje se da je neki Vrban umno pod šibama, jer ni nakon nekoliko kažnjavanja nije htio ostati u Baškim Oštarijama. Zato je i plovanija iz Ledenika prenesena u Baške Oštarije, gdje je kasnije izgrađena i crkva.

Međutim, crkveno je zvono ostalo u Ledeniku. Obješeno je na hrast u blizini crkvice pa je zvonilo i dalje...

Ali...događa se nešto čudnovato, nešto što se rijetko događalo u našim krajevima, a možda i dalje. Mještani Ivan Prpić zvanu Grujo, čija je kuća bila odmah uz crkvu i koji je vjerojatno pomogao župniku pri ovavljanju obreda, a prema svemu sudeći bio odlična pamćenja, usudio se da zamjenjuje plovana i da čita misu pod hrastom kao da je on župnik.

Priča se da ga je tadašnji austrijski car, Mate Tomljenović iz Ledenika misli da je to bio Franjo Josip I, tri puta zvao u Beč na odgovornost. Zbog toga je Prpić nazvan Pop. Kasnije se odselio, u Baške Oštarije i naselio u njihovu najzapadnijem dijelu, u Stupačinovu, gdje i danas postoje dvije kuće Prpića. Naravno da je povezao kolima i crkveno zvono. No kada je umro, onda je to zvono predano oštarskom plovani i to je ono manje zvono u sada porušenoj crkvi u Baškim Oštarijama.

Odmah iza Tomljenovića kuća u Ledeniku posve zapušteni put ili, kako ovdje kažu, "cesta kojom su i kola prolazila", nakon stotinjak metara završava kod mjesta gdje su zidine nekadašnjih Priča kuća.

Prva je s desna bila kuća onoga Prpića koji je bio "pop". Desetak metara iza nje, također s desne strane, vide se temelji stare crkve. Čini se da je veličina crkve bila oko 8x5 metara, ali se točno ne može utvrditi zbog zarušena kamenja. Ledeničani čak ovo mjesto ne nazivaju ni "crikvina", kako je inače uobičajeno za istovrsna mjesta u Velebitu, a samo najstariji žitelji znadu od čega su ti temelji.

Da je ovo mjesto bilo stjecište cijele okolice, vidi se po stazama u kamenjaru oko crkve, jer se one s istoka i one sa zapada spajaju ovdje kod crkve, pod Sklopinom, a s južne strane pridolazi već spomenuta nekadašnja cesta.

Crkva je bila izgrađena u smjeru istok - zapad. Na istočnoj strani još se između dva rata dobro uočavao zvonik. Nakon drugog svjetskog rata na zapadnoj strani postojao je još dio zida sa slijepim

prozorom. Ledeničanin Mate Tomljenović iz obližnje kuće sjeća se pričanja svoga djeda, a ovaj je čuo od svoga oca koji je kršten u toj crkvi, da su se u tom slijepom prozoru odlagale crkvene knjige, matice. Kako je njegov djed bio rođen godine 1858, a djedov otac tridesetak ili više godina prije toga, to je s obzirom na već navedene podatke vrlo vjerojatno tako i bilo.

Odmah ispod nekadašnje crkve, u vrtu iza kamene suhozidne ograde bio je hrast koji se spominje u vezi s crkvom i njezinim zvonom. Stoljetni je hrast dotrajavao i osušio se i od njega se vidi samo istrunuli panj, ali se nije zaboravila njegova uloga u povijesti crkve u Ledeniku.

U kasnijem razdoblju u Ledeniku je odmah ispod ceste kojom se u njega stiže iz Sušnja izgrađeno groblje za sva obližnja sela. Uz groblje je prije petnaestak godina vrijedni župnik Josip Kapš iz Trnovca s druge strane Velebita započeo graditi kapelicu koja bi usput služila i za mrtvačnicu.

Kako su on i Ledeničani kapelicu gradili samo svojim oduševljenjem i vrijednim rukama, ali bez ikakva dopuštenja, uskoro je zabranjen nastavak radova. Betonski zidovi ove nedovršene kapelice uz groblje dobro se vide i danas.

Literatura:

1 ...Ljetopis župe Baške Oštarije iz Kapucinskog samostana u Karlobagu.

O ovoj crkvi neka govore zapisi njezina nekadašnjeg župnika: "Povijest župe P.B.D. Marije na Oštarijah (ličkih na Velebitu)

Selo Oštarije (valjda od talijanske riječi ostaria = pristanište = krčma), jest gorsko (velebitsko) selo na klancu - sedlu Velebita visoko 956 m nad površinom mora. Dijeli Velebit na južni i sjeverni kraj. Prvi polazi (dio) od Zrmanje do Oštarijah, a drugi (sjeverni) od Oštarijah do Vratnika nad Senjom.

Selo Oštarije je na silu utemeljio bivši vojnički erar baš na po puta između Karlo-Baga i Gospića da bude pristanište putnicima koji prolaze k moru i obratno. Jer prije kako pripovijedaju starci bilo svake zime mnogo smrznjenika na Velebitu, jer od Karlo-Baga do Brušana nebilo ni kuće, niti kolibe kakve.

Prije dakle spadala sva sela današnje plovanije i to, koja su starija od Oštarijah, pod župu Karlo-Bag, a ta sela jesu: "Crni dabar", "Došen-Dabar", "Došen-Duliba", "Došen-plan", "Konjsko", "Kučište", "Ledenik", (gdje prije crkvice bila), "Ravni-Dabar", "Rujica-Plan", "Sušanj" - a mlađa sela ili u isto vrijeme, kao Oštarije jesu danas "Polje Oštarijsko", "Rakita", "Ripište", "Stupačina" i "Vrh Takalica".

Poslije sva gornja starija imenovata sela od Oštarijah, se odcijepiše od Karlo-Baga, te u "Ledeniku" gdne 1807. načiniše svoju posebnu plovaniju, koja je ondale 1820. godine u "Oštarije" prenešena.

I sada se još mogu vidjeti u "Ledeniku" zidovi od stare crkvice, šta tamo bila.

Ove plovanije oštarijske počimlju matice od gdne 1801., te kako danas stoji (1897. gdne) jest patron crkveni Nj. Veličanstvo Car Austrijski, Kralj češki etc. te Apostolski Kralj Ugarsko-Hrvatski, Slavonski i Dalmatinski.

Godine 1855. sagradiše današnju crkvu blizu ceste (gospićko-karlobaške), a gdne 1858. je dovršena.

Kuća plovanska počela se graditi 22. jula 1861. a dovršena 5. novembra 1861. gdne.

Novi veliki oltar postavljen u crkvi sv. Elizabete dne 9. veljače 1866., i ostalo se tada proskrbilo za župnikovanja + gospodina Bonaventure Kertizze.

Godine 1845. pod carem Ferdinandom I-im puknu cestu iz "Gospića" na "Karlo-Bag", kao žila odvodnica na lijepo hrvatsko "Jadransko more" - "Canala-Morlaco", kako to i spomenici cestom svjedoče, te sred toga doba stadoše zidati i kuće pokraj ceste, jer nastao promet sa morem i sa širokom "Likom".

Kako se vidi iz gornjih zapisa, Baške je Oštarije osnovalo na silu vojno krajiško zapovjedništvo da se putnici imaju gdje skloniti, jer su se na tom putu događale velike nesreće od zime i studeni. Oštarske je kuće većinom država sama podigla, te su skoro sve zidane od kamena, oniske su i duguljaste, te šimlom pokrivene. Kada je probijena Terezijska cesta, narod se i sam doseljavao iz obližnjeg Podgorja, jer je uvidio da se uz postojeći promet na cesti može postizati dobra zarada.

U početku 20. stoljeća Oštarije su imale oko 300 žitelja, a cijela župa oko 2.000 žitelja katoličke vjere. Relativno se dobro živjelo. Najveća blagodat za selo bila godine 1889. utemeljena osnovna škola, u koju su dolazila djeca i s daljine od 2 do 3 sata hoda. Zato su zbog tih velikih daljina i snijega uvedeni za djecu zimski praznici u siječnju i veljači.

Još u prošlom stoljeću bilo se uobičajilo, a zadržalo se sve do drugoga svjetskog rata, nedjeljom i blagdanom posjećivanje crkve s dolaskom na vrelo Ljubicu, gdje se mladež zabavljala sviranjem i pjesmom, a nakon toga se odlazilo na misu. Naime prije rata u Baškim je Oštarijama postojalo "Hrvatsko tamburaško društvo" jer je u selu bilo dosta mladih ljudi koje je vrijedni učitelj Vodopivec organizirao u navedeno društvo.

Pamti se i to da je u prvom svjetskom ratu ondašnja austrougarska vlast naredila da se skinu crkvena zvona radi njihova prelijevanja u oružje. Uporni žitelji uspjeli su spasiti samo jedno zvono, dok su dva odnesena.

S velikim poštovanjem Oštarcu se sjećaju župnika Žagara, koji je cijeli radni vijek, kažu 35 godina, proveo u njihovu mjestu. Kada je umro pokopan je u mjesnom groblju iza crkve. Na dan njegova pokopa 3. listopada 1936., bila je takva oluja praćena snijegom da na sprovod nisu mogli doći ni žitelji iz obližnjeg Stupačinova, a kamoli oni iz Gospića i drugih mjesta.

Još je Franić² spomenuo da je visoka crkva izložena vjetru i nevremenu upravo s istoka otkuda dopiru najveći udari bure. I danas začuđuje njezina veličina, jer je crkva dimenzija 11x26 metara pa i

njezine ruševine govore o nekadašnjim brojnim žiteljima ovih predjela. Međutim danas je oko ruševina izraslo nekoliko stabala koje ih donekle štite od bure, ali su u isti mah i znak nemoći da se crkva obnovi. Naime, u proljeće godine 1943. talijanski su zrakoplovi napali Baške Oštarije i tada zapalili crkvu. Zadnjih godina preostali su zidovi znatno konzervirani i takvi čekaju bolja vremena. Za sasvim smanjeni broj žitelja, godine 1988. samo ih je pedesetak, njihov župnik, a to je fratar iz Karlobaga, drži svakih 15 dana misu u kapeli uz crkvu.

Godine 1987. postojeće se stanje mijenja. Počinje se graditi novi župni stan na prostoru između kapele i ceste. Nakon godinu dana radova zgrada je stavljena pod krov. Grade je Austrijanci u dogovoru s našim crkvenim vlastima, s time da im ljeti služi za odmor. Danju po žegi kupanje u Karlobagu, a noću spavanje na svježem zraku na Oštarijama. Obećali su također da će godine 1989. i crkvu staviti pod krov.

Do sada još nije utvrđen točan datum kada je zapaljena crkva u Baškim Oštarijama. Samo se zna da je u proljeće godine 1943. u isto doba kada i crkva uništen i župni stan po talijanskim zrakoplovima. Nakon rata s mnogo je truda stara staja za blago preuređena u kapelici u kojoj su revni kapucini iz Karlobaga održavali svetu misu.

No godine 1987. počinje izgradnja novog župnog stana, kako je već spomenuto u prethodnom poglavlju. Počinju ga graditi prijateljske župe Maria-Pollauberg i Debant iz Tirola u Austriji. Svojim priložima pomažu i malobrojni domaći i raseljeni žitelji iz Baških Oštarija i okoliće. To je dosta velika jednokatna zgrada koja će usput služiti i za odmaralište, za susrete mladih vjernika, za ekumensko djelovanje i usputni boravak hodočasnika na putu do Međugorja.

Kada je zgrada pokrivena priređeno je 3. rujna 1988. prigodno slavlje uz prisustvo brojnih domaćih i austrijskih vjernika. Tom je prilikom izražena vruća želja prisutnih da se obnovi i crkva.

Obnova crkve počela je u proljeće 1989. izvanrednim zalaganjem vjernika iz Austrije. Uz goleme teškoće obzirom na hirovito vrijeme i s velikim troškovima crkva je dogotovljena ljeta godine 1990. Dana 25. kolovoza 1990. uz učešće brojnih vjernika iz Austrije, Like i drugih naših krajeva crkva je svečano otvorena. Dvodnevno slavlje oduševljena naroda uklapalo se u proslave hrvatske državnosti održavane te godine u svim našim mjestima.

Kako je to ipak bio izniman događaj za ovo malo velebitsko naselje, kakav se u ovom kraju dogodi jednom u sto godina, navest

ćemo opširniji prikaz (ponešto skraćen) cijele proslave iz pera Nikole Bašneca, kapucina iz Karlobaga.

"U subotu 25. kolovoza 1990. godine riječki nadbiskup i metropolit u miru mons. Josip Pavlišić posvetio je u Baškim Oštarijama ponovno podignutu i potpuno obnovljenu Crkvu Marijina Pohoda. U svečanosti, koja je započela već dan ranije s koncertom u Karlobagu, sudjelovali su dr. Antun Tamarut, nadbiskup i metropolit iz Rijeke, dr. Johann Weber, biskup iz Graza, prelat Rupert Kroisleitner, augustinovac iz Voraua, Bono Zvonimir Šagi, provincijal hrvatskih kapucina, tri kapucinska mladomisnika, četrdesetak svećenika, predstavnici društvenih vlasti i oko dvije tisuće kršćanskih vjernika iz Hrvatske i Austrije.

Trg Gvozdena Budaka u Karlobagu, zvan PLACA, bio je pripremljen za dolazak limene glazbe mladih iz Weinitzena kod Graza. Pojedini članovi HDZ-a posebno su se angažirali oko toga, a mještani i turisti skupljali su se za najavljeni koncert. O zalasku sunca na Placi se pojavilo trideset i pet mladih s instrumentima i u drevnim odijelima austrijske limene glazbe, u želji da sa svojim glazbenim umijećem nagovijeste važnost i radost sutrašnjeg dana u Baškim Oštarijama, tj. posvetu Crkve Marijina Pohoda. Sve je bilo organizirano u dogovoru s nadležnima iz mjesta, a žitelji s nazočnim gostima nisu to samo sa simpatijom promatrali, već su i aktivno u svemu sudjelovali. Ovoj glazbi bez mikrofona i jakih zvučnika nije se moglo odoljeti, jer je česti pljesak digao na noge sve prisutne iz obližnjih restorana, a naravno i same izvođače. Tu su uz već spomenute ugledne goste bili prisutni i umjetnik, koji je oslikao i umjetnički uredio Crkvu u Baškim Oštarijama, profesor *Franz Weis*, zatim župnik iz Graza i inicijator svega *vlač. Johannes Regner*, kapucinski patri koji su djelovali i koji sada djeluju u Karlobagu i Baškim Oštarijama, mnogi dobročinitelji i hodočasnici iz Austrije i drugi.

Program koncerta bio je vremenski predviđen samo jedan sat, ali kad je započeo, nije se znalo tko kome nije mogao odoljeti: da li publika izvođačima, od kojih je tražila da samo nastave, ili izvođači publici, koja ih je jednostavno okružila i pljeskom bodrila. Nešto takvoga Karlobag još nije doživio. Između pojedinih melodija i kad se pljesak kako tako stišao, voditelji koncerta davali su na tri jezika informacije o posveti koja je predstojala. Svakako, to je bila lijepa uvertira za značajan događaj u nevelikim Baškim Oštarijama.

Iz Primorja, Like i drugih krajeva lijepe naše domovine kao i iz susjedne Austrije počeli su na dan posvete stizati hodočasnici i okupljati se oko Crkve u Baškim Oštarijama. Među njima je i pjevački zbor iz Senja, koji je usput posjetio i kapucinski samostan u Karlobagu. Jutarnje sunce najavljivalo je lijep dan, ne samo na Jadranskom moru već i na velebitskom gorju. Ulazeći u Baške Oštarije svi su hodočasnici prošli ispod amblema s natpisom "*Dobro došli*", a ispred same crkve vijorile su se hrvatske i austrijske zastave kao i zastave s religioznim simbolima. Pokraj crkve svira limena glazba, narod se okuplja i razgledava Crkvu, redarstvo s pažnjom upućuju vozače na određeno parkiralište i pješake na željeno mjesto, a župnik fra *Krsto Hrženjak* u stalnom je pokretu i nadzire da li je sve spremno za slavlje. Zvukovi zvona i glazbe, žamor na hrvatskom i njemačkom jeziku, dolazak nadbiskupa Pavlišića ispod dviju hrvatskih trobojnica uz pljesak grupe hodočasnika koji ga prate kao i već prisutnih vjernika, sve je to odavalo znak da je došao veliki dan i da predstoji značajno slavlje. Obnovom Crkve obnavlja se i Crkva kao zajednica, a to je razlog za radost svake kršćanske duše. Uz zvukove fanfara i pjesmom o Domu koji je ispunjen slavom Božjom i štiti sve koji u njega ulaze, procesija s koncelebrantima krenula je prema prostoru ispred Crkve, gdje se slavila Euharistija.

Za razliku od svagdašnjeg pozdrava na početku mise nadbiskup se prisutnima obratio pozdravom: "Milost i mir svima vama u Svetoj Crkvi Božjoj! Puni radosti okupili smo se ovdje da slavljenjem Gospodinove žrtve posvetimo ovu obnovljenu Crkvu. Pridružimo se svetim obredima i s vjerom poslušajmo riječ Božju. Naša je zajednica nanovo rođena iz jednog krasnog vrela i sa istog se stola hrani. Neka okupljena oko njega raste u duhovni hram i neka je prožima ljubav odozgor."

Nakon ovih pozdravnih i pozivnih riječi prisutne je pozdravio župnik fra *Krsto*, da bi zatim dao riječ gospodinu *ing. Marijanu Blažini*. Iznijevši kratku povijest Crkve u Baškim Oštarijama, građene godine 1855. i bombardirane 1943. godine, naglasio je da će obnovljeni objekt statički osigurati sigurno korištenje u budućnosti. Nakon toga inženjer je predao ključeve Crkve nadbiskupu, a ovaj iz je predao župnicima fra *Krsti Hrženjaku* iz Karlobaga i *velečasnom gospodinu Johannesu Regneru* iz Graza, koji se zajedno otvorili obnovljenu Crkvu. Kroz to je vrijeme senjski zbor pjevao Psalam 122/1: *U dom ćemo Gospodnji zajedno ući!*

Ovaj je dom bio srušen 47 godina kao slika krutih ratnih godina, i nije bilo nade da se obnovi. Desetkovani ljudi ovoga kraja, naročito nakon rata, prestrašeni i osiromašeni, ostavljali su svoje skromne domove, kojima bi se kao i porušenoj Crkvi vraćali tek mislima, rekao je nadbiskup. Kad je nadbiskup blagoslovljenom vodom škropio narod, crkvene zidove i oltar, svi su prisutni pjevali: Gospodine smiluj se...da bi zatim nastavili pjesmom: Svim na zemlji mir veselje! U vjeri da nam mir potvrđuje samo Nebo, slušamo proroka Nehemiju da je ovo dan posvećen našem Gospodinu, u želji da ovim prostorom uvijek odzvanja Božja riječ, jer dom je Gospodnji obnovljen. Istina, u njegovoj su blizini i grobovi preminulih, među kojima ima ratnih i poratnih žrtava. Obraćajući se malobrojnim župljanima Baških Oštarija nadbiskup je Pavlišić rekao: *Vi ste poput proroka Nehemije mogli ponavljati tužaljku: "Jeruzalem je u ruševinama, a vrata mu spaljena." Tako je bilo i s ovom vašom Župom i s ovom vašom Crkvom. Ali zahvaljujući mnogobrojnim dobrotvorima iz zemlje i inozemstva u ovoj se Crkvi ponovno može čuti Božja riječ, a prolaznici ovom cestom mogu za čas stati i odmoriti se. Neka ovaj bogati dar Nadbiskupiji i našoj domovini Hrvatskoj bude na radost mome nasljedniku dr. Antunu Tamarutu, koji mi je podijelio čast da posvetim ovu obnovljenu Crkvu. Svima i svakome obećavam trajnu zahvalnost i spomen u molitvama* - završio je nadbiskup.

Poslije ove kratke i sadržajne propovijedi, koju je nadbiskup imao na njemačkom i hrvatskom jeziku, uslijedio je sam čin posvećenja, zazivajući najprije zagovor svih svetih. Među svecima bili su spomenuti i oni, čiji se likovi nalaze na vitrajima nove Crkve, a nisu navedeni u litanijama. Osam svetaca izražava poruku Isusovog govora na Gori ili blaženstva. Tako se npr. Sveti Leopold Mandić, apostol ispovjedaonice i službenik pomirenja, nalazi pod sedmim blaženstvom: *"Blago mirotvorcima, oni će se sinovima Božjim zvati."* Izmolivši na kraju posvetnu molitvu Crkve posvetitelj je svetim uljem pomazivao i kadio oltar i zidove Crkve, a sav je narod predvođen zborom iz Senja pjevao pjesme Kristu i Duhu Svetomu: Ti Kriste, Kralj si vjekova...i Dođi Duše Presveti.

Novoposvećeni oltar, obasjan suncem i ukrašen jednostavnom dekoracijom i upaljenim svijećama, bio je spreman da se na njemu prinese prva žrtva i slavi prva gozba Gospodnja. Među prinosnim darovima uz euharistijski kruh i vino bio je i domaći kruh, te sir, krumpir,

grube vunene čarape, svijeće, slike Marijina pohoda, jedan veliki svijećnjak i novi kalež, dar jednog svećenika iz Austrije. Tu su se zapravo ispreplitali znoj i krutost života ljudi ovog podneblja s dostignućima ljudskog duha izraženog u ljepoti i stanovitoj raskoši, u vjeri da Bog sve jednako prihvaća istom ljubavlju. Zbor iz Senja zapjevao je za to vrijeme prikaznu i domoljubnu pjesmu: *Život svoj prikazujemo Bogu, za budućnost hrvatskome rodu. Za tebe molimo, za te se žrtvujemo, lijepa naša zemljo, Hrvatska.*

Zatim je limena glazba iz Austrije počela svirati Marijinu pjesmu "Prejasna kraljice". Budući da je melodija poznata i gostima i nama, otpjevali su je i Austrijanci i Hrvati u isto vrijeme, svaki na svom jeziku. Želja da se proslavi Bog i počasti Blažena Djevica Marija bila je jača od svake glazbene zakonitosti.

Na kraju pričesti i prije blagoslova prvi se obratio prisutnima riječki nadbiskup i metropolit *dr. Antun Tamarut*. Zahvalivši poimence nekim dobrotvorima iz Austrije, nadbiskupu *Pavlišiću* na inicijativi, te inženjerima i izvođačima, metropolit je naglasio da posebna zahvalnost ide sadašnjem župniku patru *Krsti Hrženjaku*, koji je podnio ne mali teret na organizaciji radova oko obnove ove Crkve i u pripremi današnjeg blagdana. *"Njemu čestitam i 25. godišnjicu svećeništva", naglasio je nadbiskup. "U isto vrijeme zahvaljujem se ocu provincijalu Boni Šagiju i svim onim kapucinima koji su kroz pedeset godina vodili Župu Baške Oštarije, a već dugo godina vode i naše župe - Lukovo Šugarje, Karlobag, Cesaricu i Priznu. Neka im Bog sve to naplati i neka im pomogne da bi svoju djelatnost mogli protegnuti i na unutrašnjost Like"*.

Obraćajući se vjernicima naglasio je da smo danas primili veliki dar i od Boga i od ljudi, ali ujedno i veliku obavezu, da ćemo se time sa zahvalnošću služiti. Ova je Crkva namijenjena ne samo ovoj maloj zajednici, kojoj bismo poželjeli da postane brojna kao nekad, nego i svim drugim vjernicima, osobito onima iz ličkog i primorskog kraja, kao i mnogim hodočasnicima koji u samoći i sabranosti traže susret s Bogom.

Nakon govora domaćeg nadbiskupa govornici je ozarena lica i sa stanovitim smiješkom pristupio biskup iz Graza mons. *Johann Weber*. *"U ranijim vremenima, a također i danas - rekao je biskup - postoji puno toga što je među nama zajedničko. U prošlim smo stoljećima bili povezani kao država. Bilo je sloge, ali i poteškoća. Ovo je danas kruna*

našeg zajedničkog putovanja. I bez poznavanja vašeg jezika danas shvaćam da smo jedno tijelo i jedan Božji narod u imenu Isusa Krista. Tako ova Crkva nije naš dar Vama, nego naše zajedničko djelo na kojega svi mi možemo biti ponosni i radosni. Mi Austrijanci zahvaljujemo na primjeru vaše vjere i vjernosti čak do prolijevanja krvi. Upravo u ovom kraju ima sjećanja i na strahote. Zato se ovom danu i našem zajedničkom djelu trebamo više radovati. Želim i Vama i nama da ne budemo samo susjedi, nego da postanemo i ostajemo prijatelji i braća i sestre u imenu Isusa Krista. I na kraju jedna hrvatska riječ: Hvala!"

Prostor ispred i oko Crkve bio je ispunjen gromoglasnim pljeskom okupljena mnoštva, da bi na kraju uzeo riječ provincijal hrvatskih kapucina *pater Bono Šagi*. U svom je govoru naveo kratku povijest dolaska i misijske djelatnosti kapucina u Karlobagu i Lici nakon oslobođenja od Turaka prije 300 godina. U Baškim Oštarijama kapucini su prisutni pedeset godina. Kad je župnik otišao u vojsku oni su to prihvatili i tako ostali s vama sve do danas, rekao je malobrojnim Oštarcima. Spominjući zatim poimence sve kapucine, i Slovence i Hrvate, koji su ovdje djelovali, ukazujući posebno na *nazočne Modesta i Iliju Boraka, Ambrozija Habeka i Krstu Hrženjaka*, naglasio je da su svi oni radili pod teškim okolnostima. Proživljavali su bol rastajanja, jer većina vjernika, koji za vrijeme ili poslije rata nisu stradali, odselili su. Ova Crkva je spomenik mnogim palima bez obzira na vjeru i naciju, i zato treba biti spomenik mira.

Pročitavši na kraju pismo kardinala *Franje Kuharića* iz Zagreba i brzojav bečkog kardinala *Hansa Hermanna Groera*, župnik *fra Krsto* još je jednom svima zahvalio i pozvao sve prisutne da zahvale Bogu pjesmom Tebe Boga hvalimo. Širom su se razlijevali zvukovi zahvalnice i glasovi iz svih grla na hrvatskom i njemačkom jeziku, a pod vodstvom zbora iz Senja i limene glazbe iz Austrije. Posveta Crkve i euharistijsko slavlje završilo je svečanim blagoslovom, pjevanjem hrvatske himne i pozdravom Mariji, a sve je trajalo tri sata.

Domaći sin ove župe, dominikanac *Ivica Tomljenović* vješto je tumačio obred na hrvatskom i njemačkom jeziku i ujedno sokolio ljude na sudjelovanje u ovom veličanstvenom i značajnom događaju na velebitskoj visoravni. Slavlje se nastavilo na livadama i u hladovini oko i ispred Crkve uz zajedničku zakusku, glazbu, pjesmu i ples kola, u koje se uhvatiše zajedno Austrijanci i Hrvati.

Cijelog su dana pristizali hodočasnici iz dalekih ličkih sela Ličkog Osika, Široke Kule, Ličkog Novog i drugih. Stigao je i tamnoputi dr. Adolfus iz Nigerije, koji je na svom *ibo* jeziku otpjevao nekoliko kitica poznate pjesme Gospi Lurdskoj, a umjetnik prof. Franz Weis, koji je oslikao glavni oltar i umjetnički izradio staklene prozore sjedio je u prvoj crkvenoj klupi umoran i uzbuđen činjenicom da je taj dom doista dom molitve i pjesme za sve narode. Njemu je bio upućen veliki pljesak za vrijeme slavlja, ali za njega je u ovom trenutku bilo najvažnije da se u malenim Baškim Oštarijama dogodio blagdan malog čovjeka. Tako se ovaj veliki dan približavao svom smiraju, a pjesma se čula duboko u noć.

o O o

Slijedećeg dana bila je svečana koncelebracija na njemačkom jeziku uz sudjelovanje oko 300 hodočasnika iz Austrije i VIS mladih "Gundi i mi" iz Hönigtala kod Graza. Koncelebraciju od petnaest svećenika predvodio je župnik iz Graza i glavni promicatelj obnove ove Crkve i duša svega događanja vlč. Johannes Regner. Provincijal hrvatskih salezijanaca, o. Mirko Bagarić zahvalio je na kraju ove mise darovateljima i umjetnicima što su na jedan od umjetnički izrađenih prozora stavili Sv. Ivana Boska, odgojitelja mladeži i ustanovitelja salezijanaca. Nakon toga je mons. Josip Pavlišić krizmao petero školske djece i osmero odraslih koji to nisu učinili prije iz različitih razloga, uglavnom iz straha da javno pristupe sakramentu Duha Svetoga.

Nakon dvodnevnog slavlja ostala je u svih prisutna žarka želja da se ovamo hodočasti svake godine u zadnju nedjelju svibnja, prve u srpnju i zadnje u kolovozu, kada bi se slavila i obljetnica obnove i posvećenja Crkve.

Za sve vrijeme proslave hrvatska, austrijska i crkvene zastave s vjerskim simbolima vijoreći su govorile da je došao čas slobode, a ova Crkva građena u Kristu i vođena Duhom Svetim treba biti mjesto pravog mira i prijateljstva među narodima."

Literatura:

¹ Ljetopis župe Baške Oštarije (iz Kapucinskog samostana u Karlobagu)

² Franić, D.: S gjacima. Donja Tuzla 1901.

³ Bašnec, N.: Marijina Crkva na Velebitu. Časopis "Leopold", 3/90, Zagreb.

DODATAK

Minuv *Baranov prokop* uzpesmo se na vrh Velebita u 11 sati i konji nisu dugo kolinčali, kad uljegosmo u planinsko selo *Oštarije*, kojemu je okoliš pun divlje romantike.

Kako bijaše nedjelja, pribirao se svijet k službi božjoj, stojeći na cesti, pred kućama, crkvom sv. Elizabete, ili oniskom krčmom u koju smo se i mi spremili bili. Pred vratima obješena janjeća koža, svjedočila nam, da je i ovdje danas pečene "*laje*" oko koje se i seljaci u sobi sabrali bili. Pođosmo u hlad jedne šljive te naručismo tvrdo kuhana jaja i čašu dalmatina.

Oštarije leže 924 m, a Mali Halan preko kojega vodi cesta u Dalmaciju, 1045 m visoko. Po tome nit su Oštarije, niti Mali Halan najviša mjesta u domovini, već je to Mrkvište, 1276 m visoko, Jablancu na istoku.

Kad si se uzpeo na vrh Takalice, zagledaš na desno lijepo obzidan zdenac iz kojega iztiče potok *Ljubica*, a za malo evo te i na Oštarijama, preko kojih vodi cesta u Karlobag.

Pred tobom oteгла se ravnica i slaborodno Oštarijsko polje na dobro po ure daleko, obrubljeno velebitskim vrhovima. Lijevi su vrhovi zarasli bukovom šumom, dočim su desni više goli i kameniti. Kuće oštarijske, poredale se uz cestu ili se nasadile na polju i ogrnule zelenju voćaka. Zidane su od kamena, onizke i protegnute, te šindrom pokrivene. Do ceste uzdiže se i kamena crkva sa onizkim zvonikom i dva zvonca, a do nje župni dvorac. Crkva je građena g. 1826., dočim od godine 1801. do 1808. spadaše u selo pod župu karlovačku. Godine 1850. (bit će to prije 1835. godine, op. priređivača) kad je *Fras* pisao svoju topografiju karlovačke krajine, bijaše na Oštarijama 14 ognjišta sa 85 žitelja, dočim ima danas 30 kuća sa više od 270 žitelja.

Prije, što je u Lici i Dalmaciji buknuo ustanak proti Turcima, naseliše ustaše g. 1683. Karlobag i okolišna oštarijska mjesta Konjsko, Ledenik, Kučište i Stanište. Pet godina kasnije provališe Turci iz Novoga na Oštarije, te odagnaše mnogo blaga, zasužnje i pastira Miju

* Odlomak iz knjige Dragutina Hirca: LIKA I PLITVIČKA
JEZERA, Zagreb 1900, stranice 45, 51 i 52.

Došena i njegovu sestru. Braća Ivan i Marko podju sa nekoliko Karlo-
bažana za Turci u potjeru, stignu ih i otmu blago, nu Marko i Mijo
Došen zaglaviše u kreševu.

Na Oštarijskom polju siju oko Jurjeva ječam i pšenicu, sada
kupus i krumpir, koji je cvao još koncem kolovoza. Od domaćih
životinja goje krave i ovce, bez kojih bi teško živjeli.

Tko god ovuda prolazi, tu se i zaustavi, da si kod zdenca konje
napoji i da odmori. U prizemnoj krčmici Jure Brkljačića dobije dalma-
tina, pa ako ne ima "laje", a ono ne manjkaju jaja i dobri karlobažki
kruh.

Kad sam se dan prije sa doktorom ovamo svratio, upitah za
staroga krčmara, kod kojega prenoćih 28. kolovoza godine 1874., putu-
juć prvi puta kršnom Likom. Upitah za njegova sina Juru, koji mi onda
vodio do "Kubusa", odkuda pun zanosa pozdravih i prvi put more.

Jure se zamisli i domisli, te će na to: "O dobri moj gospodine, to
ste vi; sjećam se kao da je danas, a vodio sam vas ja glavom do
"Kubusa". Bilo je to prije 17 godina, kad i meni bilo 17 godina, a
danas su mi 34."

Izrukovasmo se kao stari znanci, a dobri Jure nije znao, kud bi
se metnuo od radosti.

Prije 17 godina bijaše to, a prve godine učiteljjevanja u Lukovu
dolu kad sam 27. kolovoza po podne krenuo sa akcesistom P. put
Oštarija. Već je zamračilo bilo i večernje se zvonce oglasilo, kad smo
minuli vrh Takalice i došli na Oštarije. Tu sam se sa suputnikom
oprostio, oprostio i u toj visini od preko 3000 stopa na velebitskom
divu ostao sam. Kamo da skrenem, kuda da se zaklonim u nepoznatu
svietu? Odlučih i pođoh do župnoga dvora. Unišav, pozdravim župnika
R.K., te ga zamolih, da mi dade nočište, nu on se izvinuo, da sutra
putuje u Gospić. Kud ću, kamo ću, već do Jurina oca, gdje sam prenoćio
i drugi dan oštarijsku okolicu istraživao. I sada stoji jednospratnica u
kojoj je pokojni Brkljačić uredio bio tri sobe za putnike, nu ona je
zapuštena i krov joj do polovice razvaljen. Svakom putniku, koji bi
htio ovdje sada prenoćiti, ne preostaje drugo, već da se svrati mjesno-
mu župniku ili da prenoći kod Jure Brkljačića u koga u istinu ne ima
posebne sobe, ali će ga rado primiti i svoj mu krevet ponuditi.

Malo ima točaka na Velebitu, gdje je priroda tako zanimljiva,
kao oko Oštarija, zato se odavna svraćaju ovamo i domaći i strani

prirodopisci, naročito botaničari i malakolozi i pune se torbe vraćaju
kući.

Veoma je zanimljivo, da u ovoj visini izvire voda, i kad toga ne
bi bilo, narod bi s nestašice pitke vode ljuto stradao. Ne ima u domo-
vini predjela, gdje bi takovu visinu proticao potok, kao što zapadni dio
Oštarijskoga polja protiče *Ljubica* u kojoj je voda bistra i zdena.
Spominjem i potočić Raketu kod Stupačine, sa jako dobrom vodom, što
uvire sa Ljubicom u oštarijske ponore, nadalje *Crno vrelo*, što ponire
pod Crnim vrhom, koje nikada ne presuši, a voda u njem toli jaka, da
tu stoji jedan mlin, a spomena je vrijedna i *Žlibić-voda*, koja je zdena,
kao da je od leda. (...) Vidio sam tu i sitne ribice, kojih prije 17
godina ne bijaše i tome se veoma začudio, na znajući si protumačiti,
kako su došle na ovu visinu.

Tu mi je zagonetku riješio Brkljačić, rekav mi, da je bivši ošta-
rijski župnik *Murčić* po više puta iz Gospića ponio "pijorčića" i u Ljubi-
cu ih pustio, da se tu rasplode.

Bijaše 12 sati, kada se oprostismo s Oštarijama te krenusmo
prema "*Kubusu*" ili "*Uri*" odkuda nam se otvorio vidik na more, koje je
daleko od nas odsievalo ocalnim sjajem. Kad minusmo "*Uru*", zagleda-
smo ogromne one zavoje, koje nam je proći valjalo prije, nego li
stignemo u podnožni Bag.

Bilo je truda i muke, dok sagrađiše ovu ogromnu cestu. Valjalo
je razbiti mnogu stienu, razvaliti mnogi kuk, zasipati mnogu ponikvu i
dolac, dok je privedoše k moru. Cijelo podnožje Velebita od Oštarija do
Baga nagnulo se je krovasto te je nepregledno kameno more, užasna
slika hrvatskoga krasa, toga kostur-gorja. Sive vapnene pećine izprane
od vode, obžgane od sunca, razdrobljene i razmrvljene, leže tu puste i
mrtve i jedini im je ures miloduha bresina. Na desno osovljuju se
ogromni velebitski vrhovi i kukovi također ponajviše goli i pusti, a tek
tu i tamo poraslo je koje od bure svito i zakržljalo stabalce ili po koji
grmić gloga ili crnoga trna. Sve je pusto, sve niemo, sve strašno, da ti
sapije dušu i umara oko, koje se od sivih ovih litica rado navraća k
podnožnome moru, koje divotnim modrilom cjeliva skutove gvozdenoga
Velebita i protegnutoga otoka Paga.

Cesta se spušta sa tri velika zavoja pustim i mrtvim ovim kraje-
vima, a u početku svakoga zavoja, nasadila se među stienama po jedna
zidanica, gdje putnik može odmoriti, znoj otrti i žeđu ugasiti. Prvi
zavoj visok je 866 m, odkuda se spuštismo prema *Mamudovcu* (a ne

Muhamedovcu, kako čitam na karti). Tu je gostionica, tu ovelika suša pod kućom, gdje kirijaška kola pristaju. Drugi veći zavoj svijeta se na visini od 726 m, padajući prema *Šušnju*, gdje stanuje i državni cestar. Treći ogromni zavoj svršava kod kuće *Trubaje*, 504 m visoko, dočim četvrti zakreće prema *Paripovoj dragi* (210 m), odkuda se cesta svijeta prama Bagu.

Od Oštarija do Baga trebali smo dvije debele ure, akoprem su konji trčali neprestance. Vrućina bijaše nesnosna, jer je sunce između 12 i 2 ure upravo pripeklo. (...) Da, užasna bijaše vrućina, vrućina afrička, koja ubija i tijelo i duh.

Kozama, koje susresmo na dva mjesta, bijaše također žaropek sunca nesnosan, jer uz cestu polegoše u hlad, što ga stvoriše visoke stiene. Naš ih je štropot kola uznemirio i one poskakaše na pećine, da nas ponosnim pogledom s vrletnih visina gledaju, kao i oni krasni kozlići, što su onda meketali.

O BAŠKIM OŠTARIJAMA PRIJE 90 GODINA*

Selo **Oštarije** zasnova na silu bivše vojno zapovjedništvo i to upravo na po puta između Karlobaga i Gospića, da bude sklonište i zimi i ljeti putnicima, koji idu iz Like k moru, budući su se na tom putu događale velike nesreće od zime i studeni. Oštarske je kuće većinom sama država podigla, te su skoro sve zidane od kamena, oniske su i duguljaste te šimlom pokrivene. (Otkako je god. 1845. nova cesta preko Oštarija položena, uze se i sam narod iz Podgorja po Oštarskom polju naseljavati).

Oštarije imaju oko 300, a cijela župa oštarska oko 2.000 žitelja rimo-katoličke vjeroispovjesti. Dok je bilo trgovine na Oštarijama se je dobro živjelo. Narod se sada bavi stočarstvom i poljodjelstvom. Najveća blagodat za darovitu podgorsku djecu jest nanovo otvorena osnovna škola, koju polaze djeca iz obližnje okoline od 2-3 sata hoda daljine. Radi velike daljine, zime, studeni i sniježne mećave uveden je veliki školski raspust u siječnju i veljači.

Na Oštarskom polju (vispoljani) vlada lako **zračiste** s trajnim gibanjem, sad slabije sad jače bure, koja čisti i vedri obzorje. Na Oštarijama je neka osobita čistina, vedrina i svježina zraka, puna ozona, toga potenciranog čistog kisika. Na Oštarijama znade bura usred ljeta tako silno udarati, kao usred ciče zime. Oštarska je bura na glasu, jer ona natovarena kola prevrće i ljude niz strminu otiskuje.

Oštarsko polje najzanimljivije je sa svojih hidrografskih odnošaja. Tu se je na werfenskom škriljercu i pješčanom zrnašu razvio cijeli red vodenih izvora, na sjevernim i istočnim pristrancima oštarskih obronaka, a ponajviše oko Ljubičkog brda (1206 m) i Crnog vrha (1195 m). Za Ljubičko brdo govore dapače, da je sasvim "na vodi" jer i za male kiše udare na sve strane oko njega pišteljci. Radi močvari (i metiljava tla) tamo je i paša za ovce nezdrava.

Pođe li se od oštarske crkve za kojih 200 koraka cestom prema istoku k vrhu Takalica, dođe se do kamenog mosta od god. 1821. (popravljen je godine 1888.). Taj most vodi preko **Potoka**, a iza njega na

* Odlomak iz knjige Dragutina Franića: *S gjacima, Donja Tuzla 1901*, stranice 427 do 430.

desnu ruku nalazi se kameni obelisk (od god. 1845.) visok preko 5 m., s vodoskokom **vrela Ljubice**, što ga je podignuo major Knežić. - Vrelo Ljubice otječe na dva traka. Jedan je trak doveden u vodoskok obeliska, a drugi se slijeva u **Potok**. (Na tome Potoku imade nekoliko mlinica, koje melju obično s proljeća i jeseni, dok je vode uobilju. Na cijeloj Oštarskoj vis-poljani najledeniji je na istoku od crkve uz cestu Marije Terezije vratak "**Žlibić**" (oko 4°C.), budući je nad izvorom tanki sloj vapnenca šumom obrasao, koja podržaje dosta hladnu temperaturu, pod tim i nad tim izvorom).

Oko vrela Ljubice sastaje se svecem i nedjeljom oštarska mlađarija na igre i divan (eglen). Malo ima u domovini Hrvata tako visokih naseljenih predjela, gdje bi osim mnogih vrela tekao i tako jak Potok s bistrom i zdravom gorskom vodom, kao što na Oštarskom polju.

Po cijelo Oštarsko polje još je od veće vrijednosti vrelo **Raketa**, koje se nalazi u sjevero-zapadnom dijelu polja. Dok je vode uobilju, teče Raketa kroz bujne livade sve do **Oštarskih ponora**, do kojih teče za veće vode i Potok oštarski.

Za vrijeme velike suše dolazi na vrelo Rakete narod i blago na vodu iz daljine od 20 km. Oštarc i kirijaši iz Like voze dapače s Ljubice i Rakete vodu u bačvama u Karlobag, u kojem nema žive vode.

Crno vrelo otječe također jakim potokom, koji se sastaje s potočićem vrela **Rudane**, te zajedno propadaju u ponor dubok 50 m. Ta voda po svoj prilici izlazi ispod Sklopine i Koša kao **Košna voda**, koja vodovodom dolazi u **Gospić**.

Oko oštarskih vrela prevlađuje bukova šuma, u kojoj ima ponajviše: srna, divokoza, međeda, lisica, divljih mačaka, kuna i zeceva, pak gorskih jarebica i vrana, te tetrebova, orlova, žuna i sova. Pri vrhovima nekih brda pokazuje se i crnogorica.

Budući smo na velebitskim Oštarijama, ne će biti na odmet, ako se s nekoliko riječi sjetimo i **Grgina brijega**, koji je došao na glas, otkada se je počelo u Lici i Krbavi **rude** potraživati.

U Grgin-brijegu nađene su debele naslage pirita. Željeznoj rudači ušlo se u trag gotovo po svim obroncima pri podnožju Velebita s ličke strane, a naišlo se i na smeđi ugalj (u Trnovcu) i na bakrenu rudu u Pazarištima. Ove napomenute i druge rude po Lici i Krbavi mogu mnogo privrede i blagodati namaknuti našem narodu, ako se samo velikom obrtu otvore vrata u ove krajeve.

Neploidno tlo, a po tome prenapučenost tjeraju svake godine iz Like i Krbave veliku silu najbolje muške radne snage po dalekim zemljama Evrope i prekomorskim krajevima Amerike, Afrike i Australije. **Teška je sudbina** pritisla ovaj siromašni kraj, a kao da i nema tako brzo izgleda, da će na bolje krenuti, jer se gradnja ličke željeznice s dana na dan odgađa. Željeznička pruga podigla bi obrt i trgovinu u ovom zaostalom i zapuštenom kraju.

Ovdje moram na po se napomenuti, da sam se malo dulje pozabavio na Oštarskom polju i to radi toga, što su nam velebitske Oštarije, kao što i ostali dijelovi Velebita u knjigama slabo prikazani, a meni to mjesto već od prije poznato bilo.

Ostavimo sad **Oštarsko polje**, vrela vrleti i rudane, te na desno vrhove Sadikovac, Sladovaču (1286 m) i Konjevaču (1381 m), pak se prije nego sunce sjede za gore i more uputimo k istoku Oštarija do **vrha Takalica**. Prošavši Baranov prokop otisnusmo se vijugavom cestom i preugodnom večernjom hladovinom kroz mladu i bujnu bukovu šumu niz milovidne Takalice. (Takalica znači što i točilo, t.j. udubljena strana ili udolica, kuda se odsječena i okresana stabla (t.z. trupci ili balvani) niz planinu otiskuju, taču ili svažaju. - Na vrhu Takalica sastaje se s novom stara cesta, koja dolazi iz strme prodolice).

UVOD

Potpisom mira u Srijemskim Karlovcima god. 1699. i u Požarevcu god 1718. između Austrije i Turske prestao je dugogodišnji ratni period u srcu Evrope koji je kočio razvitak gospodarstva, osiromašio narod i doveo do gotovo potpunog rasula i ono malo prometnica koje su u to doba postojale u Austriji, a naročito u Hrvatskoj, koja je bila najviše na udaru osmanlijske najezde.

Da se narodno gospodarstvo opet pridigne i država ekonomski ojača, potrebno je bilo što prije oživjeti trgovinu, a za to su bili potrebni uporabivi i dobri putovi.

Tako su tokom XVIII stoljeća pod vrlo teškim uvjetima tadanjih primitivnih tehničkih pomagala i bez prethodnih iskustava građene ceste Gospić-Oštarije-Karlobag (Karolinska cesta, a kasnije i Terazijanska cesta) i Karlovac-Senj (Jozefinska cesta). Te su građevine u svoje doba širokom koncepcijom i načinom izvedbe, tj. kameni tarac kolnika, masivno rubno kamenje, teški potporni zidovi, savršena odvodnja, širina kolnika do 6 metara pa i više predstavljale su prava remek-djela građevinskog inženjerskoga umijeća.

Teško održavanje u terenski i klimatski izuzetno nepovoljnim prilikama, te mjestimično nepovoljna trasa i velike strmine, ukazali su početkom XIX vijeka na potrebu da se primorske luke Senj i Karlobag te grad Zadar povežu sa zaleđem boljim cestama. Tu se javlja graničarski časnik Josip Kajetan Knežić kao traser i odličan izvođač planinskih cesta na modernoj osnovici, a u najtežim klimatskim i terenskim prilikama. Tako su pod njegovim rukovodstvom u prvoj polovini prošlog vijeka izrađene prekrasne planinske ceste Obrovac-Mali Halan-Sv.Rok, Karlovac-Senj i Gospić-Oštarije-Karlobag poznate na daleko radi svoje virtuozne trase i savršene izvedbe.

* Ovaj članak prof. dra Stjepana S. Nossana objavljen je u Senjskom zborniku V, Senj 1973.

Dovršanjem Knežićevih novih cesta napuštene su prije spomenute stare ceste iz XVIII vijeka, zub vremena ih je nemilosrdno razarao i od njih su ostali još samo ostaci ostataka, a na mnogim sektorima im se uopće zameo svaki trag.

Naišavši god. 1936. po prvi put na terenu na tragove spomenutih starih cesta, počeo sam ih snimati i proučavati, nastavivši taj rad i u godinama 1937. i 1938. Ratne prilike nastale u Evropi god. 1939. prekinule su daljnju mogućnost istražnih radova na terenu. Istraživanja sam nastavio 1957-1958. godine. U stručnoj literaturi i pristupačnim arhivima nema o tehničkim karakteristikama tih starih cesta gotovo nikakvih podataka jer ih nikada nitko nije istraživao.

Nema dvojbe da bi se znatna tehnička dokumentacija o tim starim cestama našla u arhivu bivšeg zagrebačkog glavnog zapovjedništva (General-komande) kao neposredno pretpostavljene vlasti bivše hrvatske Vojne krajine i u arhivu bivšeg dvorskog ratnog vijeća u Beču, kao vrhovne uprave cjelokupne Vojne krajine, ali nisam imao materijalnih mogućnosti da navedene arhive pregledam i proučim, tako sam bio upućen pretežno samo na vlastite istražne radove na terenu, što dokazuju i brojni fotografski snimci pojedinih dijelova i objekata tih starih cesta. jedan dio arhiva bivše zagrebačke Generalkomande nalazi se doduše pohranjen u Državnom arhivu u Zagrebu, ali materijal nije ni inventariziran ni sreden pa tako praktički nepristupačan.

Autor se nada da je ovim radom kao građevinski inženjer dao tehnički dokumentiran doprinos upoznavanju i pravilnoj ocjeni do sada gotovo nepoznatih velikih i značajnih cestograđevnih radova u Hrvatskoj, izvršenih od početka XVIII st. do sredine XIX vijeka, u doba prvog velikog i na naučnoj osnovi fundiranog zamaha građevnog inženjerstva u Evropi i Hrvatskoj.

I. Stara Karolinska cesta

Točniji datum građenja ove ceste nije poznat, ali se može zaključiti, da je građena negdje u 4. deceniji XVIII vijeka, tj. u drugoj polovini vladavine Karla III, pošto se nalazi već urisana u jednom nacrtu bez oznake godine, posvećenom zapovjedajućem generalu karlovačke Krajine Scherzeru koji je tu dužnost obavljao od 1749 -1754.

Na starim austrijskim vojnim mapama 1:75.000, zona 27, kolona XII, krivo je nazvana ova stara Karolinska cesta na sektoru Brušani-Oštarije kao "Maria Therezien Strasse", a na sektoru Oštarije-Karlobag kao "Louisen Strasse". Ta je netočnost otežala autoru pravilnu identifikaciju u toku istražnih radova na terenu.

Cesta se može podijeliti na nizinski sektor Gospić-Brušane (11,0 km) i na brdski sektor Brušane-Oštarije-Karlobag (18,9 km).

Izlazeći iz Gospića (km 0,0; 565 m.n.m.) cesta prelazi potok Novčicu drvenim mostom na kamenim upornjacima te ide na Lički Novi (km 5,5; 565 m.n.m.) i Novo Selo (km 8,0; 570 m.n.m.) do Brušana (km 11,0; 589 m.n.m.) na istočnom odnosno sjeveroistočnom podnožju Velebitskog masiva.

Na nizinskom sektoru nije stara cesta pružala ništa zanimljiva, a slijedila je vjerojatno trasu stare jahaće staze koja je vezivala Gospić s Karlobagom. Nizinsku je trasu na mnogim mjestima već vrlo teško identificirati jer se gubi među drugim, kasnije građenim putovima.

Planinski sektor stare Karoline počinje u Brušanima (km 11,0; 589 m.n.m.). Trasa ide uz lijevu obalu potoka Brušane sjeverozapadnim smjerom od Ratkovića (km 13,7; 620 m.n.m.) gdje prelazi potok Jazmak koji dolazi iz doline Jazine i vrela Kosne. Tu počinje strm uspon stare trase sa 4 kratke i oštre serpentine na planinski hrbat Mali Mašinovac (km 14,8; 770 m.n.m.). Te serpentine, koje narod zove "Zavoji", danas su potpuno zaraštene i ne mogu se gotovo više ni prepoznati. Od Malog Mašinovca ide stara trasa hrptom brijega, koji dijeli dolinu potoka Milašnovca od doline potoka Jazine, preko Velikog Mašinovca (km 16,3; 850 m.n.m.) do glavne kulminacije stare Karolinske ceste na Crnim Gredama (km 18,6; 1050 m.n.m.), gdje prelazi glavno bilo Velebitskog gorja kratkim i strmim serpentinama. Od Crnih Greda spušta se trasa lagano do Baških Oštarija (km 19,9, 924 m.n.m.). Od prijelaza preko potoka Jazmaka kod Ratkovića pa sve do pred Baške Oštarije ide stara

cesta prilično gustom šumom i tragovi joj se mjestimično jedva mogu raspoznati.

Od Baških Oštarija ide stara Karolina oštarskom visoravni pravo na sedlo Stara vrata ("Kubus", "Ura", km 22,6; 927 m.n.m.) gdje prelazi sekundarnu kulminaciju. Oдавde se spušta najkraćim mogućim smjerom prema Karlobagu.

Prešavši Stara vrata cesta se spušta do visoravni Mamudovac (km 23,5; 810 m.n.m.) i dalje do sedla Sušanj ispod Grabova brda (km 24,8; 680 m.n.m.). Prešavši to sedlo, pa drugo sedlo Velika glavica (km 25,6; 620 m.n.m.) počinja strmi silazak u više serpentina kroz pusti krš na Lomivrat (km 26,50; 520 m.n.m.), Varičkovac (km 26,8; 435 m.n.m.), Veliki Zavoј (km 27,2; 325 m.n.m.) i Vuino pleće (km 27,4; 255 m.n.m.) Cesta se potom spušta u kanjon Baške drage koji u dnu prelazi kamenim svođenim mostom (km 28,3; 120 m.n.m.), da potom laganim usponom prijeđe Baško brdo (km 28,5; 150 m.n.m.) te kod Baškog dolca (km 29,1; 50 m.n.m.) stiže na domak Karlobaga. Ovdje skreće stara cesta oštro na jug te, prešavši duž istočnog ruba Karlobaga i nekadanje stare tvrđave ("Fortica"), spušta se do mora kod župne crkve i Mandača (km 29,9; 1 m.n.m.), ušavši u Karlobag s južne strane.

Trasa stare Karoline siječe postojeću Knežićevu cestu samo na sektoru Oštarije-Karlobag kako slijedi (stacioniranje odnosi se na današnju kilometražu postojeće Knežićeve ceste Gospić-Karlobag): 1) neposredno pred sedlom Stara vrata ("kubus", "Ura") u km 23/24 tri puta; 2) između Starih vrata i Mamudovca, kod km 25; 3) kod Mamudovca, km 25/26; 4) između Mamudovca i Sušnja, km 26/27; 5) kod Vujinog pleća, km 36; 6) kod km 37; 7) kod Baškog Dolca, km 39/40.

Razmatrajući trasu stare Karoline u cjelini vidi se da ona od Oštarija na Karlobag ide najkraće mogućim putom, a inače je povučena tako da su potrebni radovi u pećini bili minimum, što je i razumljivo ako se uvaži stanje cestograđevne tehnike na početku XVIII vijeka.

Trasa od Brušana do Oštarija prolazi šumovitim i rastresitim tlom, gdje su potrebni radovi u pećini bili minimalni.

Prešavši Oštarsko polje i Stara vrata, cesta se spušta golim i pustim kršem do Karlobaga. Na tome je potezu sva minirana u Raštenoj pećini, ali tako da nigdje nisu bili potrebni naročiti radovi ni objekti, osim premoštenja u kanjonu Baške drage.

Osim spomenutog drvenog mosta preko potoka Novčice kod Gospića imala je stara Karolina samo još jedan objekt, i to svođeni kameni most u kanjonu Baške drage, čistog raspona 2,75 m. Taj je most danas većim dijelom srušen, te mu stoji samo još jedan mali dio svoda s južnim parapetom. Širina kolnika na tom mostu, koji leži u krivini, iznosila je 7,50.

Manje potočiće, kao npr. potok Jazmak kod Ratkovića i potok Ljubicu kod Oštarija, stara je cesta prelazila neposredno preko korita, taracanom plosnatom užljebinom bez mosta.

Širina ceste, čak na teškom planinskom dijelu, bila je na mnogim mjestima neobično velika. Na sektoru od Brušana do Oštarija širina ceste bila je nešto manja, a iznosila je tri do četiri metra, a od Oštarija širina ceste bila je nešto manja, a iznosila je tri do četiri metra, a od Oštarija do Karlobaga četiri do šest metara, u prosjeku oko 5 metara. U zavojima širina je znatno povećana te je na nekim zavojima dosegla nevjerojatnu širinu od 7 metara, pa i više.

Nagib ceste bili su mjestimice vrlo veliki i dosizali su maksimalnu vrijednost od cca 20% na potezu Brušani-Oštarije, a 25% pa čak do 35%, na potezu Stara vrata-Karlobag, sve to u cilju da se smanji duljina ceste i opseg radova.

Potporni zidovi izvedeni su od kamena u suhome. Oni su pretežnim dijelom srušeni ili se nalaze u ruševnom stanju, a mjestimice im je nestao svaki trag. Na sektoru od Brušana do Oštarija bilo je nešto niskih potpornih zidova oko kulminacije na Crnim gredama, dok su na sektoru od Oštarija do Karlobaga bili izvedeni brojni potporni zidovi, iako razmjerno male visine.

Stara Karolina bila je od Brušana do Karlobaga taracana kamenjem plosnatog oblika na posebno pripremljenoj podlozi, pa je takav solidan tarac znatno olakšao kretanje vozila, životinja i ljudi po velikim strminama nivelete. Pošto o ovoj staroj cesti kod nas do sada nisu nigdje pronađeni tehnički podaci, ne bi se o toj i takvoj taracanoj kaldrmi ništa više znalo da pomnim istražnim radovima na terenu nisu pronađeni ostaci ostataka taraca i na licu mjesta snimljeni.

Takvi ostaci taraca održali su se u jedva primjetnom obliku između Malog Mašinovca i kulminacije na Crnim gredama, zatim na sektoru između sedla Sušanji i svođenog mosta u kanjonu Baške drage, zatim kod Baškog dolca i na istočnoj periferiji Karlobaga.

Prema ostacima pronađenim na istočnoj periferiji Karlobaga čini se da je barem na tom sektoru jedan rubni pojas taraca bio pomnije izrađen, vjerojatno za pješake, dok je širi dio ceste bio namijenjen prometu konja i vozila.

Po cijeloj duljini stare Karoline bila je taracana kaldrma učvršćena masivnim obrađenim rubnim kamenjem, a u razmacima od 8 do 12 metara bili su na nizbrdnim rubovima postavljeni kolobrani, od kojih stoji još samo nekoliko oštećenih komada.

Da se oborinska voda, koja se slijeva na cestu, što brže odvede s kolnika, bile su u izvjesnim razmacima izvedene kamene traverze koje su bile položene koso preko ceste i tako vodu slijevale nizbrdo. Duž traverze, na uzbrdnoj strani, bio je izveden plitki rigol, a sama traverza virila je iz taraca kolnika nekoliko centimetara. Traverza se sastojala od odabranih i djelomično obrađenih, nešto više zaobljenih duguljastih kamena. Osim za brzu odvodnju, ove su kamene dijagonalne traverze služile i za stabilizaciju kolnika, naročito na strmijim sektorima, iako su pronađene i na položitim odsjecima stare ceste.

Na cijeloj svojoj duljini od Starih vrata ("Kubus", "Ura") do Karlobaga, a djelomice i na sektoru Brušani i Oštarije, cesta je minirana u raštenu pećinu Velebitskog masiva. Unatoč tomu uspjelo mi je na cijeloj staroj trasi pronaći samo još jednu jedinu preostalu minersku bušotinu, i to na silasku između Starih vrata i Mamudovca, dok je ostale izbrisao zub vremena.

Promet na staroj Karolini odvijao se pješice, na konjima odnosno magarcima i na kolima. Uočivši velike strmine a djelomice i oštre krivine, mislio sam u početku da se promet cestom odvijao samo pješčenjem odnosno jahanjem. Razmotrivši činjenicu da je cesta imala razmjerno veliku širinu od 4 do 6 metara s proširenjima u zavojima čak 7 metara, nadalje da je imala odličan kameni tarac, masivno obrađeno rubno kamenje i jake kolobrane (iako na prilično velikim razmacima) došao sam do uvjerenja da se teretni a vjerojatno i putnički promet - osim konjima i mazgama - vršio također kolima i taljigama. Na to ukazuju i znatna proširenja stare ceste u zavojima, što je učinjeno očigledno zato da se omogući kolni transport dugačkih drvenih greda ("bordunala") iz ličkih šuma do karlobaške luke. Za jahaću stazu ne bi bila potrebna ni tolika širina, ni tako solidno izveden taracani kolnik, a ni kolobrani.

Kameni tarac bio je na ovoj planinskoj cesti potreban da se sačuva kolnik od razornog djelovanja oborinskih voda i jake bure. U protivnom slučaju bio bi kolnik razoren u najkraće vrijeme.

Stara Karolinska cesta, napuštena god. 1786. nakon dovršenja Terezijanske ceste, nalazi se danas u potpuno razrušenom stanju, pa je svaki promet, osim pješačkog, nemoguć.

Kroz razdoblje od preko 170 godina razorile su oborine i bura taracani kolnik koji nitko više održavao nije, potpuno i do temelja, da mu je na mnogim mjestima i traga nestalo. Potporni zidovi u kamenu su već gotovo potpuno propali. Na sektoru Ratkovići-Oštarije u šumovitom terenu nestalo je na mnogim potezima svakog traga ceste koja se pretvorila u šumsku vododerinu, zaraslu šikarom, tako da sam na mnogim mjestima tog odsjeka izbrisane tragove stare ceste identificirao samo najvećim naporom i intenzivnim istraživanjem.

Razmotrimo li i ocijenimo staru Karolinsku cestu pravednim mjerilom, moramo graditeljima iskazati puno priznanje, pa i divljenje. U teškim prilikama stvoreno je prije oko 230 godina s najprimitivnijim pomagalicama u izvandredno teškom i zabačenom planinskom i kamenitom terenu inženjersko djelo kome u onim krajevima nije bilo ni premca ni uzora.

Značenje te ceste za Karlobag u ono doba može se lako ocijeniti ako se pomisli da je tom cestom tek prvi put omogućen prijevoz tereta kolima do ove pomorske luke i iz nje.

Do izgradnje stare Karolinske ceste predstavljala je primitivna kozja staza jedinu vezu Karlobaga sa zaleđem, na kojoj se roba prenosila konjima ili magarcima, a putnici su jašili ili pješačili.

Trasa stare jahaće staze ne može se danas više sa sigurnošću pronaći, ali nema sumnje da se sa Starih vrata spuštala najkraćim pravcem prema Karlobagu, približno u smjeru stare Karoline, ali bez serpentina. Prema tome je staza silazila sa Starih vrata, koje je sedlo prelazila na nešto većoj visini do današnje Knežičeve ceste, preko Mamudovca na sedlo Sušanj ispod Grabova brda, a odavle pravcem do drugog sedla ispod vrha Ruina, gdje je počeo vrlo strm silazak uvalom kroz Lomivrat i Varičkovac u kanjon Baške drage, a odavle kraj Baškog dolca u Karlobag.

Vrlo je vjerojatno da je stara Karolina uglavnom slijedila smjer stare jahaće staze, ali je padove i uspone reducirala serpentinama na najstrmijem dijelu od sedla ispod vrha Ruine do Velikog zavoja.

Nije poznato gdje je prolazila stara jahaća staza na sektoru od Brušana do Oštarija jer se od nje nisu sačuvali nikakvi tragovi. Držim da je ona uglavnom išla smjerom stare Karoline preko Mašinovca i Crnih greda do Oštarija, jer na toj trasi za tu stazu nisu bili potrebni nikakvi naročiti građevni radovi. Na ravnom potezu od Oštarija do Starih vrata poklapala se trasa staze vrlo vjerojatno sa trasom kasnije građene Karoline, ali o svemu tome nema nikakve dokumentacije.

Kao plauzibilni argumenat za izneseno mišljenje, što se tiče sektora Stara vrata-Karlobag, može služiti činjenica da se i danas još pješači i konji za silazak u Karlobag ili uspon od Karlobaga na Stara vrata služe prečacom, i to na odsjeku od Starih vrata do drugog sedla ispod vrha Ruina starom Karolinom, a od ovog sedla do Velikog zavoja dnom strme uvale kroz Lomivrat i Varičkovac, a dalje do Karlobaga starom Karolinom. Ono što je danas najkraći mogući put za pješake i konje, bio je isto to i u prijašnjim vremenima.

U vrijeme gradnje stare Karoline, tj. početkom XVIII stoljeća nije još postojala u Karlobagu današnja izgrađena obala, pa je kao trgovačka luka služila tzv. "Velika draga", nešto istočnije od danas postojećeg kupališta. Ta je draga predstavljala prijelaz kanjona Baške drage u more i bila je okolnim strmim kamenim obroncima donekle šticeana od neposrednih udaraca bure. Luka je služila uglavnome za izvoz drva iz ličkih i velebitskih šuma. Uz nju se u ono vrijeme nalazilo veliko skladište drvene građe, spremne za utovar na brodice. To je bio vjerojatno i glavni uzrok da su stara Karolina, kao i kasnije građena Terezijanska cesta, svršavale kod današnje župne crkve, tj. na južnom rtu Karlobaga. S tog razloga je u predjelu današnje Šumarije u Karlobagu Karolinska cesta imala ogranak koji je silazio izravno do skladišta drva u Velikoj dragi.

II. Stara Terezijanska cesta

Karolinska cesta Gospić-Brušane-Oštarije-Karlobag, građena otprilike od 1730. do 1735., nije radi znatnih strmina i oštih krivina već u drugoj polovini XVIII. stoljeća više odgovarala potrebama trgovačkog prometa između Karlobaga i zaleđa, pa je transport robe po istoj bio vrlo otežan. Naročito su strmi bili odsjek između Ratkovića i Malog Mašinovca u području tzv. "Zavoja" i odsjek između Starih vrata

i Karlobaga. Osim toga je Karolinska cesta na čitavom svom silasku od Starih vrata do Karlobaga bila izložena najjačim udarcima bure, koja je kroz dulje razdoblje u godini znala onemogućiti svaki promet na putu.

Kada je Josip II. god. 1783. po drugi put proputovao Hrvatskim primorjem da prouči stanje i potrebe pomorske trgovine i trgovačkih puteva koji su vodili u primorske luke, uočio je nedostatke Karolinske ceste. Vidjevši nedostatke ove ceste, izdao je nalog da se gradi nova i bolja cesta između Gospića i Karlobaga, preko Brušana i Oštarija.

Prema podacima sadržanim u arhivu porodice Vukasović i u Ličkom kalendaru za god. 1941. povjerilo je Dvorsko ratno vijeće u Beču gradnju ove nove ceste tadanjem graničarskom kapetanu Filipu Vukasoviću, kasnijem znamenitom graditelju Lujzine ceste Karlovac - Rijeka. Nova cesta je po nalogu cara Josipa II. prozvana cestom Marije Terezije.

Zadržavši na potezu Gospić-Brušani uglavnom trasu stare Karoline, napustio je Vukasović na brdskom sektoru Brušani-Karlobag potpuno staru Karolinu, te je trasu svoje nove ceste povukao tako da je mogao smanjiti nagibe, povećati polumjere krivina, nešto sniziti apsolutnu kotu kulminacije i cestu bolje zaštititi od udaraca bure. Terezijanska cesta građena je ubrzanim tempom god. 1784. do 1786. tako da je ispočetka izvedena s manjom širinom, kako bi se čim prije mogao po njoj otvoriti promet, a kasnije je postepeno proširivana na konačnu širinu koja se još i danas može vidjeti.

Na starim austrijskim vojnim mapama 1:75.000, zona 27. kolona XII, krivo je nazvana ova cesta na sektoru Brušane-Oštarije kao "Luisen Strasse", dok joj je naziv na sektoru Oštarije-Karlobag ispravan.

Terezijanska se cesta može podijeliti na nizinski sektor Gospić-Brušane (11,0 km) i na brdski sektor Brušane-Oštarije-Karlobag (19,8 km).

Od Gospića (km 0,0; 565 m.n.m.) do Brušana (km 11,0; 589 m.n.m.) slijedila je Terezijanska cesta trasu stare Karolinske ceste, koja je na tom potezu prolazila kroz važnija naseljena mjesta Lički Novi (km 5,5; 565 m.n.m.) i Novo Selo (km 8,7; 570 m.n.m.). Kako se Terezijanska cesta na nizinskom odsjeku često gubi među drugim, kasnije utvrđenim putevima, to je - slično kao kod Stare Karoline - mjestimice vrlo teško sa sigurnošću identificirati bivšu trasu te ceste.

Od Brušana slijedi Terezijanska cesta ispočetka Staru Karolinu do kamenog svođenog mosta preko potoka Brušanice (km 12,2; 595

m.n.m.) gdje prelazi na desnu stranu tog potoka i ide dalje umjerenim usponom do svođenog kamenog mosta nazvanog "Stara pila", preko potoka Suvaje (km 13,8; 625 m.n.m.) gdje ulazi u dolinu nazvanu "Takalica". Između oba spomenuta mosta poklapa se trasa Terezijanske ceste s kasnije građenom Knežićevom cestom.

Trasa ide dalje umjerenim usponom lijevom stranom doline Takalica do točke Takalica (km 16,1; 680 m.n.m.), gdje cesta napušta dno doline i počinje uspon na glavni hrbat velebitskog masiva koji prelazi na sedlu Veliki vrh ili vrh Takalice (km 18,1; 955 m.n.m.), kao sekundarnoj kulminaciji, odakle se, prešavši potok Ljubicu (km 19,1; 924 m.n.m.), u blagom padu spušta do Baških Oštarija (km 19,3; 924 m.n.m.).

Ostavivši Oštarije, nastavlja Terezijanska cesta do današnje škole trasom postojeće Knežićeve ceste, prešavši ponovno potok Ljubicu kamenim svođenim mostom (19,8; 924 m.n.m.), napušta Oštarsko polje te se blagim usponom penje na sedlo Oštarsko ždrilo (km 21,1; 975 m.n.m.), gdje prelazi svoju glavnu kulminaciju skrećući oštro na jug.

Prešavši ovdje svoju najvišu točku spušta se stara Terezijana prema jugu kroz Ravnu dragu koju prelazi trodijelnim popustom (km 22,5; 700 m.n.m.), velikim serpentinama obilazi duboko ispod ceste ležeći zaselak Konjsko (ogranak km 23,9; 650 m.n.m.) te kroz pusti krš izbija na Trubaju (km 25,1; 465 m.n.m.).

Dalje se cesta spušta jugozapadnom padinom brdskog masiva, obilazi na pećinastoj padini "Strmu pećinu" te prešavši kroz njezin kanjon (km 26,7; 250 m.n.m.) prelazi Prpića dragu (km 27,4; 180 m.n.m.), malim svođenim mostom, te se dalje spušta blažim padom preko Kalić-drage (km 27,9; 160 m.n.m.) kroz zaselak Vidovac (km 28,7; 150 m.n.m.) u strmi kanjon Baške drage koju prelazi kamenim svođenim mostom (km 29,6; 30 m.n.m.) te se na desnoj strmoj padini ove drage spušta do mora u zaljevu "Velika draga" i ulazi u Karlobag, kao i Karolinska cesta, s južne strane kraj stare župne crkve i mandrača (km 30,8; 1 m.n.m.).

Na sektoru Brušane-Oštarije odvaja se stara Terezijanska cesta od postojeće Knežićeve ceste kod mosta preko potoka Suvaje ("Stara pila", km 14), te se s njom opet sjedinjuje na sedlu Veliki vrh (km 19/20) sve do Oštarija, gdje je opet napušta kod današnje škole.

Na sektoru Oštarsko Ždrilo - Karlobag siječe Terezijanska cesta postojeću Knežićevu cestu 2 puta uzastopce kod Trubaje (km 32), da se

zatim potpuno odaljeći. Ovdje navedeno stacioniranje odnosi se na današnju kilometražu postojeće Knežičeve ceste Gospić-Karlobag.

Dio brdskog sektora Brušane-Takalica ima blage uspone, dok se od km 16,1 cesta strmo penje na svoju sekundarnu kulminaciju na Velikom vrhu kroz gustu šumu na izvanredno strmoj sjevernoj padini doline Takalica. Tu su izvedeni visoki zasjeci u stijeni s jedne i do 5 metara visoki masivni kameni zidovi s druge strane.

Dok Karolinska cesta s Oštarskog sedla uzima direktan smjer na Karlobag preko Starih vrata, skreće Terezijanska cesta s istog sedla oštro prema jugu, te kod Trubaje izbija na veliku južnu odnosno primorsku padinu, kojom se paralelno s morskom obalom spušta do Karlobaga. Nema sumnje da je na sektoru Oštarije-Karlobag Terezijanska cesta bila manje izložena neposrednim udarcima bure, a usto je imala i nešto blaže uspone, odnosno padove od stare Karoline. Osim toga dala je Terezijanska cesta naseljima Konjsko i Vidovac bolju vezu s Gospićem i Karlobagom.

Širina Terezijanske ceste bila je za svoje vrijeme vrlo velika, pa je iznosila na sektoru Brušane-Oštarije 3 do 5 metara, a na sektoru Oštarije-Karlobag 4 do 6 metara, prosječno oko 5 metara, a u zavojima čak 7 metara. Maksimalni nagib na sektoru Brušane-Oštarije iznosio je 20%, a na sektoru Oštarije-Karlobag do 25%.

Terezijanska cesta imala je teško masivno rubno kamenje za osiguranje i stabilizaciju kolnika, te kolobrane na udaljenost prosječno od 8 do 10 metara, od kojih je samo nekoliko komada u vrlo oštećenom stanju još preostalo.

Na odsjeku Trubaja-Karlobag bili su naknadno izvedeni parapetni zidovi visine oko 70 cm radi veće sigurnosti vozila.

Potporni zidovi i podzidi bili su izvedeni od teškog masivnog djelomično obrađenog kamenja, a dosizali su visinu do 6 metara, izvedeni potpuno u suho.

Naročito teških potpornih zidova ima izvedenih na silazu ceste od Vidovca u Bašku dragu, kao i u samoj Baškoj dragi, gdje trasa prolazi vrlo strmim kamenim stijenama. Na sektoru od svođenog mosta u Baškoj dragi do mora trebalo je čak izvesti teški potporni zid s dvostrukim pojačanjem. Nažalost, svi se ti zidovi nalaze u ruševnom stanju ili su se već srušili.

Na nizinskom odsjeku Gospić-Brušane prelazila je Terezijanska cesta mostom potok Novčicu između Gospića i Ličkog Novog.

Na sektoru Brušane-Oštarije prešla je kamenim mostom potok Brušanicu (km 12,2), potok Suvaju (km 13,8) i potok Ljubicu (km 19,1; 924 m.n.m.). Ti stari mostovi nisu ušćuvani jer je kasnije Knežić sagrađio nove pošto je trasa njegove ceste na istim mjestima prelazila navedene potoke.

Na sektoru Oštarije-Karlobag prelazila je Terezijanska cesta potok Ljubicu po drugi put (km 19,8) kamenim svođenim mostom, koji je kasnije Knežić nadomjesito novim objektom.

Na silazu trase od Oštarskog ždrila prema Karlobagu prelazi cesta Ravnu dragu zanimljivim trodijelnim propustom (km 22,5), Prpića dragu (km 27,4) svođenim danas već porušenim kamenim mostom raspona približno 2 metra i kanjon Baške drage (km 29,6) svođenim kamenim danas djelomično porušenim mostom raspona približno 4 metra. Današnje stanje tih objekata može se dobro razabrati na priloženim fotografskim snimkama. Nedavnom je gradnjom šumske ceste trodijelni propust u Ravnoj dragi, koji predstavlja rijedak spomenik te vrste, djelomično porušen.

Kao i stara Karolina, tako je i Terezijanska cesta od Brušana do Karlobaga bila taracana plosnatim ili zaobljenim kamenom, položenim na posebno pripremljenoj podlozi, čime se postiglo znatno olakšanje kolnog prometa na razmjerno velikim strminama. Od tog pomno i vrlo solidno izvedenog taraca preostali su samo još neznatni ostaci od nekoliko kvadratnih metara na sektoru Suvaja-Veliki vrh, kao i na sektoru Oštarsko ždrilo-Karlobag. To su ujedno jedini rijetki svjedoci o tome da je takav solidan tarac nekada bio izveden. Stabilnost taraca bila je osigurana teškim djelomično obrađenim i masivnim rubnim kamenjem.

Kao i kod stare Karoline, tako su i na Terezijanskoj cesti za brzu odvodnju oborinskih voda s kolnika služile kamene traverze, položene u izvjesnim razmacima koso preko kolnika, a sastavljene od djelomično obrađenih i izabranih dugoljastih i nešto bolje fundiranih kamena. Na uzbrdnoj strani takve traverze bio je izveden plitki rigol za lakši odvod vode, a sama traverza virila je iznad taraca nekoliko centimetara tako da nisu pravile naročitu smetnju prometu na cesti.

Čini se da je izvedba takvih dijagonalnih kamenih traverza na strmijim padinama puteva bila u XVIII. vijeku općenito usvojen princip građenja planinskih cesta u ovim krajevima, jer su ostaci sličnih tra-

verza pronađeni i na staroj Strupijevoj Jozefinskoj cesti Karlovac-Senj, građenoj od 1775. do 1779.

Kod manjih potočića, iako nije bilo dovoljno konstruktivne visine na raspoloženju, propuštala se voda izravno preko kolnika pomoću oko 2 metra širokih na cestu okomito položenih rigola, s dubinom u sredini od 10 do 15 cm. Rubovi rigola bili su pojačani dvostrukim redom kamenih traverza. Blaga udubina prema obim krajevima izdignutog rigola omogućila je nesmetan prijelaz vozilima. Ostaci takvih širokih rigola pronađeni su na potezu od Suvaje (km 13,8) do Takalice (km 16,8), dok su ostaci užih oko 50 cm širokih rigola pronađeni na sektoru od Strme pećine (km 26,7) do Prpića drage (km 27,4).

Iz ovih se podataka, utvrđenih istražnim radovima na terenu, vidi da se temeljitoj odvodnji ceste već u ono vrijeme posvetila najveća pažnja.

Na cijelom svom brdskom sektoru od Takalice (km 16,1) do Karlobaga (km 30,8) stara je Terezijanska cesta bila minirana u raštenoj pećini, no zub vremena i površinsko raspadanje stijena davno su već uništili tragove minerskih bušotina, od kojih sam pronašao samo jednu jedinu, i to na sektoru između Konjskog (km 23,9) i Trubaje (km 25,1).

Terezijanska cesta trebala je da zamijeni nepovoljno trasiranu Karolinsku cestu na kojoj se kolni promet vršio velikim poteškoćama radi vrlo strmih uspona i oštih krivina. Tu svoju svrhu polučila je nova cesta samo djelomično jer su nagibi, naročito na sektoru Takalica (km 16,1) - Veliki vrh (km 18,1), Oštarsko ždrilo (km 21,8) - Ravna draga (km 22,5), Konjsko (km 23,9) - Prpića draga (km 27,4) i Vidovac (km 28,7) - Baška draga (29,6) ostali još uvijek preveliki i time u znatnoj mjeri smanjivali propusnu moć ove prometnice. Time nije Karlobag još uvijek dobio zadovoljavajući cestovni spoj sa zaleđem preko Velebita.

Osim toga nije Terezijanska cesta bila valjano održavana, pa su se odskora počela javljati oštećenja prouzrokovana jakim burom i oborinskim bujičnim vodama.

Danas su ostaci Terezijanske ceste prava ruševina. Nekada savjesno i vješto izrađena kamena kaldrma, potporni zidovi, rubni kameni kolobrani i odvodnja danas su potpuno razvaljeni i raznešeni tako da je i samo hodanje i preskakivanje od kamena na kamen po toj nekada lijepoj cesti prava muka. Površni promatrač ili prolaznik ne bi

nikada mogao stvoriti pravu sliku o nekadanjem izgledu tog Vukasovićeve djela.

Iako za današnje pojmove nepovoljno trasirana, ipak se možemo diviti solidnosti rada i širokogrudnosti njenih graditelja koji su toj cesti na mnogim mjestima već pred oko 180 godina dali takvu širinu koja je sigurno nadmašila potrebe tog, u ono vrijeme pustog i zabačenog kraja na Velebitu i saobraćajnih potreba tadanje karlobaške luke.

III. Knežić - Kekijeva cesta

Kako ni Vukasovićeve Terezijanska cesta Gospić-Karlobag nije dala zadovoljavajuće rješenje i pošto se promet na toj cesti odvijao znatnim teškoćama radi nekih strmih sektora, kao i radi velikih teškoća oko održavanja kolnika, to je godine 1841. povjereno Knežiću, koji se do tada već istakao gradnjom planinskih cesta sv. Rok-Mali Halan-Obrovac i Karlovac-Senj, izrada projekta i uprava gradnje nove moderne ceste od Gospića do Karlobaga.

Nakon pomnih izmjera terena i izrade projekta u godinama 1841-1843., pri čemu je Knežiću pomogao njegov prvi suradnik i u ono vrijeme graničarski natporučnik Simo Kekić, započela je gradnja sektora Gospić-Brušane-Oštarije god. 1844. i trajala je do 1846.

Od Gospića (km 0,0; 565 m.n.m.) Knežić je skrenuo s trase Terezijanske ceste, pa je umjesto preko Ličkog Novog krenuo preko Oštre (km 5,0; 562 m.n.m.) do Novog Sela (km 8,0; 575 m.n.m.), odakle je po trasi Terezijanske ceste, s malim ispravcima, stigao do Brušana (km 11,0; 589 m.n.m.).

U nastavku proveo je Knežić novu cestu trasom Terezijane prešavši potok Brušanicu kamenim svodnim mostom (km 12,2; 595 m.n.m.) do kamenog svodnog mosta preko potoka Suvaje (km 13,8; 625 m.n.m.), nazvanim "Stara pila". Ovdje se rastaju Knežićeva i Vukasovićeve trase. Dok stara Terezijana nastavlja put dnom doline potoka Suvaje u dolinu prozvanu Takalica, dotle se Knežićeva cesta ovdje počinje uspinjati brojnim zavojima prema Velikom vrhu po strmom sjevernom obronku Takalice. Preko Crnih greda (km 17,1; 835 m.n.m.) uspinje se cesta na glavnu kulminaciju Veliki vrh (km 19,0; 955 m.n.m.), prozvanu također "Vrh Takalica" ili "Baranov prokop", prešavši tu glavni hrbat velebitskog planinskog masiva. Blagim padom spušta se

cesta, presjekavši dva puta staru Terezijanu, na Oštarsko polje prešavši potok Ljubicu (km 20,1; 924 m.n.m.).

Prešavši potok Ljubicu po drugi put kamenim svođenim mostom (km 20,90; 924 m.n.m.), penje se cesta jedva primjetljivo Oštarskim poljem do Starih vrata (km 23,0; 927 m.n.m.), prozvanih također "Kubus" ili "Ura", stigavši time na svoju sekundarnu kulminaciju. Ovdje počinje veliki razvoj trase dugačkim serpentinama prema Karlobagu.

Dugom serpentinom spušta se cesta preko Male Basače (km 24,2; 866 m.n.m.) u dolinu Mamudovac (km 25,6; 810 m.n.m.) te slijedećom velikom serpentinom preko Ruine (km 26,8; 728 m.n.m.) i zaselka Sušnji (km 28,2; 620 m.n.m.) u dolinu Sušan (km 28,9; 600 m.n.m.). U nastavku se cesta probija između kamenih hridina Velike Glavice i Malog Budima (km 30,0; 595 m.n.m.) nazvanog po narodu "Bandjera" na zapadni, odnosno jugozapadni obronak velebitskog masiva po kome se postepeno spušta do Karlobaga.

Preko Velikog Budima (km 31,0; 530 m.n.m.) silazi cesta južnim smjerom do Trubaje (km 32,0; 465 m.n.m.), gdje oštro zavija prema sjeverozapadu, presjekavši staru Terezijansku cestu, dolazeći sa Oštarskog ždrila i Konjskog. Cesta se dalje spušta visoko nad morem jednoličnim padom preko Gole glavice (km 33,3; 385 m.n.m.), Prpića drage (km 34,2; 335 m.n.m.), Kalić-drage (km 35,0; 295 m.n.m.) i Vuinog Pleća (km 35,8; 255 m.n.m.) do Drvišice (km 36,6; 210 m.n.m.), gdje oštro zaokreće južnim smjerom prema Vidovcu (km 37,4; 160 m.n.m.) te se ponovnim ostrim zavojem prema sjeveru spušta u kanjon Baške drage (km 38,7; 90 m.n.m.), koji prelazi svođenim kamenim mostom, te preko Baškog Dolca (km 39,4; 50 m.n.m.) ponovnim zaokretom prema jugu ulazi sa sjeverne strane na obalu u Karlobagu (km 40,7; 1 m.n.m.).

Odsjek Gospić-Trubaja građen je pod zajedničkom upravom Knežića i Kekića, a preostali sektor Trubaja-Karlobag, nakon Knežićeve smrti mjeseca rujna 1848., pod upravom graničarskog kapetana Sime Kekića.

Prema narodnoj predaji bila je prigodom otvorenja cesta na daleko vidljivoj pećini kod Malog Budima izvješena zastava, pa se ta točka po tome prozvala "Bandjerom".

Kao što ranije građene Knežićeve ceste sv. Rok-Mali Halan-Obrovac i Karlovac-Senj, tako je i ova posljednja Knežićeva cesta predstavljala u svoje vrijeme remek djelo te vrste.

Razmotrivši uzdužni profil ceste, vidi se da je Knežić odabrao duge, jednolične i blage nagibe, koji ne prekoračuju maksimalnu vrijednost od 5%, pa je - prema tome - već pred više od stotinu godina ostao u granicama, koje vrijede još i danas. Minimalna širina ceste iznosi na malobrojnim uzanim odsjecima 3,50 do 4,00 metara, dok većinom iznosi 5 do 6 metara. Zavoji su na mnogim mjestima kasnije nešto proširivani.

Potporni zidovi izvedeni su od pravilno obrađenih teških polutesanih kamena, koji mjestimice dosižu dimenzije blokova. Svi su zidovi izvedeni u suho te se do danas drže nevjerojatnom stabilnošću i pravilnošću.

Kolnik je zarubljen teškim masivnim rubnim kamenjem koji se pokazao izvanredno pogodnim za stabilizaciju kolnika. Na mnogim mjestim je ovo rubno kamenje, i bez naročitog održavanja, sačuvano do danas u svom prvobitnom stanju. Cesta je imala prvobitno samo kamene kolobrane, dok su parapetni zidovi građeni kasnije.

Na brzu i uspješnu odvodnju ceste polagao je Knežić najveću važnost, što dokazuju obilno dimenzionirani cestovni rigoli i vodolovna grla, kao i masivno građeni propusti.

Od objekata treba spomenuti kameni svođeni most preko potoka Bogdanice u Gospiću, te već prije navedene mostove preko Brušaniće, Suvaje i Ljubice, kao i Kekićev svođeni most raspona 8 metara u kanjonu Baške drage. Ovaj izvanredno lijepi objekat nosio je na tjemenu kamenu svoda uklesani natpis:

IZVEO
I
GRADIO
SIMO KEKIĆ
kapetan
MDCCCLI

Za vrijeme minulog rata ovaj je lijep most porušen, pa je god. 1956. građen nov sličan objekt koji na tjemenu kamenu svoda nosi oznaku godine "1956", ali po vanjštini ne dosiže ljepotu Kekićevog starog mosta.

Na izvoru potoka Ljubice u Baškim Oštarijama postavio je Knežić lijepu fontanu od klesanog kamena u obliku niskog obeliska sa slijedećim natpisima:

a) na sjevernoj strani:

FERDINANDUS I
AUSTRIAE IMP:
MDCCCXLV

b) na istočnoj strani:

Ferdinand I
Kaiser von Ostr:
1845

c) na zapadnoj strani:

FERDINAND I
CESSAR AUSTRIAE:
MDCCCXLV

a oko izljeva fontane:

Per Cajetanum Knesich
supr. vig. praefectum

Fontana je i njena okolina danas zapuštena i zamočvarena, premda daje izvanrednu ukusnu, svježju i zdravu planinsku pitku vodu.

I na tom objektu pokazao se Knežić kao naročit esteta koji je svojim objektima dao klasične forme.

Na sedlu Stara vrata, gdje cesta ostavlja Oštarsko polje i počinje silazak prema Karlobagu, postavljen je tzv. "Kubus", tj. kamena kocka na četiri kamene kugle, nekoliko metara nad niveletom ceste, koja nosi slijedeće u kamen uklesane natpise:

a) na sjevernoj strani:

FERDINANDUS I
AUSTRIAE IMPER:
MDCCCXLVI

b) na istočnoj i zapadnoj strani:

Der Culminations - Punct des neuen Carlopaganer Strassenzuges an der südlichen Crete des Wel-lebit Gebirges bei Stara Wrata ist über der adriatischen Meeres-fläche 2740 Wiener Fusz erhaben

Ovaj visinski podatak je pogrešan jer je stvarna visina ceste na Starim vratima 927 m.n.m., dok bi po Kubusu - uzevši u obzir da

duljina bečke stope odgovara duljini od 0,316081 m - ta visina iznosila okruglo 866 m.n.m.

Na 34/35 km nalazi se u stijenu uklesana spomen-ploča dimenzije 55x70 cm na dovršenju ceste. Postavio ju je kapetan Simo Kekić s natpisom:

GODINE
MDCCCL
SAGRAĐENA

Ovu spomen-ploču zove narod "pisana ploča" ili također "figurica". Ploča i natpis su do danas savršeno sačuvani, pa je Kekić ispravno odabrao kamenu stijenu, koju je držao trajnom i dovoljno otpornom protiv razornog djelovanja atmosferičnosti. Cesta je do Karlobaga stvarno dovršena god. 1851., sudeći po natpisu na tjemnom svodnom kamenu prvobitnog Kekićeva mosta preko kanjona Baške drage.

Kao svi građevni radovi Knežićevi i njegova bliskog suradnika Kekića, tako se i ovo posljednje Knežić-Kekićevo djelo odlikuje promišljenom trasom i solidnošću izvedbe. Naročito su teški bili odsjeci na usponu od Takalice na Veliki vrh po pećinastom obronku Crnih greda, zatim prolaz oko "Bandjere" te silazak ceste od Trubaje do Karlobaga, po pustim strmim pećinama gologa krša.

Iz preostalih tragova minerskih bušotina vidi se da su imale dvije veličine promjera: veće bušotine imale su promjer od približno 50 mm, a manje promjer od približno 26 mm. Maksimalna visina potpornih zidova na odsjeku Brušane-Oštarije-Karlobag doseže približno 10 metara, zidovi su građeni od masivnih teških blokova u suho i drže se još i danas - dakle nakon više od stotinu godina - besprijekorno. Lijepi kamenom zidani objekti nalaze se: ispod Starih vrata, ispod Mamudovca, iznad Sušnja, u Prpića dragi i u Baškoj dragi.

Gradnja i uprava ceste bila je uzorno organizirana. Iz još preostalih nekoliko komada originalnih nacrti je vidljivo da su sve izmjere, planovi, dokaznice mjera, obračuni itd. bili izrađeni nevjerojatnom preciznošću i kaligrafirani. O svim građevnim troškovima vodila se točna evidencija. Građevna uprava bila je, već prema napretku radova, smještena u Brušanima, Oštarijama i Karlobagu, kamo su se sve pisane i crtače potrepštine morale dobavljati čak iz dalekog Beča.

Cesta Gospić-Brušane-Baške Oštarije-Karlobag, posljednje Knežićevo, a najznačajnije Kekićevo djelo, dostojan je završni kamen u životnom radu ovih dvaju zaslužnih muševaca i inženjera.

Tamo negdje na sredini silne trupine Velebita skupilo se na malom prostoru takvo obilje ljepote kakvih nema više niti na Velebitu, a kamoli gdje drugdje. Rascvjetani vijenac bijelih kukova, koji upravo plaše svojom divljom ljepotom, čudesni Dabri, ravno Oštarsko polje s izuzetnim vidikovcima po rubu, lirski lijepa Sladovača, silno Ljubičko brdo i još mnogo toga, svako za sebe a još više u estetskom zajedništvu kontrasta, pružaju namjerniku koji znade tražiti i osjetiti ljepotu neponovljiva zadovoljstva.

Prignuvši svoj visok i širok hrbat olakšao je gordi Velebit prelazak na tom mjestu putniku, ratniku i trgovcu. Vjerojatno je u minulim stoljećima, kada su te prirodne pogodnosti imale drugačije značenje, živio taj kraj životom koji iz perspektive današnjega stanja teško možemo sebi i zamisliti. Premda je 1750. godine preko Oštarije počela gradnja prve novovjeke prometnice preko Velebita, premda je tek treća cesta osuvremenjena nakon drugog svjetskog rata (1968), premda je prije 50 godina, u vrijeme početnog razvoja suvremenog turizma, misao o povezivanju mora i planinskog zaleđa bila razvijena snažnije nego danas, Oštarije su danas pustije nego što su bile ikada. Povijest se čudno i grubo šalila s ovim krajem. Hotel izgrađen 1940. godine odnio je ratni vihor zajedno s nadama zbog kojih je građen. Ovaj koji i danas postoji usred polja, izgrađen 1971. godine, poslovaio je, zahvaljujući mentalitetu i navikama naših ljudi, kao da je usred nedostupne pustinje. Pomoglo je tome i premještanje glavnih tokova "suvremenih nomada" na druge pravce, tako da je tek osuvremenjenoj cesti ostao samo lokalni značaj. Upravo je nevjerojatno kako su Oštarije danas, unatoč snažnom razvoju turizma i suvremenoj prometnici, zapravo oaza mira i tišine. Hoće li nastojanja sadašnjeg vlasnika hotela na Oštarijama ("Industrogradnja", Zagreb) da prikaže komparativnu vrijednost Oštarija kao atraktivnog planinskog zaleđa turistički izgrađenoj "Ličkoj rivijeri" u Karlobagu označiti i novu budućnost ovog kraja ostaje tek da se vidi.

⁴ Ovaj članak dra Nenada Vadića objavljen je u "Našim planinama", Zagreb 1987, broj 3-4.

U vrijeme prvog planinarskog otkrivanja živio je ovaj kraj još bujnim životom. Svaka travka s Ljubičkog brda, s košanica među kukovima ili s predivne Sladovače bila je pretvorena u meso, mliječne proizvode i vunu, kojima je trebalo prehraniti i odjenuti brojnu čeljad. A daleko naokolo nije bilo krumpira kakvi su rasli u Crnom Dabru. Životne se vrijednosti nakon posljednjeg rata brzo izmijeniše. Opustio je ne samo Velebit. Ali ono što se zbilo u tek malo više od dvadeset godina s Oštarijama i okolicom, gotovo nema primjera. Na plodnom Oštarskom polju još samo tragovi života, tek poneki komadić obrađene zemlje. Dabri urasli u korov kao šumu, a napušteni stanovi postaše sklonište zvjeradi. Upravo stravično kojom brzinom je čovjek napustio to plodno tlo, gdje je vjekovima živio teško ali časno.

Obilazeći ta polja i šume, vrhove i grebene, kose i košanice, verući se po kukovima i stijenama te čavrljajući s onim rijetkim stanovnicima koji još nisu posve uzmakli pred nedaćama gorštačkog života, ostadoh zatečen. Spoznadoh zapravo da sam prevaren. Rijetko se koji naziv iz topografskih karata kojim se danas služimo poklapao s nazivom što ih koristi domaće stanovništvo. Kada sam pokušao naći spas i objašnjenje u planinarskoj literaturi, zbrka postade još veća. Tada me sreća dovela do sugovornika bistre pameti, dobra vida i sjećanja, radosnog da još ima netko tko pita za staze njegova djetinjstva i mladosti. Između ono nekoliko kuća u Stupačinovu u kojima se ljeti još nađe živo biće, upravo na putu kojim stižu umorni putnici sa sjevera, ima jedna koja živi dulje i intenzivnije od drugih. Tu provede veći dio godine Anica Prpić, stalno u pokretu, stalno u poslu, zaboravljajući i godine i bolne zglobove. Naći ćete je ili na uzorno obrađenom polju oko kuće gdje brine o živadi, koju naročito u početku rasta u prirodi, dok je još neiskusna, treba budno čuvati od lisice. Tek s prosinačkim burama i snijezima ostavlja Stupačinovo da se skloni na sigurnije i toplije u kući na rubu velegrada, ali da se vrati s prvim znacima proljeća. Rođena je u kući Baburića uz samo vrelo Petrovac. Prošla je nebrojeno puta svim stazama u okolini i rado će svojim jasnim glasom ne samo odgovoriti na svako pitanje nego i poći u polje i pokazati. Zahvaljujući njoj i dobrim ljudima, Juri i Mandi Brkljačić, nastali su ovi zapisi. Sa željom da se ne zaborave imena koja je ovaj narod upotrebljavao dok su Oštarije još živjele pravim životom. I da se ispravi bar dio nepravde koju smo mi planinari zajedno s kartografima nanijeli ovom kraju i ljudima pogrešno bilježeći i brkajući toponime. Ali i zato

da vratim Oštarijama bar dio duga za ljepotu i radosti koju su mi pružile i uvijek ponovno pružaju. Da šapnem svima koji žure kako ovdje treba ostati, jer nisu vidjeli dušu planine, jer ona je obično malo izvan staze kojom upravo jure.

Putniku koji dolazi s mora otkrit će Oštarije prilično drugačije lice nego onome koji stiže s kopna. Pogled od Starih vrata upravo osupne. Pred očima se otkrije odjednom sva raskoš bijelih kukova, koji su kao najljepši uskras ogradili Oštarijsko polje sa sjevera. Upravo je neodoljiva želja da se što prije prijeđe ravno polje i uvuče u taj divni bijeli đerdan i otkrije što se iza njega skriva. Onome tko stiže s kopna pružit će Oštarije svoje drugo lice. To je panorama smirenja: prekrasne košanice, šumarci, šume i napokon izdužen planinski hrbat kojemu trava nije uspjela pokriti sve stijene. One se na zapadnom kraju uspeše kao silni bijeli zid nepoznatog grada. Zatim opet šumom pokrivena kosa s dvije gole glavice (Brdašca), koja ne da niti naslutiti raskoš biserja skrivenog u oku. Taj planinski hrbat, koji čini sjevernu među na istoku Oštarskog polja, zovu Ljubičko brdo. Počinje iznad onog kotla pod Crnim vrhom, preko kojega prolazi staza za Jadovno i Brušane i gdje ponire Crni potok, turistički jedna od bitnih vrijednosti Oštarija. Na samom početku osovile se gotovo uspravno osamdesetak metara stijene Filipova kuka. U domaćem izgovoru Filip je Pilip, kao što su mu i potomci Pilipine, pa bi možda trebalo sačuvati taj oblik imena. Zbog visoke i lijepe šume kojom je obraslo Ljubičko brdo, a i zbog nagiba zemljišta, ne vidi se Filipov kuk dok se ne dođe pod njega, odnosno dok se ne uspne na one krasne vidikovce južno od Oštarskog polja. Malo iza napuštenih kuća Brkljačića, od kojih će uskoro ostati samo još zidovi, uspinje se prema istočnom dijelu tjemena staza kojom su Oštariji nekad izvodili stoku na Ljubičko brdo. Taj istočni dio bila zovu Pleće i uočljiv je po ovećim kamenim pločama. U donjem dijelu je staza prilično zarasla, ali čim uđe u područje visoke stare šume, lako se prati. Nedugo označiše je vrijedni Gospićani pa je tako lijepo Ljubičko brdo dobilo pravi planinarski pristup. Malo prije označen pristup na vrh za potrebe PPV-a, najkraći je smjer (nije ni potrebno ići do kuća Brkljačića nego zapadnim dijelom Ripišta doći do ostataka kuće Bože Šikića), ali kako ne slijedi uhodanu stazu naporan je i neudoban. Dohvatiti hrbat Ljubičkog brda kod Pleća jedinstven je doživljaj iz dva razloga: u kretanju prema vrhu sve je vrijeme iznad travnatog bila lanac bijelih kukova do 9 km udaljenog Bačić kuka, a vidik prema jugu

najljepši je baš s tog mjesta. Pleće je upravo dovoljno istočno položeno da pruži nezaboravan i poučan pogled na kopneni bok i hrbat južnog Velebita sve do najvišeg vrha. Jedino treba doći iza podneva, kada je sunce već prošlo Jelarje i nagnulo se nad Pag, kada svjetlo dolazi bočno i kontrasti postaju izraziti. I jasno, za sunčana, kišom oprana dana ili za čistih jesenskih obzorja.

Na zapadni bok Ljubičkog brda naslanja se skupina stijena, kukova, kojih topografija postaje jasna tek ako se promatraju s bila Ljubičkog brda. Nad poljem dominira lijepo modelirana okomita stijena s odvojenim nižim zubom istočno. Ta čudesna slika bijelog kuka nad zelenim poljem, uz travnati hrbat Ljubičkog brda, ostaje svakom posjetiocu pojam za Baške Oštarije. Čudno je da danas među Oštarcima nije lako saznati za ime toga kuka. Oni ga najčešće zovu samo Kuk. Međutim, stanovnici Stupačinova bez iznimke ga zovu Božin kuk. Visoko pod kukom bila je nekada kuća Bože Šikića, koji je, kako kaže Jure Brkljačić, bio vremešan dok je on bio dječak. A misli da mu je i otac bio Božo. Uz kuću imao je na potoku i svoj mlin, sada stoje još samo, već dobro zarasli, tragovi zidova. Taj kuk je nekoliko metara visokim, stjenovitim, ali ne teško prelaznim pragom vezan s većom skupinom stijena u pozadini, koja u polukrugu, otvorenom prema Ljubičkom brdu, obavija divje vrtače obrasle lijepom šumom. Sjeverni krak toga luka, po kojem se stiže s Ljubičkog brda nakon silaza na prijevoj gdje se sastaju šuma sjeverne i južne padine, ima oblik kamenite grede, koja se okomito ruši na sjever a koso položenim pločama na jug. Na najvišoj točki te skupine stijena, koju čine veliki blokove, šumarska je oznaka granice triju šumskih područja. Označena je na staroj karti s 1337 m. To je, dakle, najviša točka na potezu od Ljubičkog brda do Bačić kuka. Pogled je zato neponovljiv. Cijeli čudesni lanac Dabarskih kukova i cijelo prostranstvo srednjeg Velebita, od Metle (1288 m) na istoku do Šatorine i još dalje, obuhvati se jednim pogledom. Nedostaje samo vidik na Dabre. Tek kada se baci pogled na stotinu metara niži travnati prijevoj, zvan Karlina plana, jasno je zašto kuk zovu Kuk od Plane Karlina, premda ga planinari u novijim opisima zovu Ljubički kuk. To je ime nepoznato stanovništvu, a sročeno je na način koji je stran narodnom načinu imenovanja.

Posjetiocu koji ne žali truda, a poznaje osnovnu tehniku penjanja i snalažljivosti, pruža se mogućnost obilaska ove skupine stijena sve do Božinog kuka. Sigurno je da neće biti prikraćen u estetskom doživljaju,

koji će u nekim detaljima i premašiti užitke što ih pruža veranje po najpoznatijim velebitskim kukovima. Uspon na sam vrh Božina kuka ipak je samo za prave penjače, a najlakši je po istočnom boku, s prijevoja između kuka i odvojenog zuba istočno. U nastavku kretanja prema Karlinoj plani potrebno je, zbog nekih detalja, upozoriti na oprez i potrebu poštivanja vremenskih uvjeta. Za loše vidljivosti ili skliskosti ta staza nije za svakoga.

Danas je teško saznati koji je životni događaj dao ime toj jedinstvenoj oazi mira i ljepote. Posve je neobičan osjećaj naći se na tom lijepom travnatom sedlu okružen, zapravo zarobljen, sa dvije strane silnim stijenama kukova, a s druge strane lijepom, lako prohodnom šumom, gdje ćete lako naći tragove simpatičnog, samo naizgled nezagrapnog sisavca. Je li kuk što se nadvio zapadno nad Karlinom planom zbog njega dobio im Medvjedi kuk ili je razlog imenu njegov malo hrgast oblik, teško je reći. Za uspon na Medvjedi kuk dovoljno je onoliko vještine koliko je potrebno za silazak na Karlinu planinu. Ne bi trebalo govoriti kako će taj mali trud biti obilno nagrađen. Pogled unatrag na idiličnu planu i stotinjak metara viši Kuk od Karlina plane, koji je svom širinom svojom od skoro 300 metara sakrio Ljubičko brdo, ispunit će zadovoljstvom svakog posjetioca, ne samo zbog rijetkog estetskog ugođaja nego i zbog zadovoljstva što je prošao tim putem. U zapadnom dijelu Medvjedeg kuka odvojena je od masiva šiljata stijena. Nastali prolaz zovu Medvjeda vrata i lijepo se vidi sa svih vidikovaca južnije, a naročito s Brdašca, koje nije udaljeno niti 700 metara.

Pogled u smjeru pružanja Dabarskih kukova, na njihov središnji dio, impresivan je i nezaboravan. U prvom planu bode oči cesta što ju je prije nešto godina izgradila vojska, a uspinje se u nekoliko zavoja preko kamenite travnate površi zvane Špiljić plane.

Povratak u Stupačinovo s Karlina plane moguć je ili kroz šumu na južnoj strani, prateći samo dijelom vidljivu stazicu do Baburić i dalje Grgić dulibice. Tim su smjerom pretežno Baburići izvodili stoku na Karlinu planu. Ljepota tih dulibica, stisnutih između Brdašca i opisanih kukova, teško je narušena najopasnijom velebitskom otrovnicom - putem probijenim zbog izvlačenja drva.

Živa voda iz dulibice pojavljuje se, kako vjeruju, ponovno na vrelu Petrovcu u Stupačinovu, koje je u opasnosti da nestane nastavi li se današnji tempo krčenja šume. Ili ćemo se vratiti kroz šumu na sjevernoj strani, gdje u predjelu zvanom Velika kosica staza silazi na

šumsku cestu. Ona iz Oštarija vodi sjeverno od Metle a ispod Jadičevca (1274 m) za Jadovno i Gospić, odnosno za Smrčeve doline i Samare, gdje se sastaje sa cestom što iz Sušnja vodi za Štirovaču.

Na Velikoj Kosici bio je početak staze kojom su Baburići i Prpići izvodili stoku na Ljubičko brdo. Stazu je danas moguće pratiti samo u detaljima. Odvojak s nje na Karlinu planu označili su nedavno Gospićani i tako zapravo otvorili mogućnost za grebensku vezu Ljubičkog brda s Dabarskim kukovima. Malo nakon spomen-obilježja poginulom mladiću traktoristi, na prijevoju pod Špiljić planom, odvaja se od te glavne slabija šumska cesta na sjever za Crnu dulibu. Niti stotinu metara od njezina početka odvaja se prema zapadu spomenuta cesta na Kuk od Špiljić plane (1232 m). Kuk je u vršnom dijelu travom obrasla kamenita zaravan koja se u kamenim blokovima spušta do prijevoja Alaginca. Upravo čudesna slika, kakvoj nema premca, otvara se s vrha toga kuka. Grabar, Kiza i Kuk od Pećica bjelinom svojih raskošnih stijena plijene pogled i uzbuđuju maštu. Padine ovog posljednjeg, travom prorasle skoro do vrha, predivna Velika košanica što se uvukla pod vršne stijene Kize, šuma što se uvukla visoko među glatke, smjelo oblikovane stijene Grabara i plodni, zeleni Crni Dabar u dubini te opet bjelina čudesnog oblika i snage u pozadini - Bačić kuk, slika koja se suzdržanog daha može promatrati satima.

I među stijenama pa kroz šumu može se spustiti na prijevoj, ali se sjeverno ispod stijena kuka kroz bukovu šumu još dobro prati stazica što silazi na travnati prijevoj Alaginac. Na to mjesto izlazi i označena staza od Kamenice za Crmi Dabar. Konjski put, kojim su stanovnici Crnog Dabra prelazili u Oštarije, prolazi zapadnim rubom vrtače pod Kukom od Špiljić plane pa kroz šumu i zatim preko čistine (Mala plana) silazi na cestu skoro na pola puta između Kamenice i raskrižja pod Špiljić planom (400 metara od Kamenice, 500 m od raskrižja).

Prijevoj je, kažu, dobio ime po nekom Turčinu Alagi, koji je tu stradao od tko zna kakva zla. Isto tako se neće valjda nikada saznati tko je i kada ime prijevoja podijelio kuku zapadno nad prijevojem. Istina je da se Alaginac i ne vidi iz Crnog Dabra, a kuk se zbog blagog povijanja grebena upravo nadvio nad dolinu Crnog Dabra. Narod je pak na putu za Oštarije izlazio na Alaginac i eto, vjerojatne mogućnosti da se nepažnjom zamijene imena. Kuk je narod oduvijek zvao Grabar. Po mnogočemu to je jedinstven velebitski kuk. S istočne strane

liči na neku golemu toljagu, sa zapadne od Kize, pruža sasvim jedinstven ugođaj. Bijele, izglađene i zaobljene stijene izdižu se skoro okomito iz tamne šume do zaobljenog i prilično prostranog vrha. Na jednom se mjestu šuma (za Kotlom) uzdiže visoko u polupećinu urušenog stropa, koju zovu Kotao. Ono malo što je o kuku napisano samo je naglasilo veo tajanstvenosti i nepristupačnosti, kako doista izgleda promatran s Kize. Međutim, prilaz do vrha je tehnički lakši nego na Kizu, tek orijentacijski je malo teži. Moguć je i s istočne strane, s Alaginca, a za sada je označen od staze koja od Kamenice vodi za Kizu⁵. Oznaka počinje na omanjoj zaravni u šumi, oko 50 m prije nego što staza izađe na livadu zvanu Mala košanica. Pratiti treba prilično lako prohodnu šumu na južnoj padini kuka, birajući najlakše prelaze s jedne terase na drugu. Pogled s vrha (oko 1255 m) je izuzetna nagrada posjetiocu koji se odlučio za taj kratki uspon. Najljepši detalj je neobično slikovita, nazubljena sjeverna strana Kize i tamno zelenilo cijeloga prostranstva Crnog Dabra.

Kada spomenutom stazom na Kizu izađemo na krševitu livadu zvanu Mala košanica, stigli smo na istočni bok središnjeg kuka u tom dijelu, zvanog Kuk od Pećica. S te strane on liči na planinski pašnjak, što je nekada i bio. Pravo lice pokazuje na jug, gdje okomitim i razlomljenim stijenama dominira iznad Stupačinova. Po pećinama što se skrivaju među tim silnim stijenama dobio je ime. Planinari ga gotovo ne posjećuju smatrajući ga dijelom Kize. Tek s vrha Kuka od Pećica postaje jasna topografija te najljepše skupine u Dabarskim kukovima. Teško je reći je li ljepši i privlačniji pogled na Grabar na istok, ili na Kizu na zapad, ili na Oštarsko polje prema Kubusu, ili na sve zajedno. Uspon je do vrha lagan. Treba ostaviti stazu za Kizu, preći Malu košanicu u smjeru jugozapada do obraslog žlijeba u kojem vjetrima i snijezima prkosi tvrda velebitska bukva, južnim rubom žlijeba izaći na travnatu padinu pa njome do vrha. Treba pripaziti na labavo stojeću stijenu pod vrhom, koja je upravo iznad staze za Kizu.

Obišavši taj kuk sa sjeverne strane, staza se spušta pod Kizu, prateći neprehodan krševit prijevoj što dijeli Kizu od Kuka do Pećica, pa zatim izlazi na prekrasnu livadu zvanu Velika košanica, iznad koje se osovila golema žaba - vrh Kize. To je svakako najposjećeniji među

⁵ Označilo i opskrbilo upisnom knjigom i žigovima PD Novi Zagreb

Dabarskim kukovima, a teško je reći da li zbog egzotičnosti imena ili neobičnog oblika. Premda mu je novim premjerom skinuta visina za četiri metra (1274), to je ipak najviša točka u središnjem dijelu toga čudesnog lanca bijelih kukova, za koje je dr. Željko Poljak prije dvadesetak godina uveo prikladan naziv Dabarski kukovi.

Kizu zapravo čine dvije skupine stijena. Na vrhu južne je ona karakteristična stijena s tri kamene glavice, lijepo vidljiva s juga. Sjeverna, s glavnim vrhom, nagnuta je nad Crni Dabar i gotovo da nije vidljiva od Stupačinova. Otkako je na Kizu označen prilaz od Kamenice, zapušta se onaj prvotni od Baburskih ograda, što je, zapravo prava šteta. Premda je potonji zbog nekih detalja u stijeni teži, a i uspon je jednoličnom krševitom padinom zamoran, omogućuje prolazak kroz cijeli kuk i povratak drugim putem. Kiza se i ne može doživjeti ako se ne izađe na onu terasu na južnom rubu kuka, okruženu sa sjevera kamenom kulisom neopisivih i čudesnih oblika i s vidikom na Oštarsko polje od kojega se teško otrgnuti.

S vrha Velike Košanice može se nastaviti do sljedećeg kuka, kojemu su stijene s jedne strane žućkaste boje, pa mu otuda ime Žuti kuk. Gledan iz Stupačinova izgleda kao lijepo izbrazdan dvostruk obelisk odrubljenog vrha.

Pristupačan je i posljednji kuk u tom nizu vidljivom iz Oštarija, na kojem se gnijezde vrane pa mu odatle i ime Vrani (Vranji) kuk. Prići treba s južne padine kroz Meralova vrata istočno od kuka (meralom zovu brekinju, oskoruću, *Sorbus torminalis*). Nije zgorega spomenuti da mještani kažu kako je južna padina Žutog kuka zmijsko sijelo.

Butinovača kao zadnja u lancu prije Dabarske kose pruža svoje rijetko slikovito i zastrašujuće lice tek posjetiocu Crnog Dabra.

Cijeli taj slikoviti lanac od Filipovog do Vranog kuka dugačak je četiri i po kilometra zračne linije, što je tek malo manje od polovice udaljenosti do Bačić kuka. Ako izuzmemo prvi u nizu - Filipov kuk, koji je zbog položaja planinarima nezanimljiv, i Božin kuk, koji je pristupačan samo penjačima, ostaje još osam kukova u nizu, koje je moguće proći gotovo grebenski, što je ne samo izuzetno zanimljivo nego pruža i teško opisive doživljaje ljepote.

Na samom zapadnom rubu ravnog Oštarskog polja, sjeverozapadno od Kubusa, uzdiže se brdo nalik na tvrđavu. Taj dojam je još naglašeniji otkako je do vrha probijena cesta. Na svim kartama, ali i poznatim mi planinarskim opisima, označeno je kao Velika Basača ili samo Basača. Narod ga zove Škrbina, i to i oni s polja i oni iz Sušnja. No, poznaju i toponim Basača. Od Kubusa se lijepo vidi da je brdo zapravo izduženo prema polju te se čini kao da ima i predvrh koji se krševitom travnatom padinom spušta do ravnine polja. Tu padinu imenuju Basača. Premda je Škrbina izdigla samo oko 160 m iznad prijevoja (1089 m), to je dovoljno da posluži kao prvorazredan vidikovac. Ima uzduž Velebita i drugih mjesta s lijepim vidikom na more i otoke, ali se niti jedan ne može mjeriti s pogledom sa Škrbine. Prvo je 400 m niže terasa s još živim selom Ledenikom i povremeno živim Sušnjom. Kroz krševit zid na njenom rubu vidi se veći dio Karlobaga. Velebitski kanal gotovo do Raba i neobično slikovita trupina gotovo cijeloga Paga, vjerojatno su glavni razlog atraktivnosti razgleda sa Škrbine. Na kopno pak plovi pogled u prostranstvo Velebita preko Velinca, Budakova brda i Bačić kuka, koji odavde izgleda skromniji nego što je stvarno. Slijedi onaj divni niz kukova od Žutog do Medvjedeg, koji kao da daje naslutiti da se iza njega skriva nešto čudesno. Upravo s tog mjesta vidi se cijela Kiza, a postoje jasno zašto Kuk od Pećica ne spada Kizi. Napokon, kao na dlanu je Oštarsko polje u cijeloj svojoj dužini i širini.

Sjeverno od Škrbine može se spustiti još dobro očuvanom stazom kroz Ivanovu dragu do Ledenika i dalje prema Velincu i Budakovu brdu ili već gotovo napuštenim stazama do mora.

Na jug se siđe preko Basače na Stara vrata, zvana i Oštarska vrata, ili najčešće Kubus ili Ura. Originalni spomenici gradnji i graditeljima cesta preko ovoga velebitskog prijevoja bude znatiželju svakoga tko prvi put prolazi ovim krajem. Kameno odmorište izgrađeno pokraj spomenika bilo bi idealno mjesto za opijanje morskim dahom i neobičnim razgledom, koji je ipak samo sjenka onoga sa Škrbine, kada slavna velebitska bura ne bi upravo ovdje uzimala zalet prije bijesnog obrušavanja do mora. Kada se prođe i Debela kosa, čija je oštarska padina pitoma, travnata, dok je suprotna strma i krševita pa vršni dio liči na neko tursko groblje, stiže se na Velika vrata. Kroz njih je silazila prvotno cesta za Karlobag. Tim se putem, kroz Ravnu dragu, dolazi najbrže i najlakše s Oštarija u selo Konjsko.

Malo prije nego se dođe na lokve, od kojih se stazica spušta u selo, stiže se na temelje nove ceste koja vijuga tamo iz Sušnja i smjera put Ramina korita. Zalogaj je, valjda, u određenom trenutku bio prevelik, pa je "sanacija" šumskog prostranstva Ramina korita odgođena do daljnega.

Ima na primorskoj terasi toga dijela Velebita još nekoliko sličnih kraških fenomena, na Konjsko je jedinstveno i neponovljivo. Kao ravni pladanj zeleno polje, promjera oko 600 metara, sa slikovito razbacanim usamljenim stablima jasena, okruženo bijelim nazubljenim zidom vapnenca, s dahom nevidljiva mora koje je udaljeno tek dva i po kilometra. Uz kopneni, istočni rub smjestile se kuće, sve više puste. Od brojnih žitelja Šikića, Mažurana i Brkljačića može se danas nabrojiti jedva još šest glava. Premda je do Konjskog stigla struja, a može mu se prići i automobilom, sva je prilika da ga čeka ista sudbina kao i ostala naselja na Velebitu. Tko zna nagoviješta li svježije obnovljena kuća kod Šikićevih barem povremeni nastavak života na ovom čudesno lijepom polju usred surog krša?

Ulaz u prostranstvo južnog Velebita sakriva posjetiocu Baških Oštarija šumom pokriven gorski hrbat koji se proteže od Velikih vrata do Velikog Sadikovca (1286 m) u dužini od oko tri kilometra. Zapadni dio toga dvovrhog grebena zovu Jelarje (1178 m) a istočni Sladovačko brdo (1214 m). Preko prijevoja među njima (oko 1100 m) prelazi označena staza VPP-a. Na topografskoj karti koja je sada u uporabi označena su oba vrha imenom Jelani. No, to nije sve. Na istoj je karti područje Sadikovca posve pokriveno šumom, a tu nakaradnost preuzeo je i autor planinarsko-turističke karte Južni Velebit (1982). Teško je ime Jelarja povezati s jelovom šumom sada kada je pokriveno lijepom bukovom šumom. Tek, sloj humusa u šumi deblji je nego što je uobičajeno u bukovoj šumi. Vrh sasvim rijetko doživi posjetu, premda planinari u prolazu za južni Velebit prođu malo ispod njega. Možda je tome kriva činjenica da je šuma na grebenu između Sladovačkog brda i Jelarja teže prohodna što je u okolici Oštarija zapravo iznimka. Zato je najlakši prilaz, ako se ne dolazi s juga, ravno kroz šumu u smjeru zapadne gole glavice. Nagrada za posjet je više nego obilna. Pogled plovi do mora i otoka Paga, preko Velinca, u prostranstvo srednjeg Velebita, da se vrati razigranim grebenom Dabarskih kukova sve do Filipova kuka i onda do naselja 250 m niže. U njemu se može pratiti svaki detalj; zidovi srušene crkve kao goli kostur podsjećaju na užase

koji su ovuda prohujali. Tu na vrhu kopali su nekada srčanik i zatrli ga. Ipak je vrh u vrijeme punog cvjetanja prava cvjetana.

Kada se, napokon, odvoji pogled od sjevera i krene prema jugu, čeka nas novo iznenađenje i posve drugi ugođaj. Na vrhu smo skoro dva kilometra dugog planinskog pašnjaka zvanog Sladovača. Dok se upija tišina, osjećajući se tako beskrajno daleko od civilizacije premda je na dohvat ruke, teško je i zamisliti da su na tim Sladovačkim dolcima, u ne tako davnoj prošlosti, paslo na tisuće grla sitne i po nekoliko stotina krupne stoke. Priznajem, svaki put kad sam na Sladovači čujem zvuk klepki, glasanje stoke, pjesmu pastira i...čudim se da ništa ne vidim, da sam sâm...Neponovljiva estetska vrijednost Sladovače jest jedinstvo te opustjele travnate padine sa dva lijepo oblikovana vrha na istočnom obzoru. Sjeverniji u obliku položenog stošca, koji je prema Sladovačkom brdu krševit a prema jugu travnat, zovu Sadikovac.

Južniji vrh, koji kao dvostruka kuštrava kamenita glava izranja iz šume prašumskog tipa, problematičnog je imena. Sva je prilika da mu pravog narodnog imena više nikada nećemo saznati. Dr. Branimir Gušić ga u jednom davno pisanom putopisu (HP, 22:71, 1926) imenuje Riljev kuk. Kako mu navodi i visinu od 1280 m, vjerojatno mu je kao izvor podataka služila topografska karta koja nam danas više nije dostupna. Ostatak toga imena je valjda toponim Riljeva plančica na sada uporabnoj kartici VGI (reambulacija 1930, djelomična dopuna 1962.), koji se marljivo prepisuje i u nove karte. Poznato je koliko grešaka ima u tim kartama, ne samo u bilježenju toponima. Vjerojatno niti njihove pret-hodnice nisu bile imune od toga, o čemu svjedoče i nazivi pojedinih kukova u vijencu Dabarskih kukova, kako ih u istom putopisu iznosi Gušić. U najnovije vrijeme imamo za njega ime Mali Sadikovac (Forenbacher: "Planinarski put Velebno", 1984), koji je preuzet (usmeno priopćenje) također iz jedne stare topografske karte. Bilo bi to zaista prihvatljivo ime da isti toponim nije u blizini dva puta unesen u kartu i to nijednom kao ime vrha. Prvi put tek malo više od 1 km južnije od kuka pred Raminim koritom, drugi put jugoistočno od Kruga (1342) prije Šugarske dulibe. Jure Brkljačić, koji je u mladosti dosta vremena proveo na Sladovači, prisjeća se da mu je otac govorio da je to Marketin kuk.

Uspon na prijevoj između Sadikovca i toga kuka naporan je i zbog strmine i zbog neuhodane staze. Međutim, pravo je zadovoljstvo doživjeti takve suprotnosti kao što je silazak preko pitomih Sladovačkih

dolaca i uspon kroz takvu šumu prašumskog tipa. Zato je taj prilaz na Sadikovac, premda najduži, i najljepši. Posjetilac koji upoznaje Sadikovac s te južne, travnate strane, iznenadit će se tek kada izađe na greben. Na drugoj strani ruši se on naglo više od 650 m u dolinu Suvaje do Brušana. S te strane on plijeni pogled posjetioca koji stiže s kopna sve vrijeme do izlaska na Takalice. Posve neobičan je ponor na samom grebenu pod vrhom, na koji nikada nije dovoljno upozoriti one koji se tu nađu po magli. Bilo bi korisno obilježiti ga i osigurati malo prikladnije. I uspon na spomenuti kuk problematičnog imena posve je jednostavan ako se stijene obiđu s istočne strane. Vrijedi ga poduzeti zbog vidika na Sladovaču i pozadinu.

Do baze na Oštarijama može se sa Sadikovca, osim opisanim putem, vratiti na nekoliko načina. Ili prateći svježije oznake po sjevernom grebenu koji se spušta na Takalice, ili prateći stare oznake bokom Sladovačkog brda do škole, ili s prijevoja prema Sladovačkom brdu pratiti staru zaraslu stazu prema Sladovačkoj jami i Sladovači, ili uglavnom golim grebenom do vrha Sladovačkog brda, što mi je najmilija varijanta zbog krasne panorame unatrag na obidjene vrhove. Sladovačko brdo ima do samog vrha urezanu ružnu ranu. Ne vjerujem da će efekti te skijaške staze ikada moći nadoknaditi narušen sklad i učinjenu štetu. Previše dragocjeno je svako drvo u ovom kršu.

* * *

Ponovno sjedim na zapadnoj glavici Jelarja. Sunce se nisko nagnulo tamo mad Novaljom. Izmaglica smiraja topla ljetnog dana uvukla se među bijele Dabarske kukove. Čine mi se još raskošniji i nestvarniji. Prolazi mi pred očima priča koju sam čitao...ili čuo negdje...

Najljepšu svoju kćer, vilu Velebitu, poslao je otac s torbom bisera da ukrasi planinu koju htjede učiniti jedinstvenom, neponovljivom...Prosula je pune šake biserja već tamo do Serave i ozrevši se bi zadovoljna. Zanesena beskrajnim zelenilom, stigne i na pola puta. Tek tada primjeti rupu na torbi i samo još za šaku bisera...Uzlupa joj se srce, poleti prema ocu, pa opet natrag, a stijenje je letjelo sve tamo do Panasa. Ostade tako ravno polje poprijeko na planinu. No, smiri joj se uplašeno srce kad vidje s Jelarja kakav ukras ravnom polju ostade od izgubljenih bisera. Kako je lebdjela visocije, tako bi zadovoljnija,

da tamo pred samim Svetim brdom pusti dvije suze radosnice koje potekoše prema Starigradu i Selinama. Ostavi još posljednje bisere kod Halana pa se spusti u podzemlje. Crnopac je takav čupav i strašan jer se duboko uzdrmao pri tom. Izade na svjetlo okupana bistrinom Krupe, te se, lješkarajući na valima divotne rijeke, vrati ocu da mu kaže kako su posao dobro obavili...

Sunce samo što se ne utopi na vrhu one žarke ceste na pučini. Sjena je legla na polje, a bijela ona ogrlica od Božinog do Bačić kuka postade još bjelija...Prebirem po sjećanju i ne znam jesam li tu priču zaista čitao ili negdje čuo, ili mi se samo mašta upalila...No, siguran sam da je prava istina ono o izgubljenom biseru iz torbe lijepe vile...

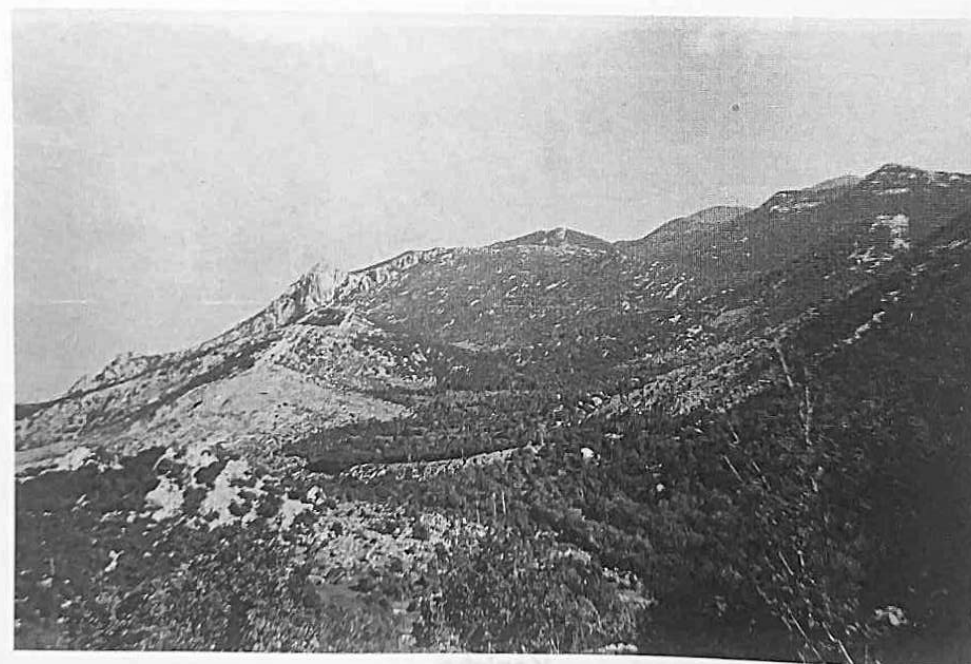
Baške Oštarije

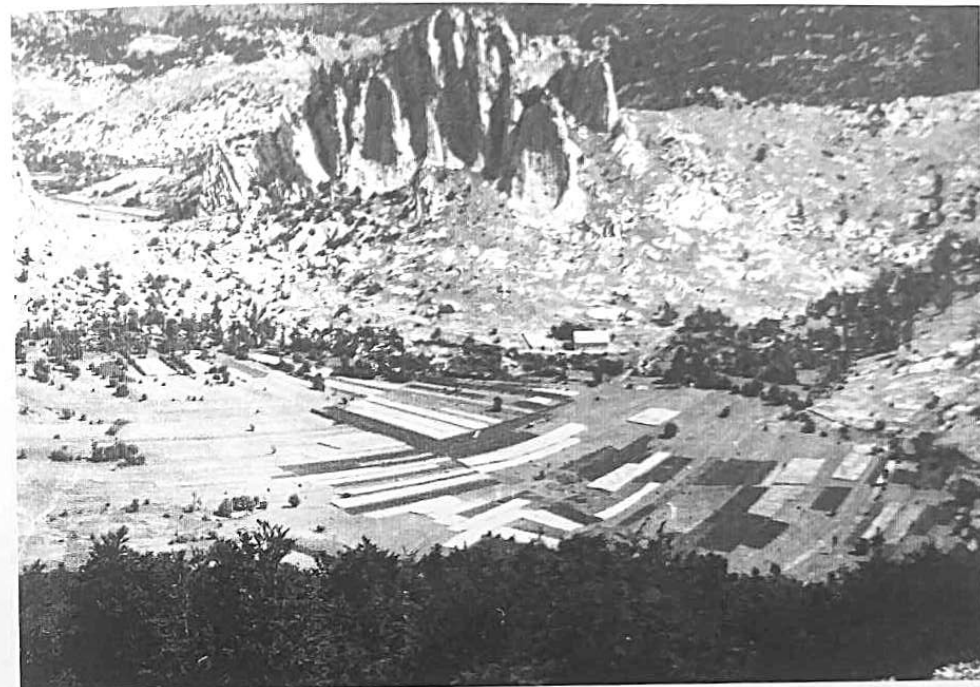
Konjsko

Sušanj

Ledenik

Ravni Dabar

Pogled s Baških Oštarija

Dr. Ante Rukavina, dipl. veterinar rođen je u Gospiću 4. listopada 1928. gdje je i maturirao 1948. Godine 1953. diplomirao na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu gdje je i doktorirao godine 1984. godine obranom disertacije Razvoj stočarstva i veterinarstva u Lici od njihovih prvih početaka do godine 1878. Zaposlen u Veterinarskoj stanici Gospić gdje je od godine 1964. go 1983. bio direktor.

Literarni i drugi prilozi tiskani su mu u sljedećim publikacijama: Mala mladost, Obitelj, Ličke novine, Lički vjesnik, Lički kalendar, Ličke župe, Vikend, SN revija, Hrvatski tjednik, Kana, kalendar Danica, Zvona, Usponi.

Stalni je suradnik Senjskog zbornika.

Stručne i literarne članke iz veterinarske prakse, povijesti stočarstva i veterinarstva te iz života veterinara objavljuje u časopisima: Vetserum, Praxis Veterinaria, Veterinarski glasnik i Veterinarska stanica.

Putopise i eseje o Velebitu i životu ljudi na toj planini objavljuje u planinarskim časopisima: Naše planine, Hrvatski planinar, Planinarski list i Bilogorski planinar te u planinarskom vodiču Velebit.

Izbor putopisa i eseja o Velebitu objavljen mu je godine 1979. u knjizi VELEBITSKIM STAZAMA.

Putopisna i povijesna razmatranja o velebitskim sakralnim građevinama objavljena su mu godine 1989. u knjizi ZVONA ISPOD ZVIJEZDA.

Još nekoliko pripremljenih knjiga čekaju tiskanje.

Posebno se bavi proučavanjem stočarstva i veterinarstva u Lici, te poviješću Like, osobito Velebita i Gospića.

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	5
PRIJEVOJ BURE, PRIJEVOJ SUNCA (Bilogorski planinar 1981, broj 4, 5 i 6)	11
"VELEBNO" NEKAD, DANAS I U BUDUĆNOSTI (Naše planine 1987, broj 3-4)	23
TAKALICE NA VELEBITU (Naše planine 1988, broj 5-6)	29
GALEB SE BIJELI VRATIO U RAVNI DABAR (Naše planine 1987, broj 1-2)	35
GDJE SAMO GOLI KAMEN CVJETA (Planinarski list 1985, broj 1 i 2)	51
KAMENO BISERJE SREDNJEG VELEBITA (Planinarski list 1974, broj 3)	67
RAZAPETI MEĐU BREGOVIMA (Naše planine 1973, broj 7-8)	76
CRIKVINA U LEDENIKU (Zvona ispod zvijezda, Gospić 1989)	83
CRKVA POHODA MARIJINA SV. ELIZABETI U BAŠKIM OŠTARIJAMA (Zvona ispod zvijezda, Gospić 1989)	86
D O D A T A K	
O BAŠKIM OŠTARIJAMA PRIJE 117 GODINA (Odlomak iz knjige Dragutina Hirca: LIKA I PLITVIČKA JEZERA, Zagreb 1900, stranice 45, 51 i 52)	97

O BAŠKIM OŠTARIJAMA PRIJE 90 GODINA 101
(Odlomak iz knjige Dragutina Franića: S gjacima, Donja Tuzla
1901, stranice 427-430)

STARE CESTE GOSPIĆ - BRUŠANE - BAŠKE OŠTARIJE 103
- KARLOBAG U XVIII. I XIX. STOLJEĆU
(Članak prof. dra Stjepana S. Nossana iz Senjskog
zbornika V, Senj 1973)

BISERJE SE RASULO PLANINOM 122
(Dr. Nenad Vadić; Naše planine 1987, broj 3-4)

BILJEŠKA O PISCU 139

Urednik:
Ante Rukavina

Tehnički urednik:
Mate Šikić

Prijepis:
"Kom-Pa" d.o.o

Naklada:
500 primjeraka

Tisak:
KRATIS

Urednik:
Ante Rukovica

Technische Abteilung
Alte Seite

Projektor:
Korn-Pa" 1100

Werkstatt:
100 m. 100 m.

Tisch:
KATIS

20-03-1993

10-06-2005

30-09-2012

09-02-2018

21-03-2022

14-09-2023

04-04-2024

03-06-2026

»Narodne novine«, Zagreb — (70)
Oznaka za narudžbu: UT-XI/11-10

21-06-2017

51877

KNJIŽNICA M.DRŽIĆA

R2011.

886.2-99

RUK

b

51877

»Narodne novine«, Zagreb — (80) 11-735
Oznaka za narudžbu: UT-XI/11-8

886.2-99

RUK

4